Dünyayı Sarsan Kitaplar

DAS KAPİTAL
KARL MARX

FRANCIS WHEEN

versus

DAS KAPİTAL KARL MARX

FRANCIS WHEEN

dünyayı sarsan kitaplar

Francis Whenn

Bir gazeteci, yazar ve radyocu olan Francis Wheen çeşitli gazetelerdeki köşe yazılarıyla pek çok ödüle layık görülmüş, yazdığı Karl Marx biyografisiyle *Isaac Deutscher* ödülünü kazanmıştır.

Das Kapital / Karl Marx
Francis Wheen

Özgün Künye
Marx's Das Kapital / A Biography
© Atlantic Books, 2006

VERSUS KİTAP
© Her hakkı mahfuzdur.

Çeviri: Candan Badem
Yayına Hazırlayan: Aydın Ekim Savran
Kapak Uygulama: Versus Kitap

2. Baskı, Nisan 2014
Versus Kitap: 80
ISBN: 978-9944-989-83-1

VERSUS KİTAP
Caferağa Mah. Nailbey Sok. Umut İşhanı No: 15/8
Kadıköy / İstanbul 34710
Sertifika No: 22806
Tel: 0 216 345 40 69 (pbx)
Faks: 0 216 345 40 68

Baskı:
Deniz Ofset: Gümüşsuyu Cad. Odin İş Merkezi B Blok/403
Topkapı-İstanbul Tel: 0212 613 30 06
Sertifika No: 29652

www.versuskitap.com
versuskitap@versuskitap.com

Das Kapital

Karl Marx

Francis Wheen

Çeviri: Candan Badem

İÇİNDEKİLER

Giriş : Bilinmeyen Şaheser	1
Bölüm 1: Kuluçka Dönemi	7
Bölüm 2: Doğum	35
Bölüm 3: Marx'tan Sonra	79

Giriş

Bilinmeyen Şaheser

Karl Marx Şubat 1867'de *Das Kapital*'in birinci cildini yayıncıya teslim etmeden kısa bir süre önce Friedrich Engels'ten Honoré de Balzac'ın *Bilinmeyen Şaheser*'ini okumasını istedi. Hikâyenin kendisi, dedi, küçük bir şaheser ve "çok hoş bir ironiyle dolu"

Engels'in tavsiyeye uyup uymadığını bilmiyoruz. Uymuşsa mutlaka ironiyi fark etmiştir, fakat uzun yıllardır dostluk ettiği arkadaşının bundan hoşlanmış olmasına şaşırmış olabilirdi. *Bilinmeyen Şaheser* Frenhofer'in öyküsünü anlatır; Frenhofer, "gerçekliğin en eksiksiz temsilini" sunarak sanatta devrim yapacak bir portre üzerinde on yıl boyunca çalışan büyük bir ressamdır. Nihayet sanatçı arkadaşları Poussin ve Porbus'un bitmiş kanvası görmelerine izin verilince, birbiri üzerine karışık bir biçimde yığılmış rasgele biçimler ve renklerin bir cümbüşünü görerek hayrete düşerler. "Ah!" diye bağırır Frenhofer, onların hayretini yan-

lış anlayarak. "Böyle bir mükemmelliği beklemiyordunuz!" Fakat daha sonra Poussin'in Porbus'a şöyle dediğini duyar: "Frenhofer'in eninde sonunda gerçeği keşfetmesi gerek, portrenin üzerinden o kadar çok geçilmiş ki geriye bir şey kalmamış."

> Gözlerini sırayla ressamlara ve resmine diken Frenhofer, "Bu kanvasta hiçbir şey yok mu?" diye bağırdı.
>
> "Ne yaptın?" dedi Porbus alçak sesle Poussin'e.
>
> Yaşlı adam genç adamın kolunu kabaca çekti ve şöyle dedi: "Sen buradaki palyaçoyu, şövalye uşağını, kötü adamı, tazıyı, hiçbir şeyi görmüyorsun! Neden, o halde seni buraya getiren nedir?" Sonra daha yaşlı olan ressama dönerek, "Ya sen Porbus, sen de mi benimle alay ediyorsun? Yanıt ver! Ben senin dostunum; söyle bana, resmimi mahvetmiş miyim?"
>
> Porbus tereddüt içinde konuşmaya cesaret edemedi, fakat yaşlı adamın soluk yüzündeki endişe öylesine yürek parçalayıcı idi ki tabloyu işaret edip "Bak!" dedi.
>
> Frenhofer bir süre resmine baktı ve sendeledi.
>
> "Hiçbir şey yok! Hiçbir şey yok! Ve ben on yıl çalıştım!"
>
> Bir sandalyeye yığıldı ve ağlamaya başladı.

İki adamı atölyesinden kovduktan sonra Frenhofer bütün resimlerini yakar ve kendini öldürür.

Marx'ın damadı Paul Lafargue'a göre, Balzac'ın öyküsünün "onun [Marx'ın] üzerindeki etkisi büyük oldu, çünkü kısmen kendi duygularının bir tanımıydı." Marx kendi henüz görülmemiş şaheseri üzerinde yıllarca emek harcamıştı ve bu uzun kuluçka döneminde bitmemiş eserine bir göz atmak isteyenlere yanıtı Frenhofer'inkiyle aynı idi: "Hayır,

hayır! Hâlâ yapmam gereken bazı rötuşlar var. Dün akşama doğru bitti sanmıştım. Bugün gündüz ışığında hatamı anladım." Marx daha 1846'da, kitabın teslim tarihi geçmiş iken, Alman yayıncısına şöyle yazıyordu: "Hem içerik hem de üslup açısında yeniden gözden geçirmeden eserimi yayınlatmayacağım. Söylemeye gerek yok ki sürekli çalışan bir yazar altı ayın sonunda altı ay önce yazmış olduğunu *kelimesi kelimesine* aynen yayınlayamaz." On iki yıl sonra Marx hâlâ bitirmeye yaklaşmış değildi ve bunu şöyle açıklıyordu: "Bu iş çok yavaş gidiyor, çünkü insan yıllarca incelemiş olduğu konuları nihayet çözdüğünü sandığı anda bu konuların yeni yönleri ortaya çıkmaya başlıyor ve yeniden düşünmeyi gerektiriyor." Saplantılı bir mükemmeliyetçi olan Marx sürekli paleti için yeni renkler arıyor, matematik çalışıyor, göksel cisimlerin hareketini öğreniyor, Rusya'nın toprak sistemi hakkındaki kitapları okuyabilmek için kendi kendine Rusça öğreniyordu. Ya da tekrar Frenhofer'dan dinleyecek olursak: "Hay Allah! Bir an için eserimin bittiğini sandım; fakat bazı ayrıntılarda kesinlikle hata yaptım ve kuşkularımı gidermeden içim rahat etmeyecek. Resmimi farklı biçimleri içindeki Doğa ile karşılaştırmak için modeller peşinde gezmeye ve Türkiye, Yunanistan ve Asya'yı ziyaret etmeye karar verdim."

Marx tam da en büyük eserini kamuoyunun incelemesine açmak üzereyken Balzac'ın öyküsünü neden hatırladı? Kendisinin de boşuna emek harcamış olabileceğinden, kendi "gerçekliğin eksiksiz temsilinin" de anlaşılmaz olabileceğinden mi korkuyordu? Mutlaka böyle bazı kaygıları vardı –Marx'ın karakteri ateşli bir özgüvenle ızdıraplı bir öz-şüphenin garip bir meleziydi– ve Marx önsözde şu uyarıyı ya-

parak eleştirilerin önüne geçmeye çalıştı: "Elbette, yeni bir şey öğrenmek ve dolayısıyla kendi başına düşünmek isteyen bir okura sesleniyorum." Fakat onun bilinmeyen şaheserin yaratıcısıyla özdeşleşmesinin bize en çok çarpıcı gelmesi gereken yanı Frenhofer'in bir *sanatçı* olmasıdır – bir siyasal iktisatçı değil, filozof ya da tarihçi ya da polemikçi değil. *Bilinmeyen Şaheser*'de Amerikalı yazar Marshall Berman'ın kaydettiği en "hoş ironi", Balzac'ın oradaki resmi anlatışının bir yirminci yüzyıl soyut resminin mükemmel bir tanımı olmasıdır – ve onun bunu bilemeyecek durumda olması sadece rezonansı derinleştiriyor. "Mesele şu ki, bir çağın yalnızca kaos ve uyumsuzluk gördüğü yerde, daha sonraki ya da daha modern bir çağ anlam ve güzellik keşfedebilir," diye yazıyor Berman. "Dolayısıyla Marx'ın son eserinin bizatihi açık uçluluğu, daha 'bitmiş' on dokuzuncu yüzyıl eserlerinin zamanımızla kuramayacağı biçimde temaslar kurabilir: *Das Kapital* Marx'ın yüzyılının iyi yapılmış ve bitmiş eserlerinin ötesine geçerek kendi çağımızın kesintili modernizmine ulaşır." Frenhofer gibi Marx da *kelimenin tam anlamıyla* bir modernist idi. *Komünist Manifesto*'daki yerdeğişimi hakkındaki ünlü mecazı –"katı olan her şey buharlaşıyor"– T. S. Eliot'un betimlediği içi boş insanlara ve gerçek olmayan şehre ya da Yeats'in "nesneler birbirinden ayrılıyor, merkez tutamıyor"una önceden işaret eder. *Das Kapital*'i yazdığı sırada artık geleneksel düzyazının ötesinde radikal edebi kolaja geçmişti, mitoloji ve edebiyattan, fabrika müfettişlerinin raporlarından ve Ezra Pound'un *Kantolar*'ı ya da Eliot'un *Çorak Ülke*'si tarzında peri masallarından sesleri ve alıntıları yan yana koyuyordu. *Das Kapital* Schoenberg kadar akortsuz, Kafka kadar kâbus doludur.

Karl Marx kendini yaratıcı bir sanatçı, diyalektiğin bir şairi olarak görüyordu. "Çalışmama gelince, şimdi sana onun hakkındaki basit gerçeği söyleyeceğim" diye yazmıştı Temmuz 1865'te Engels'e. "Yazılarımın eksikleri ne olursa olsun, avantajları şudur ki sanatsal bir bütün oluştururlar." İnsanların maddi güdülerini ve çıkarlarını anlamak için ip uçlarını filozoflardan ya da siyasal deneme yazarlarından çok daha fazla şairlerde arıyordu: Aralık 1868 tarihli bir mektubunda, Balzac'ın başka bir eserinden, *Köy Papazı*'ndan bir paragrafı alıntıladı ve Engels'in kendi pratik iktisat bilgisiyle oradaki tabloyu doğrulayıp doğrulayamayacağını sordu. (Muhafazakâr, kralcı Balzac pek de kahraman gibi görünmeyebilir, fakat Marx her zaman büyük yazarların toplumsal gerçekliğe bakışlarında kendi kişisel önyargılarını aşan bir görüşleri olduğunu savundu). Geleneksel bir iktisat eseri yazmak isteseydi öyle yapardı, fakat onun ihtirası çok daha cüretliydi. Berman *Das Kapital* yazarını şöyle tanımlıyor: "Beethoven, Goya, Tolstoy, Dostoyevski, Ibsen, Nietzsche, Van Gogh ile birlikte on dokuzuncu yüzyılın büyük, ızdıraplı devlerinden biridir o, onlar kendilerini olduğu gibi bizi de çılgınlığa sürüklemişlerdir, fakat onların ızdırapları hâlâ daha yaşam kaynağımız olan manevi sermayenin ne büyük bir kısmını yaratmıştır!"

Bununla birlikte, kaç kişi Karl Marx'ı büyük yazarların ve sanatçıların bir listesine dahil etmeyi düşünürdü? Postmodern çağımızda bile *Das Kapital*'in parçalı anlatısı ve radikal kopuşu birçok potansiyel okur tarafından biçimsizlik ve anlaşılmazlık olarak yanlış anlaşılıyor. Benim kitabımın ana hedefi bu okurların en azından bir kısmını yeniden bakmaya ikna etmektir: Beethoven, Goya ya da Tolstoy ile

uğraşmaya istekli olan herkes *Das Kapital*'in bir okumasından "yeni bir şey öğrenebilmelidir" – çünkü onun konusu hâlâ yaşamlarımıza hükmediyor. Marshall Berman'ın sorduğu gibi: Sermaye var olmaya devam ettikçe *Das Kapital* nasıl bitebilir ki?

Marx'ın şaheserini hiçbir zaman bitirmemiş olması çok uygundur. Marx yaşarken sadece birinci cilt yayınlandı ve sonraki ciltler onun ölümünden sonra çalışma odasında bulunan notlar ve taslaklara dayanarak başkaları tarafından bir araya getirildi. Marx'ın eseri kapitalist sistem kadar açık uçlu ve esnektir. O gerçekten büyük, ızdıraplı devlerden biriydi. Şaheserine yaklaşmadan önce Marx'ın ızdırabının ve esinlerinin kaynağını aramalıyız.

Bölüm 1

Kuluçka Dönemi

Her ne kadar *Das Kapital* bir iktisat eseri olarak kategorize edilse de Karl Marx ancak felsefe ve edebiyattaki yıllar süren çalışmalarından sonra siyasal iktisat çalışmaya yöneldi. Projenin dayanağını oluşturan bu entelektüel temellerdir ve insanları birbirine ve içinde yaşadıkları dünyaya yabancılaştıran bir ekonomik sistemin çözümlemesine böylesine bir yoğunluk veren onun kişisel yabancılaşma deneyimidir – bu öyle bir dünyadır ki burada insanlar cansız sermayenin ve metaların canavarca gücü tarafından köleleştirilmişlerdir.

Marx'ın kendisi 5 Mayıs 1818'de doğumundan itibaren bir yabancı idi – resmi dini evanjelik Protestanlık olan bir Prusya devletinin büyük ölçüde Katolik olan bir şehrinde, Trier'de doğmuş Yahudi bir oğlan. Rhine bölgesi Fransa tarafından Napoleon savaşları sırasında ilhak edilmişse de onun doğumundan üç yıl önce yeniden Prusya imparatorluğunun bünyesine katılmıştı ve böylece Trier Yahudi'leri

belli meslekleri icra etmelerini yasaklayan bir fermana tabi olmuşlardı: Karl'ın babası Heinrich Marx dava vekili olarak çalışabilmek için Lütherciliğe dönmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla genç Karl Marx'ın yabancılaşma üzerinde düşünmeye başlamasında şaşılacak bir şey yoktur. "Her zaman hak ettiğimizi düşündüğümüz pozisyona erişemeyiz," diye yazmıştı on yedi yaşındayken bir okul ödevinde. "Toplumdaki ilişkilerimiz daha biz onları belirleyecek bir konuma gelmeden önce bir ölçüde kurulmaya başlamıştır."

Babası Karl'ı doymaksızın okumaya teşvik etti. İlhak yılları Heinrich'e politika, din, yaşam ve sanatta Fransız zevklerinin bir tadını vermişti: Torunlarından biri onu "Voltaire ve Rousseau'yu ezbere bilen gerçek bir on sekizinci yüzyıl 'Fransız'ı" diye tanımladı. Küçük Marx'ın başka bir akıl hocası Heinrich'in dostu Baron Ludwig von Westphalen idi, o Karl'ı şiir ve müzikle (ve gelecekte Bayan Marx olacak olan kızı Jenny ile) tanıştıran kültürlü ve liberal bir devlet memuruydu. Onunla olan uzun yürüyüşlerinde Baron, Homer'den ve Shakespeare'den pasajlar okurdu, genç arkadaşı bunları ezberledi ve sonradan kendi yazılarında esas baharatlar olarak kullandı. Yetişkin hayatında Marx von Westphalen ile yaptığı bu mutlu gezintileri, kendi ailesini Pazar pikniği için Hampstead Heath'e doğru götürürken yolda Shakespeare, Dante ve Goethe'den sahneleri aktararak yeniden hayata geçirdi. Profesör S. S. Prawer'in yazmış olduğu gibi, Karl Marx'ın ailesindeki herkes "İngiliz edebiyatına daimi göndermelerle dolu bir telaş" içinde yaşamak zorundaydı. Her durum için bir alıntı vardı: Siyasal bir düşmanı dümdüz etmek için, kuru bir metni canlandırmak için, bir şakanın düzeyini yükseltmek için, bir duyguya

otantik bir hava vermek için – ya da cansız bir soyutlamaya hayat üflemek için, örneğin Shylock'un* şahsında sermayenin fabrikalarda çocuk emeği sömürüsünü haklı göstermek için konuşması gibi (*Das Kapital*'in birinci cildinde).

> İşçiler ve fabrika müfettişleri sağlık nedenleri ve ahlâki nedenlerle protesto ettiler, fakat Sermaye yanıt verdi:
> *Kendi amelim kendi başıma! Kanun istiyorum*
> *Sözleşmemin gereğini ve cezasını istiyorum*

Paranın radikal bir düzleştirici olduğunu kanıtlamak için Marx, *Atinalı Timon*'dan para üzerine "insanlığın ortak fahişesi" şeklindeki konuşmayı alıntılar, bunu Sofokles'in *Antigon*'undan bir alıntı izler: ("Para! Para insanlığın en büyük lanetidir! / Şehirleri viran eden, insanları evinden eden, / En iyi niyetli ruhları ayartan ve baştan çıkaran / Alçaklığın ve utancın yolunu gösteren..."). Anakronik modelleri ve kategorileri olan iktisatçılar Donkişot'a benzetilir, o Donkişot ki "gezici şövalyeliğin toplumun bütün ekonomik biçimleriyle eşit biçimde uyumlu olduğunu sanmanın cezasını ödemiştir."

Marx'ın ilk ihtirasları edebiyat üzerine idi. Berlin Üniversitesi'nde bir hukuk öğrencisi olarak bir şiir kitabı, manzum bir drama ve hatta bir roman yazdı, bu roman, *Scorpion ve Felix*, Laurence Sterne'in *Tristram Shandy*'sinin büyüsü altında iken bir muziplik zehirlenmesi nöbeti esnasında karalanmıştı. Bu deneylerden sonra yenilgiyi kabul etti: "Birdenbire, sanki büyülü bir dokunuşla –oh, bu do-

*Shakespeare'in *Venedik Taciri* adlı eserindeki bir kahraman. (ç.n.)

kunuş ilk başta mahvedici bir darbeydi– uzakta bir peri sarayı gibi gerçek şiirin uzak âlemini seçti gözlerim ve bütün yaratılarım bir hiçliğe yuvarlandı... Bir perde düşmüştü, kutsallarımın kutsalı parçalandı ve yerlerine yeni tanrılar koymak gerekti." Bir tür kriz geçiren Marx'a doktoru uzun bir dinlenme için kırlara gitmesini emretti. Bunun üzerine Marx sonunda, bıraktığı miras öğrenciler ve öğretim üyeleri arasında yoğun tartışmalara konu olan, geçenlerde Berlin'de ölmüş felsefe profesörü G. W. F. Hegel'in mitolojideki siren'lerinkine benzeyen sesine kulak verdi. Hegel gençliğinde Fransız devriminin idealist bir destekçisi idi, fakat orta yaşlara geldiğinde halinden memnun ve uysal biri haline gelmişti, gerçekten olgun bir insanın "bulduğu şekliyle dünyanın nesnel zorunluluğunu ve rasyonelliğini" kabul etmesi gerektiğine inanıyordu. Hegel'e göre, "gerçek olan her şey rasyonel" idi ve Hegel'in muhafazakâr destekçileri, var olması anlamında, Prusya devleti kuşkusuz gerçek olduğuna göre rasyonel ve sitemden âri olması gerektiğini savunuyorlardı. Hegel'in daha yıkıcı olan ilk yazılarının destekçisi olan Genç Hegelciler ise Hegel'in sözünün ikinci yarısını alıntılamayı yeğliyordular: "Rasyonel olan her şey gerçektir." Sansürcüler ve gizli polise dayanan bir mutlak monarşi hissedilir bir biçimde irrasyonel ve dolayısıyla gerçekdışı idi, tıpkı herhangi bir kimse ona dokunmaya cesaret eder etmez ortadan kaybolan bir serap gibi.

Üniversitede Marx "okuduğu bütün kitaplardan alıntılar yapma alışkanlığını benimsedi" – hiç yitirmediği bir alışkanlık. Bu dönemden kalma bir okuma listesi onun entelektüel keşiflerinin yaşına göre erken gelişmiş olan kapsamını gösterir. Hukuk felsefesi üzerine bir ödev yazarken

Winckelmann'ın *Sanat Tarihi*'ni ayrıntılı bir biçimde inceledi, kendi kendine İngilizce ve İtalyanca öğrenmeye başladı, Tacitus'un *Germania*'sını ve Aristo'nun *Retorik*'ini tercüme etti, Francis Bacon'ı okudu ve "hayvanların sanatsal içgüdüleri hakkındaki kitabına keyifle kafa yorarak epey vakit geçirdim" dediği Reimarus üzerinde çalıştı. *Das Kapital*'e olağanüstü bir referans zenginliği veren de bu aynı eklektik, her şeyle ilgilenen ve çoğu zaman teğet geçen araştırma tarzıdır. Marx'ın "Democritus ve Epicurus Felsefeleri Arasındaki Fark" hakkındaki doktora tezindeki Democritus tanımı dikkat çekici bir biçimde bir otoportreye benzemektedir: "Çiçero onu *vir eruditus** olarak adlandırır. O fizikte, etikte, matematikte, ansiklopedik disiplinlerde, her türden sanatta yetkindir."

Bir süre boyunca Marx bu engin bilgisini nasıl kullanacağından emin değilmiş gibi göründü. Doktorasını kazandıktan sonra bir felsefe hocası olmayı düşündü fakat her gün profesörlere yakın olmanın dayanılmaz olacağına karar verdi. "Dünyanın dört bucağında sadece yeni çıkmazlar bulmak amacıyla çalışan entelektüel kokarcalarla devamlı konuşmak zorunda kalmayı kim isterdi ki!" Ayrıca üniversiteden mezun olduktan beri Marx'ın düşünceleri idealizmden materyalizme, soyuttan güncel olana çevrilmekteydi. "Her gerçek felsefe kendi zamanının entelektüel özü olduğuna göre," diye yazdı 1842'de, "felsefenin yalnızca içsel olarak içeriğiyle değil, fakat aynı zamanda dışsal olarak biçimiyle de zamanının gerçek dünyasıyla temasa ve etkileşime geçme vakti gelmelidir." O yılın baharında Köln'de yeni bir li-

*Çok bilgili adam. (ç.n.)

beral gazeteye, *Rheinische Zeitung*'a yazmaya başladı; altı ay içinde gazetenin sorumlu yayın yönetmeni oldu.

Marx'ın gazeteciliğine pervasız bir saldırganlık damgasını vuruyordu, bu durum onun yetişkin hayatının çoğunu neden sürgünde ve siyasal yalıtılmışlıkta geçirdiğini açıklar. *Rheinische Zeitung*'a yazdığı daha ilk makalesi hem Prusya mutlakıyetçiliğinin hoşgörüsüzlüğüne hem de onun liberal muhaliflerinin acziyetine karşı yırtıcı bir eleştiri idi. Aynı anda hem hükümetten hem de muhalefetten düşmanlar edinmekle yetinmemiş olacak ki kendi yoldaşlarına da yönelerek Genç Hegelcileri "külhanbeyliği ve rezillik" ile suçladı. Marx'ın yazı işleri sorumluluğunu üstlenmesinden sadece iki ay sonra eyaletin valisi Berlin'deki sansür yetkililerinden onun "küstah ve saygısızca eleştirilerini" kovuşturmalarını talep etti. Koskoca Rus çarı Nikolay bile, Rus karşıtı bir yergiden alınarak Prusya kralından *Rheinische Zeitung*'u susturmasını istedi. Bunun üzerine gazete Mart 1843'te kapatıldı: Daha yirmi dört yaşında iken Marx Avrupa'nın taçlı başlarını dehşete düşürecek ve kızdıracak bir kaleme sahipti. Prusya'da bir geleceği olmadığını anlayınca, Almanlar için sürgünde çıkarılan yeni bir derginin, *Deutsche-Französische Jahrbücher*'in eş-editörü olarak Paris'e taşınma davetini kabul etti. Sadece bir koşulu vardı: "Evleneceğim kadınla nişanlıyım ve nişanlım olmadan Almanya'yı terk edemem, etmemeliyim ve etmeyeceğim."

Karl Marx Haziran 1843'te Jenny von Westphalen ile evlendi. Paris'e çağrılmalarını beklerken, yazın kalan günlerinde yeni gelinle birlikte kaplıcalarıyla ünlü Kreuznach'ta uzatılmış bir balayı geçirdiler. Irmak kıyısında yürümediği zamanlarda, bir çalışma odasına kapanıyor, müthiş bir yo-

günlukta okuyor ve yazıyordu. Marx fikirlerini kâğıt üzerinde geliştirmeyi her zaman severdi, Kreuznach defterlerinden geriye kalan bir sayfa bu süreci gösteriyor:

> *Not.* 18. Louis'nin saltanatında kralın lütfettiği bir anayasa (kralın empoze ettiği Senet); Louis Philippe saltanatında, anayasanın lütfettiği bir kral (empoze edilmiş krallık). Genelde, öznenin yükleme ve yüklemin özneye dönüşmesinin, belirleyenle belirlenenin yerdeğiştirmesinin, daima en doğrudan devrim olduğunu kaydedebiliriz... Kral yasa yapar (eski monarşi), yasa kral yapar (yeni monarşi).

Bu basit dilbilgisel çevirme işlemi Alman felsefesindeki kusuru da açığa vuruyordu. Hegel, "devlet ideasının" özne ve toplumun onun nesnesi olduğunu varsaymıştı, oysa tarih bunun tersini göstermişti. Hegel'i baş aşağı çevirin ve problem çözülsün: Din insanı yapmaz, insan dini yapar; anayasa halkı yaratmaz, halk anayasayı yaratır. Marx bu fikri, yeni yayınlanmış bir kitabında "düşünce varlıktan doğar, varlık düşünceden değil" demiş olan Ludwig Feuerbach'tan almış olsa da, onun mantığını soyut felsefeden maddi dünyaya doğru genişletti. 1845'te yayınlanan *Feuerbach Üzerine Tezler*'inde yazdığı gibi, "Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde *yorumladılar*, oysa mesele onu *değiştirmektir*." Burada *Das Kapital*'in henüz rahimde olan temel tezi yatmaktadır. Görünürdeki ekonomik zaferleri ne kadar şanlı olursa olsun, kapitalizm bir felaket olarak kalır, çünkü insanları başka metalarla mübadele edilebilen metalara çevirmektedir. İnsanlar kendilerinin tarihin nesneleri değil de özneleri olduğunu kabul ettirinceye kadar bu zulümden kaçış yoktur.

Deutsche-Französische Jahrbücher'in üçlü yayın kurulu –Karl Marx, gazeteci Arnold Ruge, şair Georg Herwegh– 1843 güzünde Paris'e geldiler ve Rue Vanneau'da Fransız sosyalisti Charles Fourier'nin ütopik fikirlerinden esinlenen bir komün kurdular. Komünal yaşam deneyimi derginin kendisi gibi kısa ömürlü oldu: Editörler ayrılmadan önce sadece bir sayı yayınlanabildi. Bunun üzerine Marx, Alman sürgünlerin çıkardığı on beş günlük Komünist gazete *Vorwärts* için yazma teklifini kabul etti. Marx sınıf bilincinin devrimin mayası olduğu kanısını ilk kez burada anahatlarıyla ifade etti. "Alman proletaryası Avrupa proletaryasının teorisyenidir, tıpkı İngiliz proletaryasının onun iktisatçısı ve Fransız proletaryasının da siyasetçisi olduğu gibi" diye yazarak Engels'in sonradan bizzat Marksizmin bu üç damarın bir karışımı olduğu şeklindeki değerlendirmesini önceden işaret etmişti. Marx daha o zamandan Alman felsefesine ve Fransız politikasına vakıftı, şimdi İngiliz iktisadını öğrenmeye koyuldu, Adam Smith, David Ricardo ve James Mill'in eserlerini sistematik bir biçimde okumaya başladı, bir yandan da notlar alıyordu. Genelde Paris el yazmaları olarak bilinen bu notlar, en sonunda *Das Kapital* haline gelecek olan şeyin ilk kaba taslağıdır.

İlk telyazısı dümdüz bir önerme ile başlar: "Ücretler kapitalist ile işçi arasındaki şiddetli mücadelede belirlenir. Kapitalist kaçınılmaz olarak kazanır. Kapitalist, işçi olmadan, işçinin kapitalist olmadan yaşayabileceğinden daha uzun süre yaşayabilir." Sermaye işçilerin emeğinin birikmiş meyvelerinden başka bir şey değilse, o zaman bir ülkenin sermayeleri ve gelirleri, ancak "işçinin ürünlerinin gittikçe daha fazlası onun elinden alındıkça, onun kendi emeği git-

tikçe daha fazla yabancı bir mülkiyet olarak karşısına çıktıkça ve varoluşunun ve faaliyetinin araçları gittikçe daha fazla kapitalistin elinde toplandıkça" büyüyebilir. En uygun ekonomik koşullarda bile, işçinin kaderi, kaçınılmaz olarak "fazla mesai ve erken ölüm, bir makineye indirgenmek, sermayeye köle olmaktır." İşçinin emeği, "onun dışında, ondan bağımsız ve ona yabancı olarak var olan ve onun karşısına özerk bir güç olarak çıkan dışsal bir varlık haline gelir; nesneye bahşettiği hayat onun karşısına düşmanca ve yabancı bir biçimde çıkar." Bu imge Marx'ın sevdiği kitaplardan birinden, *Frankenstein*'dan, kendi yaratıcısına karşı çıkan bir devin masalından gelir. Bazı biliminsanları genç Marx'ın düşüncesi ile olgun Marx'ınki arasında "radikal bir kopuş" olduğunu iddia etse de, hem çözümleme hem de bu cesetsel ifade açıkça aynı adamın eseridir, ki bu adam yirmi yıldan fazla bir süre sonra *Das Kapital*'de şöyle yazıyordu: Kapitalizmin emek üretkenliğini artırma araçları "işçiyi insanın bir parçasına dönüştürür, bir makine düzeyine indirger, emeğini bir işkenceye dönüştürerek gerçek içeriğini yok eder, emek sürecinin entelektüel potansiyellerini ondan yabancılaştırır... onun ömrünü çalışma zamanına çevirir ve karısını ve çocuğunu sermayenin tanrısına kurban eder."

Ağustos 1844'te, Jenny Marx Trier'deki annesini ziyaret ederken, yirmi üç yaşındaki Friedrich Engels Karl'ı Paris'teki dairesinde ziyarete gelmişti. Daha önce bir kez, *Rheinische Zeitung*'un ofisinde çok kısa süreli olarak görüşmüşlerdi ve Marx daha geçenlerde Engels'in *Deutsche-Französische Jahrbücher*'e sunduğu "Siyasal İktisadın Eleştirisi"nden derinden etkilenmişti. Sebebini anlamak mümkün: Artık toplumsal ve ekonomik güçlerin tarihin motorunu harekete

geçirdiğine inanmasına rağmen, pratikte kapitalizme ilişkin hiçbir doğrudan bilgisi yoktu. Manchester'de fabrikaları olan bir Alman pamuk üreticisinin oğlu ve varisi olarak Engels tam onu aydınlatacak konumdaydı – Manchester, Sanayi Devrimi'nin göbeğinde yer alan, Çartistler, Owenistler ve her türden sosyalist ajitatörlerle dolu bir şehir ve Tahıl Yasası Karşıtı Birlik'in* doğum yeri idi. Engels 1842 güzünde Lancashire'e taşınmıştı, görünüşte bu aile ticaretini öğrenmek içindi, fakat gerçekte Kraliçe Victoria dönemi kapitalizminin insani sonuçlarını gözlemlemek niyetiyle gelmişti. Gündüzleri Pamuk Borsası'nda çalışkan genç bir yönetici idi, sonraki saatlerde ise taraf değiştirip şehrin caddelerini ve gecekondu mahallelerini gezerek erken dönem şaheseri olan *İngiltere'de Çalışan Sınıfların Durumu* (1845) için malzeme topluyordu.

Marx ve Engels Paris'te birlikte on gün geçirmiş olmalarına rağmen onların epik konuşmalarının tek anlatımı Engels'in kırk yıldan fazla bir süre sonra yazdığı tek bir cümledir: "1844 yazında Paris'te Marx'ı ziyaret ettiğim zaman tüm teorik alanlardaki tam mutabakatımız belli oldu, ortak çalışmamız o zamandan itibaren başlar." Birbirlerini mükemmel tamamlıyorlardı – Marx bilgi zenginliğiyle, Engels zenginliğin bilgisiyle. Marx yavaşça ve sancılı bir biçimde yazıyordu, yazısı karalayarak silmeler ve düzeltmelerle doluydu, Engels'in el yazıları ise muntazam, iş adamı ciddiyetine uygun ve zarif idi. Marx ömrünün çoğunu kargaşa ve parasızlık içinde geçirdi; Engels'in tam zamanlı bir işi

*Anti-Corn Law League: Tahıl yasası İngiltere'ye tahıl ithalini yasaklayan bir yasaydı ve serbest ticareti savunan liberallerin hoşuna gitmiyordu. Bu yasa 1846'da kaldırıldı. (ç.n.)

varken aynı zamanda ciddi miktarda kitaplar, mektuplar ve gazete makaleleri yazıyordu – ve yine de tavlasında atlar ve mahzeninde bol şarap ile yüksek burjuva yaşamının zevklerini yaşamaya vakit buluyordu. Fakat bariz avantajlarına rağmen Engels başından itibaren bu işte hiçbir zaman büyük ortak olamayacağını biliyordu. Şikâyet ya da kıskançlık etmeksizin, kendi görevinin Marx'ın çalışmasını mümkün kılacak entelektüel ve mali desteği sunmak olduğunu kabul etti. Bu konuda şöyle yazmıştı: "İnsanın bir dehayı nasıl kıskanabileceğini bir türlü anlamıyorum; bu öylesine özel bir şey ki buna sahip olmayan bizler en baştan itibaren bunun erişilmez olduğunu biliriz; fakat böyle bir şeyi kıskanmak için insanın korkutucu ölçüde dar kafalı olması gerek."

Birbirlerinden gizli saklıları ve hiçbir tabuları yoktu: Yazışmaları tarih ve dedikodunun, gizli iktisadın ve okul çocukları şakalarının yakıcı bir bulamacıdır. Engels Marx'a karşı aynı zamanda bir çeşit analık görevi yaptı – cep harçlığı gönderdi, sağlığından endişe etti ve sürekli çalışmalarını ihmal etmemesi için uyardı. Ekim 1844 tarihli, günümüze gelebilmiş en eski mektubunda Engels, daha o zamandan Marx'ı siyaset ve iktisat notlarını gecikmeksizin bir kitaba dönüştürmeye teşvik ediyordu: "Topladığın malzemeyi kısa zamanda tüm dünyanın dikkatine sunmaya çalış. Vallahi tam zamanı!" Üç ay sonra sabırsızlığı büyüyordu: "Lütfen siyasal iktisat kitabını bitirmeye çalış, içinde kendin memnun olmadığın çok şey olsa bile, gerçekten bir önemi yok, zihinler hazır ve demiri tavında dövmeliyiz... Onun için Nisan'dan *önce* bitirmeye çalış, benim yaptığım gibi yap, kendine *kesinlikle bitirmiş olacağın* bir tarih belirle ve çabucak basılacağından emin ol." Umutsuz bir girişim: *Das*

Kapital'in birinci cildinin matbaaya teslim edilmesine kadar yirmi yıldan fazla bir süre geçecekti.

Engels'in kendisi burada tamamen masum değildir. Paris'te Marx'la görüştükten kısa süre sonra, birlikte daha heyecanlı Genç Hegelcileri eleştiren kısa bir broşür –en fazla kırk sayfa– yazmayı önerdi. Kendi payına düşen kısmı birkaç günde bitiren Engels, birkaç ay sonra broşürün şişerek şimdi 300 sayfaya ulaştığını öğrendiğinde "az şaşırmamıştı" Marx konudan ayrılıp daldan dala atlamaya asla direnemeyen, makalelerin ve broşürlerin anında getirdiği tatmini, o zamanlar geçici olarak *İktisat ve Siyasetin Bir Eleştirisi* diye adlandırdığı *magnum opus*'u* için gereken ün ve şan getirmeyen sade çalışmaya yeğleyen türde bir yazardı. İktisadi elyazmasını Alman yayıncı Karl Leske'ye 1845 yazının sonuna dek teslim etmeye söz vermiş olmasına karşın, bir içindekiler tablosu yazdıktan sonra bu işi bir kenara koydu. Leske'ye yazdığı açıklamada şöyle diyordu: "*Pozitif* gelişmemi bugüne kadarki Alman felsefesi ve Alman sosyalizmine karşı bir polemik ile *öncelemek* bana çok önemli göründü. Bu, kamuoyunu, geçmişteki ve şimdiki Alman bilimine taban tabana zıt olan benim İktisat'ımda benimsenen bakış açısına hazırlamak için gerekli... Bu çalışmanın kamuoyu tarafından büyük bir merakla beklendiğini kanıtlamak için gerekirse Almanya'dan ve Fransa'dan almış olduğum çok sayıda mektubu gösterebilirim." Bildik hikâye: Söz konusu kitap, *Alman İdeolojisi*, 1932'ye dek bir yayıncıya ulaşmadı. "Elyazmasını farelerin kemirgen eleştirisine terk ettik," diye yazdı Marx, "temel hedefimizi –kendi zihnimizde açıklığa kavuşmayı– başardığımız için bunu memnuniyetle yaptık."

*Büyük eseri. (ç.n.)

Ancak Marx yine de hâlâ tüm dikkatini iktisadi eserine veremiyor ya da vermek istemiyordu. Sonraki birkaç yılda çok sayıda polemik daha olacaktı: *Felsefenin Sefaleti*, Pierre-Joseph Proudhon'a karşı 100 sayfalık bir polemik; *Sürgündeki Büyük Adamlar*, sosyalist diyasporanın "daha kaydadeğer eşekleri" ve "demokratik hergeleleri" hakkında uzun bir yergi; Onsekizinci *Yüzyılın Gizli Diplomatik Tarihi*, anti-Rus bir tirad; *Lord Palmerston'un Hayat Hikâyesi*, İngiliz dışişleri bakanının Rus çarının gizli bir ajanı olduğunu kanıtlama arayışı; ve *Herr Vogt*, Marx'a şarlatan ve asalak diyerek onun gazabına uğrayan Bern üniversitesi doğa bilimleri profesörü üzerinde kırbaçlayıcı bir saldırı. Vogt ile arasındaki kan davasına bir yılın yarısından fazlasını israf ederken, "dişe diş, misillemeler dünyanın dönmesini sağlıyor" diye neşeyle mırıldandı kendi kendine.

İçerdeki sürekli altüst oluşlar da çalışmanın ilerlemesini engelliyordu. Ocak 1845'te Paris'teki Prusya elçisi, Marx'ın *Vorwärts*'ta yayınlanan bir makalesinde Kral 4. Friedrich Wilhelm'le alay etmesini Kral Louis Philippe'e protesto etti. Fransız içişleri bakanı bunun üzerine dergiyi kapattı ve yazarının sınırdışı edilmesini emretti. Anakara Avrupasında Marx'ı içeri almayı kabul eden tek kral Belçikalı Kral Leopold oldu, o da ancak Marx'ın "güncel politikaya dair hiçbir eser" yayınlamayacağına dair yazılı bir taahhüt aldıktan sonra. Bunun kendisinin politikaya *katılmasına* engel teşkil etmeyeceğini varsayan Marx, Engels'i kendisine katılmak için Brüksel'e çağırdı, orada Batı Avrupa'daki sosyalist guruplarla "sürekli bir mektup alışverişi" sağlamak için bir Komünist Yazışma Komitesi kurdular. 1847'ye gelindiğinde komite kendisini Londra'da yeni kurulmuş olan Komünist

Birliği'nin (*Communist League*) bir şubesine çevirmişti. Bu birlik Marx'ı bir ilkeler ifadesi taslağı hazırlamak üzere davet etmişti. Onlara verdiği şey muhtemelen tarihte en çok okunmuş ve en etkili olmuş broşür olan *Komünist Partisi Manifestosu* idi.

1848'in ilk haftalarında manifestoyu yazdığı sırada Marx burjuva kapitalizminin çoktan amacına ulaşmış olduğunu ve yakında kendi çelişkileri altında gömüleceğini düşünüyordu. O zamana dek yalıtılmış olan işçileri fabrikalara doldurmak suretiyle modern sanayi, proletaryanın dayanılmaz bir güç haline gelmek üzere bir araya toplanmasının bizzat koşullarını yaratmıştı. "Dolayısıyla burjuvazinin ürettiği şey, her şeyden önce kendi mezar kazıcılarıdır." Ancak bir cenaze konuşmasının provasını yaptığını düşündüğü için de yenilmiş düşmana karşı cömert olmayı göze alabilirdi. Eleştirmenlerden biri manifestoyu "burjuva işlerinin lirik bir kutlaması" olarak tanımlamıştır ve manifestoyu ilk kez okuyanlar çoğu zaman onun düşmana yağdırdığı övgüye şaşırırlar:

> Burjuvazi tarihsel olarak çok devrimci bir rol oynamıştır. Burjuvazi, üstünlüğü ele geçirdiği her yerde, tüm feodal, ataerkil, kırsal ilişkilere bir son vermiştir. İnsanı "doğal üstlerine" bağlayan karmaşık feodal bağları acımasızca yırtıp atmış ve insanlar arasında çıplak öz çıkardan başka, duygusuz "nakit ödemeden" başka hiçbir rabıta bırakmamıştır. Dinsel coşkunun, şövalyece duyguların, darkafalı duygusallığın en semavi vecdlerini bencil hesapların buzlu sularında boğmuştur. Kişisel değeri mübadele değerine indirgemiştir... Burjuvazi üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve onlarla birlikte toplumun bütün ilişkilerini devrimcileştirmeksizin yaşayamaz.

Marx bu temaları *Das Kapital*'de çok daha derinden ve karmaşık biçimde yeniden işleyecektir, fakat şimdi ayrıntılara girmeye vakit yoktu. Manifestonun hem açılış cümlesi ("Avrupa'nın tepesinde bir hayalet dolaşıyor – komünizm hayaleti") hem de aynı ölçüde ünlü olan son cümlesi ("Egemen sınıflar bir komünist devrimin önünde titresin... BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ BİRLEŞİN!") bu eserin ne kadar eşsiz bir entelektüel niteliğe sahip olsa da, ayaklanmanın yakın göründüğü bir zamanda aceleyle yazılmış bir ajitprop olduğunu teyit eder.

Mutlu bir tesadüfle, manifestonun ilk yayınlandığı Şubat 1848'de devrim gerçekten patlak verdi, önce Paris'te ve sonra da orman yangını hızıyla kıta Avrupa'sının çoğu yerinde. Kral Louis Philippe'in tahttan çekilmesi ve Fransız Cumhuriyeti'nin ilanından sonra paniğe kapılan Belçika hükümeti Karl Marx'a yirmi dört saat içinde ülkeyi terk etmesini ve bir daha dönmemesini emretti. Bereket versin tam da bu sırada Marx Paris'teki yeni geçici hükümetten bir davet almıştı: "İyi ve sadık Marx... Tiranlık sizi sürgün etti, şimdi özgür Fransa size ve kutsal dava için, bütün halkların kardeşlik davası için mücadele edenlere kapılarını açıyor." Ancak o Paris'te sadece bir ay geçirdikten sonra Almanya'da devrimi yayma umuduyla Köln'e gitti. Seçtiği silah çoğu zaman olduğu gibi basın yayın idi: Yeni bir günlük gazete, *Neue Rheinische Zeitung*'u kurdu. Bu gazete kısa süren hayatı boyunca sürekli resmi çevrelerin baskısına uğradı. Temmuz'da "başsavcıya hakaret ya da iftira etmek" suçundan dolayı yargıç önüne çıkarıldı, Eylül'de sıkıyönetim ilanından sonra Köln sıkıyönetim komutanı gazetenin yayınını bir aylığına durdurdu; sonraki Şubat ayında bütün

devrim olasılıklarının tamamen söndürüldüğü bir sırada "isyana teşvik" suçuyla yargılandı, fakat parlak bir söylevle jüriyi kendisini aklamaya ikna etti. Nihayet, Mayıs 1849'da Prusya yetkilileri gazetenin editöryel personelinin yarısına dava açtı ve yurttaşlıktan çıkarılmış olan Marx dahil öteki yarısının sınırdışı edilmesini istedi.

Haziran 1849'da Paris'e geri döndüğünde şehri kralcı gericiliğin ve kolera salgınının pençesinde buldu. Kendisini Brittany bölgesindeki sıtmanın kol gezdiği Morbihan *département*'ına sürgün eden resmi bir emir alınca, yersiz yurtsuz devrimcileri hâlâ kabul eden tek Avrupa ülkesine sığındı. İngiltere'ye 27 Ağustos 1849'da gitti ve 1883'te ölümüne kadar orada kaldı. "Hemen Londra'ya gelmelisin," diye yazdı İsviçre'yi ziyaret eden Engels'e. "Londra'da işimize koyuluruz."

Londra'ya varışından birkaç ay sonra Regent caddesindeki bir mağazanın vitrininde elektrikli bir lokomotif motorunun çalışan modelini gördü. Bir tanığın ifadesine göre "yüzü kızardı ve heyecanlandı" –bu icadın heyecanından değil, fakat onun ekonomik sonuçlarından dolayı. "Problem çözüldü– sonuçlar tanımlanamaz durumda" dedi kendisine şaşkın şaşkın bakan arkadaşlarına. "Ekonomik devrimin peşinden zorunlu olarak siyasal devrim gelmeli, çünkü ikincisi birincisinin sadece bir ifadesidir." Regent caddesinden geçen başka herhangi bir kimsenin bir an için durup da bu demirden Troya atının yol açacağı ekonomik ve siyasal sonuçları düşünmüş olabileceği pek muhtemel görünmüyor; oysa Marx için bütün mesele buydu.

Haziran 1850'de British Museum'un okuma salonuna bir giriş izni elde ettikten sonra ertesi yılın çoğunu iktisat

üzerine kitaplar ve *The Economist*'in eski sayılarını okuyarak geçirdi. Nisan 1851'e gelindiğinde, "o kadar ilerledim ki tüm ekonomi maddesini beş haftada bitirmiş olacağım. Bunu yaptıktan sonra da siyasal iktisadı evde tamamlayacağım ve kendimi Museum'da başka bir öğrenme dalına adayacağım" diyordu. Okuma salonunda çoğu günler sabah saat dokuzdan akşam saat yediye kadar oturuyordu, fakat kendine verdiği görevin sonu görünmüyordu. "Üzerinde çalıştığım malzeme öylesine lanet bir biçimde karmaşık ki ne kadar uğraşırsam uğraşayım altı ya da sekiz hafta daha bitiremem" diye yazdı Haziran'da. "Üstelik, pratik sebeplerden dolayı sürekli kesintiler oluyor, burada yaşadığımız perişan bitkisel koşulların kaçınılmaz sonucu olarak..."

Londra'ya geldikleri andan itibaren Karl ve Jenny Marx birbiri ardına ailevi bunalımlar yaşadılar. Daha o sırada üç küçük çocukları vardı, dördüncüsü Kasım 1849'da doğdu. Mayıs 1850'de kirayı ödeyemedikleri için Chelsea'da bir daireden atıldıktan sonra, Soho'da, Dean caddesinde Yahudi bir iplik tüccarının evinde geçici bir barınak buldular. Burada sefaletin kıyısında dolaşan acınaklı bir yaz geçirdikten sonra yolun yukarısında daha kalıcı bir mekâna taşındılar. Jenny yine gebeydi ve sürekli hasta idi. Engels kendi Londra'da gazetecilik hayallerinden feragat ederek ve Ermen & Engels firmasının Manchester ofisine geri dönerek imdatlarına yetişti. Engels sonraki yirmi yıl orada kaldı. Bunu büyük ölçüde, parlak fakat meteliksiz arkadaşını desteklemek amacıyla yapmış olsa da, aynı zamanda düşman hatlarının gerisinde bir ajan gibi çalışarak Marx'a pamuk ticaretine ilişkin gizli ayrıntılar ve uluslararası piyasalar üzerine uzmanların gözlemlerini gönderdi – ayrıca şirketin

küçük masraflar kasasından ya da banka hesabından aşırılmış paraları düzenli olarak gönderdi.

Bu sübvansiyonlara rağmen Marx ailesi sefalet ve umutsuzluk içinde yaşadı. İki odalı dairelerinin mobilya ve eşyalarının tamamı kırık dökük ve yırtılmış idi ve kalın bir toz tabakası her şeyin üstünü örtüyordu. Bütün hane halkı –ebeveynler, çocuklar, temizlikçi– küçük bir yatak odasında uyurken öteki oda ise çalışma odası, oyun odası ve mutfak olarak hizmet veriyordu. Dairesine kadar sokulup Marx'ı izleyen Prusya polisinin bir ajanı Berlin'deki amirlerine şöyle rapor vermişti: "Marx gerçek bir bohem entelektüel hayatı yaşıyor... Çoğu zaman günlerce aylak kalsa da yapacağı bir iş olduğu zaman gece gündüz yorulmaz bir azimle çalışıyor. Yatış ve kalkış saatleri sabit değil. Sık sık bütün gece uyumuyor ve sonra öğleyin elbiseleriyle divana uzanıyor ve dünyada olup bitenlere aldırmadan akşama kadar uyuyor." Bu kaotik varoluş düzenli bir biçimde ailevi trajedilerle darbe alıyordu. Marx'ların en küçük oğlu Guido Kasım 1850'de bir ıspazmoz nöbeti geçirerek aniden öldü; bir yaşındaki kızları Franziska 1852 paskalyasında şiddetli bir bronşit nöbetinden sonra öldü. Öteki oğlu, sevgili Edgar, Mart 1855'te veremden öldü. Kederden aklını oynatan Marx, tabut mezara indirilirken ileri çıktı ve oradakilerin çoğu onun kendini mezara atacağına inandı. İçlerinden biri ne olur ne olmaz diye eliyle önünü kesti.

Franziska'nın ölümünden sonra yazdığı taziye mektubunda Engels, "keşke sen ve ailenin daha sağlıklı bir mahalleye ve daha geniş bir eve taşınmanı sağlayacak imkân olsaydı" diye yazdı. Franziska yoksulluktan ölmüş olsa da olmasa da, her halükârda anne babasının hayatına yoksul-

luk hâkimdi. Kızgın alacaklılar –kasaplar, fırıncılar, icra memurları– sürekli giriş kapısını yumrukluyorlar ve ödeme talep ediyorlardı. "Bir hafta önce, ceketimi rehine vermiş olduğum için dışarı çıkamamak gibi hoş bir noktaya vardım," diye yazdı Marx, Şubat 1852'de, "ve kimse veresiye vermediği için artık et yiyemiyoruz." Aynı yıl daha sonra Engels'e şu ifşada bulundu: "Son sekiz on gündür ailemi sadece ekmek ve patatesle besliyorum, fakat bugün onu da bulacağım şüpheli... Bu cehennemi kargaşadan nasıl kurtulayım?" O sırada *New York Daily Tribune*'ün Avrupa muhabiri olarak düzenli bir geliri vardı, buraya makale başına 2 pounddan haftada iki makale yazıyordu, fakat Engels'in sübvansiyonuyla birlikte bile bu gelir yeterli değildi ve tabii ki iktisadi başyapıtına yoğunlaşmasını önleyen sebeplerden birini oluşturuyordu.

"Fakat her şeye rağmen iş hızla tamamlanmaya doğru yaklaşıyor" diye yazmıştı Haziran 1851'de. "Öyle bir an gelir ki insan zorunlu olarak her şeyden kopar." Bu Marx'ın komik bir biçimde kendinden habersiz olduğunu gösteriyor: Marx arkadaşlarından ve siyasal örgütlerden memnuniyetle kopabilirdi fakat eserini bırakma imkânı yoktu – özellikle de *bu* eserini, nihayet kapitalizmin utanç verici sırlarını ifşa edecek olan bu geniş bir istatistik, tarih ve felsefe derlemesini. Ne kadar araştırsa ve yazsa, o kadar tamamlanmaktan uzak görünüyordu. "Esas mesele şu ki" diye tavsiyede bulundu Engels Kasım 1851'de, "bir kez daha büyük bir kitapla kamuoyunun önüne çıkmalısın... Alman kitap piyasasında uzun süreli yokluğunun yarattığı büyüyü bozmak mutlak surette gerekli." Ardından proje yine rafa kaldırıldı, bir kez daha "sürekli kesintilerin" kurbanı olmuştu. Aralık

1851'deki Fransız askeri darbesinin hemen ardından Amerikalı yeni haftalık dergi *The Revolution*'ın ricası üzerine *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'ini yazdı. Sonraki birkaç yıl öteki mültecilere karşı kan davaları ve hesaplaşma polemikleriyle büyük ölçüde boşa harcandı. Marx bunların kırgınlık dışavurumlarından ziyade esaslı siyasal müdahaleler olduğunu savundu, çünkü sahte sosyalist mesihler –ifşa edilmezlerse– kitlelere hakiki monarklardan çok daha çekici gelebilirdi. "Sahte liberallerle ölümüne bir kavgaya girişmiş bulunuyorum" diye ilan etti.

Sonunda onu iktisat çalışmalarına geri döndüren şey uzun zamandır beklenen uluslararası mali tufanın 1857 güzünde beliren emareleriydi. New York'ta bir bankanın çöküşüyle başlayan bunalım Avusturya, Almanya, Fransa ve İngiltere'ye dörtnala gelen mahşer gibi yayıldı. Hastalıktan yeni çıkmakta olan Engels, eğlenceyi gözlemlemek için Manchester'deki işinin başına koştu – fırlayan fiyatlar, günlük iflaslar ve vahşi panik. "Burada [pamuk] borsasının genel görünümü gerçekten pek hoştu" diye yazdı. "Adamlar benim ani ve açıklanamaz keyif ve neşemden dolayı çok öfkeliler." O anların melodramatik ruhu Marx'a da bulaşmıştı. 1857-58 kışı boyunca her gece saat dörde kadar çalışma odasında iktisadi yazılarını gözden geçiriyordu ki "*tufandan* önce en azından eserimin anahatları belli olsun." Seller hiç gelmedi fakat Marx er ya da geç gerekli olacağına inandığı gemisini inşa etmeye devam etti. Bildiği temel aritmetik karmaşık iktisadi formüller için yeterli olmayınca hızlı bir cebir gözden geçirme kursu aldı, bunu da "kamunun yararı için bu işe mutlaka derinlemesine girmek gerekli" diye açıkladı.

Marx'ın 800 sayfayı bulan gece yazılarını, Moskova'daki

Marx-Engels Enstitüsü 1939 yılında bunları yayınlayıncaya dek kimse görmedi ve ancak 1953'te bir Almanca baskısının yayınlanması ile geniş kitlelere ulaştı: *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* (Siyasal İktisadın Eleştirisinin Anahatları). Çok geniş olmasına karşın, *Grundrisse* parçalı bir eserdir –Marx'ın kendisi onu gerçek bir türlü yemeği olarak tanımlamıştır– fakat 1844 Paris elyazmaları ile *Das Kapital*'in birinci cildi (1867) arasındaki kayıp halka olarak onun fikirlerindeki sürekliliği gösterir. Burada, yabancılaşma, diyalektik ve paranın anlamı üzerine, 1844 el yazmalarından pasajları yankılayan uzun bölümler vardır, en çarpıcı farklılık ise eskiden felsefe ve iktisadı ayrı disiplinler olarak ele alırken şimdi onları birleştirmesidir. (Alman yazar Ferdinand Lassalle'ın yorumladığı gibi, Marx "Hegel'in iktisatçı, Ricardo'nun sosyalist hali"ydi). Başka yerlerde, emek gücü ve artı-değer çözümlemesi, bu teorilerin *Das Kapital*'deki daha eksiksiz seriminin bir taslağı gibi okunuyor.

Marx bu dönemdeki çalışmasına sık sık "iktisadi bok" demişti ve kuşkusuz bu küçük gören ifadede bir suçluluk hissi unsuru vardı. Daha 1845'te siyasal iktisat üzerine eserinin hemen hemen bitmiş olduğunu iddia etmişti ve sonraki on üç yıl boyunca bu yalanı o kadar çok tekrarlamış ve cilalamıştı ki arkadaşlarının beklentileri neredeyse olanaksız bir doruğa yükselmişti. Aldığı zamana bakarak bu eserin kapitalizmin temelsiz binalarını anında yıkacak gerçekten dev bir patlayıcı olacağına hükmetmişlerdi. Manchester'deki Engels'e gönderilen düzenli bültenler hızlı ilerleme efsanesini muhafaza etmişti. "Şimdiye dek savunulmuş olan kâr teorisini tümüyle yıktım" diye neşeyle ilan etmişti Ocak 1858'de. Ancak, gerçekte, British Museum'da

geçirdiği uzun günlere ve çalışma masası başında geçirdiği daha da uzun gecelere karşılık gösterebildiği tek şey rasgele notlarla dolu, yayınlanamaz bir defterler yığını idi.

1858 yılı başlarında Ferdinand Lassalle, Marx'a Duncker adında Berlinli bir yayıncı ile bir sözleşme ayarlamayı teklif etti (yayıncının karısı Lassalle'ın metreslerinden biri idi). Marx yayıncıya "burjuva iktisat sistemine ilişkin eleştirel *exposé*sinin" tefrika halinde yayınlanması gereken altı kitaptan oluştuğunu bildirdi: "1. Sermaye üzerine (birkaç giriş bölümü içeriyor). 2. Toprak Mülkiyeti üzerine. 3. Ücretli Emek üzerine. 4. Devlet üzerine. 5. Uluslararası Ticaret. 6. Dünya Pazarı." Birinci cilt Mayıs'ta matbaaya hazır olacaktı, bunu birkaç ay sonra ikinci cilt izleyecekti ve böyle gidecekti. Ne var ki sıkı zaman sınırları söz konusu olduğunda çoğu kez olduğu gibi vücudu protesto ederek isyan etti. "Bu hafta safra taşım öyle hasta etti ki düşünmekten, okumaktan, yazmaktan ya da aslında her şeyden acizim" diye dert yandı Engels'e Nisan 1858'de. Karaciğer ağrılarından dolayı, ne zaman oturup birkaç saat yazı yazsa, "o zaman birkaç gün nadasa yatmam gerekiyor" diyordu.

Bildik bir inleme idi bu. "Ah, bu işi bitirmeme bahanelerine ne kadar alıştık," diyecekti Engels yıllar sonra, eski mektupları tekrar okurken. Marx'ın kendisinin de kabul ettiği gibi, "hastalığımın kökeni daima beyinde." Fakat işten alıkoyan yeterince gerçek başka şeyler de vardı: Kızı Eleanor boğmacaya yakalandı; karısı "bir sinir enkazı" idi; rehinci ve taksitli satış mağazası sahibi ödeme için gürültü çıkarıyorlardı. Marx'ın umutsuzca yaptığı şakada olduğu gibi, "kimsenin 'para'dan bu kadar yoksun olup da onun hakkında yazmış olabileceğini sanmıyorum." Bütün yaz

boyunca neredeyse hiçbir şey yazmasa da Eylül 1858'in sonunda elyazmasının "iki haftada" göndermeye hazır olacağını vadetti, fakat bir ay sonra "gönderebilmem için haftalar lazım" diye itiraf etti. Her şey sanki ona karşı komplo kuruyordu: Dünya ekonomik bunalımı bile çok çabuk suya düşerek moralini bozmuştu ve böylece ona "en iğrenç diş ağrısını" vermişti.

İlk baştaki son teslim tarihinden altı ay sonra, Kasım ortasına gelince, Lassalle Berlin'deki yayıncı adına kitabın bitmeye yakın olup olmadığını nazikçe sordu. Marx işin uzamasının "sadece onun parasına karşılık en iyi değeri üretebilme çabasına işaret ettiği" yanıtını verdi. Açıklaması şöyle idi:

> Yazdığım her şeyin üslubu karaciğerimdeki rahatsızlık tarafından lekelenmiş görünüyordu. Ve bu çalışmanın tıbbi sebeplerle bozulmasına izin vermemem için ikili bir motifim var.
>
> Bu eser on beş yıllık araştırmanın, yani hayatımın en iyi yıllarının ürünü.
>
> Burada toplumsal ilişkilere ait önemli bir görüş bilimsel olarak ilk kez açıklanıyor. Bu nedenle Parti'ye eserin rahatsız bir karaciğere özgü ağır, odun gibi bir üslupla sakatlanmaması borcum var...
>
> Yazmaya yeni başladığım için şu andan itibaren aşağı yukarı dört hafta içinde bitirmiş olacağım.

Geçen Şubat ayında kendisine metnin "son aşamada" olduğu söylenmiş olan Lassalle için bu bir sürpriz olmuş olmalıdır. Engels de şoka uğramıştı. Ocak 1859'da nihayet eserini Berlin'e gönderdikten sonra Marx ona şöyle dedi:

"Elyazması yaklaşık on iki matbaa yaprağına [192 sayfa] denk geliyor (üç kısım) ve –sakın şaşırma– "Genelde Sermaye" başlığını taşısa da bu kısımlar henüz sermaye konusunda hiçbir şey içermez." Bütün o gürültülü ve uzun tantanadan sonra ince bir ciltten başka bir şey üretmemişti. Bunun da yarısı öteki iktisatçıların teorilerinin sadece bir özeti idi ve kalıcı olarak ilgi çeken tek kısım otobiyografik bir önsözdü. Burada Marx, Hegel okumalarının ve *Rheinische Zeitung*'daki gazeteciliğinin kendisini "sivil toplumun anatomisinin siyasal iktisatta bulunması gerektiği" sonucuna nasıl götürdüğünü anlatmıştı.

Yayın günü yaklaşınca, Marx şimdi *Siyasal İktisatın Eleştirisine Bir Katkı* başlığını taşıyan kitabın bütün uygar dünyanın dillerine çevrileceği ve hayranlıkla karşılanacağını öngörerek abartılı ve cesur bir pazarlama gösterisine girişti. Fakat arkadaşları afallamıştı: Alman sosyalisti Wilhelm Liebknecht hiçbir kitabın kendisini bu kadar hayal kırıklığına uğratmamış olduğunu söyledi. Pek az tanıtım ve eleştiri yazısı çıktı. Jenny Marx, "Karl'ın kitabı hakkında uzun zamandır beslediğimiz gizli umutlar Almanların suskunluk komplosu tarafından tamamen boşa çıkarıldı" diye şikâyet etti. "İkinci tefrika belki tembelleri uyuşukluktan kurtarır."

İkinci tefrikanın birincinin ardından birkaç ay içinde çıkması gerekiyordu. Marx son teslim tarihini hafifçe düzelterek, *Katkı*'da öylesine açıklanmaz bir biçimde eksik bırakılan sermaye üzerine tezini tamamlamak için "en uç sınır"olarak Aralık 1859'u koydu. Fakat sonraki yıl içinde gazete makaleleri, iftira davaları ve koca bir kitap aracılığıyla Bern Üniversitesi'nden Karl Vogt ile olan kavgasını sürdürdüğünden iktisat defterleri kapağı açılmadan masanın

üzerinde durdu. Bu kitap biter bitmez yeni Prusya kralı taç giymesini kutlamak için siyasal mülteciler için af çıkardı, bu Marx'a ülkesine geri dönme ve *Neue Rheinische Zeitung* modelinde bir gazete çıkarma umudu verdi. Bu durum 1861 baharında Almanya'ya Ferdinand Lassalle'ın finanse ettiği uzun ve semeresiz bir para toplama gezisine sebep oldu, bunu Lassalle'ın 1862'deki ikinci Büyük Sergi'yi görmek için Londra'ya yaptığı bir iade-i ziyaret gezisi izledi. "Adam vaktimi boşa harcadı" diye homurdandı Marx bu çilenin üçüncü haftasında, "üstelik ahmak herif, ben şu aralar hiçbir "iş"le meşgul olmadığım ve sadece "teorik çalışma" ile uğraştığım için pekâlâ kendisiyle vakit öldürebileceğimi beyan etti!"

Lassalle'ın "teori"yi küçümsemesi, aslında Marx'ın Vogt'la olan kavgasından dolayı öylesine feci bir biçimde yarıda bıraktığı işi bitirmesi için ihtiyaç duyduğu kırbaç oldu. Dikkatini dağıtacak pek az gazetecilik işi olduğu için, yeniden British Museum'un okuma salonuna sığınarak kapitalizme nihai saldırısı için cephane toplamaya başladı. 1862 ve 1863 yıllarında tuttuğu notlar 1500 sayfadan fazla yer dolduruyordu. "Bu cildi genişletiyorum, çünkü o alçak Almanlar bir kitabın değerini kübik kapasitesine göre hesaplıyorlar" diye açıklamada bulundu. O ana değin kendisini yenilgiye uğratmış olan teorik sorunlar şimdi bir bardak cin kadar berrak ve canlandırıcı idi. Örneğin şu tarımsal rantlar meselesini –ya da onun deyişiyle "boktan rant işini"– ele alalım. "Uzun zamandır Ricardo'nun teorisinin mutlak doğruluğuna ilişkin endişelerim vardı ve sonunda hilenin köküne ulaştım." David Ricardo basitçe değer ile maliyet fiyatını karıştırmıştı. Tarımsal ürünlerin fiyatları (içerdikleri emekzamanı ile ölçülen) fiili değerlerinden daha yüksek idi ve

toprak sahibi bu farkı daha yüksek rant biçiminde cebine indiriyordu; fakat sosyalist bir sistemde bu artık işçilerin yararına yeniden dağıtılacaktı. Piyasa fiyatı aynı kalsa bile, malların değeri –onların "toplumsal karakteri"– tamamen değişecekti.

Marx'ın ilerleme sevinci aşırı iyimserliği besliyordu. 1862'nin sonunda Hanover'den bir hayranı, Dr Ludwig Kugelmann, gönderdiği mektupta *Siyasal İktisatın Eleştirisine Bir Katkı*'nın devamının ne zaman geleceğini sordu. "İkinci kısım şimdi nihayet bitmiş bulunuyor," diye yanıtladı Marx, "temize çekilmesi ve matbaadan önceki son cilası hariç." Marx ayrıca *Siyasal İktisatın Eleştirisine Bir Katkı, Cilt II* şeklindeki hantal başlığı terk ettiğini de ilk kez açıkladı. Ters bir mantıkla, büyük kitaplar kısa başlıkları hak ediyordu ve dolayısıyla "kitap bağımsız olarak *Das Kapital* adı altında çıkacak" idi.

Gerçekte, Marx'ın ham kerestesinin "son cilaya" hazır olmasından önce daha çok marangozluk gerekiyordu ve kısa süre sonra yeni bir dikkat dağıtıcı meşgale onu çalışma masasından ayıracaktı. 1850'de Komünist Birlik'in dağılmasından beri Marx yeni siyasal guruplara katılma yolundaki tüm ricaları reddetmişti, "teorik çalışmalarımın işçi sınıfına şimdi en iyi günlerini yaşayan örgütlere karışmaktan daha yararlı olacağına sağlam bir biçimde inanmış" idi, fakat Eylül 1864'te bir İngiliz-Fransız sendikacılar ve sosyalistler ittifakı olan Uluslararası İşçiler Derneği'nin açılış toplantısına bir davet aldığı zaman merakına yenildi. Yalnızca sessiz bir gözlemci olarak katılmış olmasına rağmen o akşamın sonunda Genel Konsey'e bu konseyin üyeleri tarafından alındı ve 1865'e gelindiğinde derneğin *de facto* lideri haline gelmişti.

Zaman alan bir işti bu. Mart 1865'te Engels'e yazılmış bir mektup tipik bir haftalık işi betimliyor: Salı akşamı gece yarısının ötesine değin süren Genel Konsey toplantısına gitti; ertesi gün Covent Garden'da Polonya ayaklanmasının yıldönümünü anmak üzere açık bir toplantı vardı; Cumartesi ve Pazartesi "Fransız sorunu" üzerine komite toplantılarına ayrılmıştı, her ikisi de saat gece bire kadar sürdü ve aynı şekilde Salı günü de Genel Konsey'in İngiliz ve Fransız üyeleri arasında argo dolu bir başka uzun ağız dalaşı oldu. Tüm bu işler arasında, genel oy hakkı konusunda ertesi hafta sonu yapılacak bir konferansla ilgili olarak "şu veya bu yoldan beni görmek için gelen insanlar" oluyordu. "Ne büyük vakit kaybı!" diye homurdandı. Engels de böyle düşünüyordu. Masasında olup *Das Kapital*'i yazmak varken, onun arkadaşı saatlerini üyelik kartları imzalayarak ve hizipçi komite adamlarıyla tartışarak geçirmeyi niçin istiyordu? Fransızlar arasında her iki tarafı yiyip bitiren başka bir tartışmadan sonra "Ben hep Uluslararası Dernek'teki naif *fraternité*'nin* uzun sürmeyeceğini düşündüm" diye uyarıda bulunacaktı Engels. "Daha birçok böyle evreden geçecek ve zamanının büyük bir bölümünü alacak."

1865 yazı boyunca Marx (sıcak havadan ve buna bağlı rahatsızlıklardan) her gün kusuyordu ve çıbanlarla cebelleşiyordu. Evlerine gelen ani bir konuk akını da –Almanya'dan Jenny'nin erkek kardeşi, Güney Afrika'dan Marx'ın eniştesi, Maastricht'ten bir kız yeğen– beklenmedik yeni kesintilere yol açtı. Ayrıca "kapımı döven, her gün daha da katlanılmaz hale gelen" alacaklılar kuyruğu vardı. Yine de bu kasırga-

*-Kardeşliğin. (ç.n.)

nın durgun noktasında bilinmeyen şaheseri tamamlanmak üzereydi. O yılın sonunda *Das Kapital* 1200 sayfalık, lekeli, çözülmesi zor karalamalarla dolu bir elyazması idi. 1866 yılbaşı günü elyazmasını temize çekmek için oturdu, kendi deyişiyle, "uzun doğum sancılarından sonra bebeği yalayarak temizledi." Bu iş bir yıldan fazla zaman aldı. Karaciğer derdi ve çıbanlar bile onu engelleyemedi: Basuru azdığından oturmak çok acı verdiği için son sayfaları ayakta yazdı. (Yaygın olarak kullanılan anestetik olan arsenik "beynimi uyuşturuyor ve aklımın başımda olması gerek.") Engels'in deneyimli gözleri metinde çıbanların iz bıraktığı belli pasajları hemen saptadı ve Marx bunların metne pek solgun bir renk katmış olabileceğini kabul etti. "Her halükârda, umarım burjuvazi ölüm gününe değin benim çıbanlarımı hatırlar," diye lanet okudu. "Ne domuzdur onlar!"

Son sayfayı bitirir bitirmez çıbanlar kayboldu. "Uzun zamandır taşıdığın şu lanet kitabın senin talihsizliklerinin temelinde olduğunu ve onu sırtından atıncaya değin asla kurtulamayacağını hissettim," demişti Engels ona. Nisan 1867'de Marx "500 obur domuz kadar büyük bir açgözlülükle" elyazmasını teslim etmek ve basımını kontrol etmek üzere Hamburg'a gitti. Yayıncının sonraki iki cildi o yılın sonuna dek beklediği haberi bile keyfini bozamadı. "Bir yıl içinde halledeceğimi umuyor ve gönülden inanıyorum," diye öngörüde bulundu. Eserin bazı kısımlarını görmelerine izin verilen kişilerin tepkileri, Marx'a adının ve şanının tüm Avrupa'da ses getireceği umudunu veriyordu. Komünist Birlik'ten ve Uluslararası İşçi Derneği'nden eski bir dost olan Johann Georg Eccarius'un sözleriyle, "Şimdi peygamberin kendisi tüm bilgeliklerin özünü yayınlatıyor"du.

Bölüm 2

Doğum

Das Kapital'in önsözünde Marx, "bütün bilimlerde başlangıçlar daima zordur" diye uyarmıştı. Fakat bitişlerin yarısı kadar zor değil diye ekleyebilirdi: Ölümünden önce bitirebildiği sadece birinci cilt oldu. Yıllarca süren emek ve mücadele onu fiziksel ve zihinsel olarak bitkin bir halde bırakmıştı.

"İkinci cildi beklememelisiniz," diye yazdı Ekim 1868'de Rusça çevirmenine, "çünkü yayını belki de bir altı ay daha gecikecek. Geçen yıl (ve 1866'da) Fransa, Birleşik Devletler ve İngiltere'de başlatılan bazı resmi soruşturma ve araştırmalar tamamlanıp yayınlanıncaya kadar eserimi bitiremem." 1870'e gelindiğinde, gecikme için yeni bir özürü vardı: "Kış boyunca süren hastalığımın beni duraklatması dışında, bir de Rusça derslerime sarılma gereği hissettim, çünkü toprak sorununu ele alırken Rus toprak mülkiyeti ilişkilerini birincil kaynaklardan incelemek esas oldu." Son-

raki birkaç yıl içinde dağ gibi bir yığın Rusça kitaplar ve istatistikler biriktirdi – bu durum Engels'i çok kızdırıyordu, o bu yığını yakmak istediğini söylüyordu. Bu yığını arkadaşları ve yayıncılarının umutsuzca ricalarından saklanmak için bir barikat gibi kullandığından kuşkulanıyordu.

Engels kuşkusunda tamamen haklıydı. Marx'ın 1883'te ölümünden sonra geride kalan kâğıt dağından ikinci cildi derlemeye başladığında, önünde duran ödevin ölçeğini Alman sosyalisti August Bebel'e bir mektubunda şöyle betimledi:

> Tamamen bitmiş kısımların yanı sıra yalnızca iskeleti oluşturulmuş olanlar var, belki iki bölüm hariç, genel olarak bir taslaktan ibaret. Kaynaklardan yapılan alıntıların hiçbir düzeni yok, bunlar bir yığın halinde bir araya toplanmış, sadece ileride içlerinden seçim yapmak için toplanmışlar. Bunun yanında bir de benden başkasının çözemeyeceği bir el yazısı var, ben de ancak zorla okuyabiliyorum. Herkesten çok benim işin nereye kadar ilerlemiş olduğunu bilmem gerekmez miydi diye soruyorsun. Sebebi gayet basit: Bilseydim, hepsi bitip basılıncaya kadar gece gündüz onun yakasını bırakmazdım. Ve bunu herkesten çok Marx biliyordu.

İkinci cilt 1885'te çıktı, bunu 1894'te (yine Engels'in derlediği) üçüncü cilt izledi. Çoğu zaman "dördüncü cilt" olarak adlandırılan *Artı-Değer Teorileri* (1905) ise Karl Kautsky tarafından Marx'ın 1860'ların ortalarında iktisat tarihi üzerine almış olduğu notlardan yayına hazırlandı, bunlar büyük ölçüde Adam Smith ve David Ricardo gibi önceki teorisyenlerden alıntılardan oluşuyordu.

Kısacası, *Das Kapital* bitmemiş, parçalı bir eserdir: Hatırlanacağı üzere Marx'ın özgün planı altı cildi öngörüyordu. Marksçı bilim adamı Maximilien Rubel'in deyişiyle, "elimizde ilelebet payidar kalacak biçimde yasalaşmış kurallardan oluşan bir Marksist İncil'imiz yoktur." Bunu vurgulamak gerekli, çünkü birçok Komünist ona bir kutsal kitap muamelesi yaparak Marx'ın dediği her şeyin doğru olduğunu ve demediği her şeyin de doğru olmadığını savunmaya başlamıştır. Her iki iddia da desteksizdir: Yeterli enerjisi ve zamanı olsaydı doldurmuş olabileceği sessiz geçilmiş ve atlanmış noktalar vardır ve eleştirmenlerinin muzafferane bir edayla üzerine atlamış olduğu hatalar ve yanlış kavrayışlar vardır, *Das Kapital*'in hayranlarının bunları da kabul etmesi gerekir. "Marx'ın parlak biçimde yeni bir kıta keşfetmiş olması," diyor iktisatçı Michael Lebowitz, "haritasını da tamamen doğru bir biçimde çizmiş olduğu anlamına gelmez."

Marx'ın keşfetmeye giriştiği *terra incognita** sanayi kapitalizminin yeni dünyasıydı –Adam Smith için meçhul olan bir manzara– ve Marx daha başlangıçta okurlarına hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığı bir fantezi ülkesine girmekte olduklarını ihtar ediyordu. *Das Kapital*'in daha ilk cümlesindeki fiil seçimine bakınız: "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği 'muazzam bir meta birikimi' *olarak görünür*; bunun temel birimi *olarak* tek bir meta *görünür*." (İtalikler benim). *Komünist Manifesto*'nun ünlü açılış cümlesinden ("Avrupa'nın üzerinde bir hayalet dolaşıyor...") daha az dramatik olsa da benzer bir noktaya işaret ediyor: Bir hayaletler dünyasına giriyoruz. *Das*

*Bilinmeyen toprak. (ç.n.)

Kapital'in sayfalarına "hayalet gibi nesnellik", "gövdesiz hayalet", "saf yanılsama" ve "sahte benzerlik" gibi ibareler serpiştirilmiştir. Kapitalizmin beslendiği sömürüyü ancak yanılsama örtülerini kaldırmak suretiyle açığa çıkarabilir.

Meta, diyor Marx, iki özelliğe sahiptir: kullanım değeri ve mübadele değeri. Bir nesnenin yararlılığı yeterince barizdir: Bir palto bizi sıcak ve kuru tutar, bir somun ekmek bizi besler. Mübadele değeri yararlılığın bir ölçüsü olsaydı, o zaman ekmek somununun, diyelim parlak bir ipek yelekten çok daha yüksek bir fiyatı olurdu, açıktır ki durum bu değildir. O zaman mübadele değeri nasıl belirlenir?

> Örneğin, buğday ve demir gibi iki metayı alalım. Bunların arasındaki mübadele ilişkisi ne olursa olsun, bu daima belli bir miktar buğdayı, bir miktar demire eşit kılan bir denklemle gösterilebilir: Diyelim, 1 *quarter* buğday = *x* ton demir olsun. Bu denklem neye işaret eder? Bu denklem, iki farklı şeyde, bir *quarter* buğday ile *x* ton demirde, her ikisinde de eşit miktarlarda ortak bir şeyin var olduğunu gösterir. Öyleyse bu iki şeyin, ne biri ne de ötekisi olmayan üçüncü bir şeye eşit olması gerekir. Bunun için de, bunların her birinin, mübadele-değeri olarak, bu üçüncü şeye indirgenebilir olması gerekir.

Metaların ortak özelliği emek ürünü olmalarıdır. Dolayısıyla bir nesnenin değeri onda "donmuş" olan emeğin miktarını yansıtmalıdır – nesnenin yapımında doğrudan harcanan emekle birlikte imalatta kullanılan makineleri üreten emek ve hammaddeleri elde etmekte harcanan emek. (Marx burada hemen "toplumsal olarak gerekli emek-zamanını" kastettiğini ekler, yani ortalama bir işçinin işi bitirmesi için

gereken saatleri. Aksi takdirde hantal ya da tembel işçilerin yaptığı bir metanın daha değerli olacağını düşünebilirdik, çünkü onlar üretime daha çok zaman harcardı).

Buraya kadarı pek gelenekseldir: Benzer "emek değer teorileri" Adam Smith, David Ricardo ve başka birçok klasik iktisatçı tarafından öne sürülmüştü. Smith *Ulusların Zenginliği* adlı eserine şu iddiayla başlamıştı: "Her ulusun yıllık emeği, ona hayatın bütün zorunlu maddelerini ve rahatlıklarını sağlayan özgün fondur..." Fakat Marx daha ileri gider. Tıpkı metaların hem kullanım değeri hem de mübadele değerine sahip olmak şeklinde ikili bir karakteri olması gibi, emeğin kendisinin de ikili bir doğası vardır. Kullanım değeri, Marx tarafından "belirli bir amaçla yapılan belirli bir türden üretken etkinlik" olarak tanımlanan "somut" ya da "yararlı" emek tarafından yaratılır, oysa mübadele değeri sadece süresi ile ölçülen "soyut" ya da "farklılaştırılmamış" emekten kaynaklanır – ve bu ikisi arasında doğaları gereği bir gerilim vardır. Örneğin bir terzi yapabildiği en dayanıklı paltoyu yapmaya çalışabilir. Ancak palto fazla dayanıklı olursa müşteri bir daha yenisi almak için geri gelmez, dolayısıyla terzinin işi riske girer. Aynı şey paltonun dikildiği kumaşı yapan dokumacı için de geçerlidir. Kullanım değeri yaratma gereksinimi, böylece, kendini mübadele değeri yaratmayı sürdürme gereksinimi ile çatışma içinde bulur.

Emeğin iki yönünü göstermek için Marx, bir ceket ve yirmi yardalık kumaşın göreli değerleri üzerinde uzun ve gittikçe gerçeküstü bir tefekküre dalar. "Kumaşla olan değer ilişkisi içinde," diye yazar, "ceket bu ilişkinin dışında olduğundan daha fazla bir anlama sahiptir, tıpkı bazı insanların altın yaldızlı bir üniforma içinde iken başka türlü olduğun-

dan daha fazla saygı görmeleri gibi." Bir kullanım-değeri olarak kumaş paltodan hissedilir biçimde farklı bir şeydir, fakat değer olarak ise, efektif olarak aynı şeydir, soyut emeğin bir ifadesidir. "Böylece kumaş doğal biçiminden farklı bir değer-biçimi edinir. Değer olarak varlığı ceket ile olan eşitliğinde kendini dışa vurur ve bu, tıpkı bir Hıristiyan'ın koyuna benzer niteliğinin Tanrının Kuzusu'na benzemesiyle gösterilmesi gibidir."

Bu komik benzetme bizi aslında bir tür amaçsız güldürü öyküsü, yüksek saçmalıklar âlemine bir yolculuk okuduğumuz konusunda bizi uyarmalıdır. Öğrenci iken Marx Laurence Sterne'in oradan oraya atlayan romanı *Tristram Shandy*'den çok etkilenmişti ve otuz yıl sonra Sterne'in öncülük ettiği gevşek ve bağlantısız üslubu taklit etmesine olanak veren bir konu buldu. *Tristram Shandy* gibi, *Das Kapital* de paradokslar ve hipotezlerle, dolambaçlı açıklamalarla, hayalci ahmaklıklarla, parçalı anlatılarla ve merak uyandıran garipliklerle doludur. Başka türlü kapitalizmin mistik ve çoğu zaman baş aşağı çevrilmiş mantığını nasıl verebilirdi ki? Kumaşlar ve ceketler üzerine yorucu nakarattan sonra Marx'ın gözlemlediği gibi: "İlk bakışta bir meta, çok önemsiz ve kolayca anlaşılır bir şey gibi görünür. Oysa metanın tahlili, aslında onun metafizik incelikler ve teolojik süslerle dolu pek garip bir şey olduğunu gösterir."

Ağaçtan bir masa yapıldığında masa ağaçtan bir şey olarak kalır – duyulara hitap eden, sıradan bir şey. Fakat bir meta haline geldiği zaman kendini aşarak duyuları aşan bir şeye dönüşür. "Yalnız ayakları üzerinde yerde durmakla kalmaz, tüm öteki metalarla ilişki içerisinde amuda kalkar ve o ağaç beyninden, kendi özgür iradesiyle dans etseydi

olacak olandan çok daha harika, grotesk fikirler saçar." Farklı metalar üreticilerinin emeğini yansıttığı için insanlar arasındaki toplumsal ilişki "şeyler arasındaki bir ilişkinin fantastik biçimini alır." Bu garip dönüşüm için Marx'ın bulabildiği tek analoji dinin sisli âlemidir: "Bu âlemde, insan beyninin ürünleri [yani tanrılar], kendi hayatları olan özerk varlıklar gibi görünürler ve hem birbirleriyle, hem de insanoğlu ile ilişkiye girerler. İnsanların kendi ellerinden çıkan ürünlerle metalar dünyasında da böyledir. Ben buna meta olarak üretilir üretilmez emeğin ürünlerine ilişen fetişizm diyorum..."

Dinsel anlayışta, fetişler sözde doğaüstü güçleri için tapılan nesnelerdir, örneğin ortaçağ Avrupasında azizlerin kalıntıları gibi. (Daha 1842'de yirmi dört yaşındaki Marx, böyle bir fetişizmin "insanı duyusal arzularının üstüne yükselttiğini" ve böylece onu basit bir hayvan olmaktan kurtardığını iddia eden bir Alman yazarla alay etmişti. İnsanı duyularının üstüne yükseltmek şöyle dursun, diye itiraz etmişti Marx, fetişizm duyusal arzuların din*idir*: "Arzulardan doğan fantezi fetişe tapanı cansız bir nesnenin onun arzularına uymak için doğal karakterinden vazgeçeceği yönünde kandırır.") Kapitalist bir ekonomide, fetişizm metaların mistik bir *içsel* değeri olduğu inancıdır. Azizlerin kemiklerinde olduğu gibi bu bir yanılsamadır. "Şimdiye değin," diye yazar Marx, "hiçbir kimyacı bir incide ya da bir elmasta mübadele değeri keşfetmiş değildir."

Marx'ın burada seçtiği örnek gariptir, çünkü kendi teorisinin bir sınırını açığa vurmaktadır. Eğer, onun ima ettiği gibi, incilerin ve elmasların mübadele değeri sadece onları çıkarmak ve dönüştürmek için harcanan emek zamanından

kaynaklanıyor ise, o zaman insanlar tek bir elmas yüzük ya da inci gerdanlık için bazen yüz binlerce poundu neden öderler? Bu olağandışı fiyatlar kıtlık değerine ya da güzellik algılarına ya da hatta basitçe psikolojik üstünlük kurma gereksinimine de bir miktar borçlu olamaz mı? Eğer tek başına emek-zamanı belirleyici etken olsaydı, bir restoranın peçetesi üzerindeki Picasso'ya ait bir çizim ya da bir zamanlar John Lennon'un giymiş olduğu bir şapka birkaç pounddan daha fazla etmezdi – aynı şekilde, her ikisi de aynı miktarda emek içerseydi, çok iyi bir şarap yılından kalma bir şişe Bordo şarabının "değeri" daha kötü bir yılın şarabına eşit olurdu.

Marx'ın daha sadık öğrencileri bu sorunları kuralın önemsiz istisnaları diye ele alırlar. Ayrıca, Marx'ın kendisi metaların "metafizik inceliklere ve teolojik süslere" sahip olduğunu söylememiş miydi? Emek değer teorisi, Elvis Presley'in berberinin sakladığı birkaç tutam saçının 2002 yılında bir açık artırmada neden 115.000 pounda satıldığını anlamakta pek az yardımcı olabilir; fakat belki de meta fetişizmi kavramı –"emeğin ürünlerini saran sihir ve ölülerle konuşma"– en azından kısmi bir açıklama sunar. Marx'a göre, en geniş anlamıyla meta fetişizmi "nesnenin insan üzerindeki, ölü emeğin canlı emek üzerindeki, ürünün üretici üzerindeki iktidarını" temsil eder. (Burada yine birçok yıl önce ekilmiş bir imgenin yavaşça çiçek açmasını görüyoruz. Marx'ın *Rheinische Zeitung* için 1842'de yazdığı ilk makalelerden birisi, köylülerin ortaçağdan beri kullandıkları bir hak olan özel mülkiyete ait ormanlardan kurumuş odun toplamalarını yasaklayan yeni bir yasa hakkındaydı. "Bazı yaş ağaçların zarar görmesi olasılığı var," diye rapor ediyordu, "ve söylemeye gerek yok ki ağaçtan putlar zafer kazanıyor ve insan-

lar kurban ediliyor!" Bu fikir 1856'da Çartistlere yaptığı bir konuşmada yeniden su yüzüne çıktı: "Günümüzde her şey kendi karşıtına gebeymiş gibi görünüyor... Tüm icatlarımız ve ilerlememiz maddi güçlere entelektüel hayat vermekle ve insan hayatını monotonlaştırarak maddi bir güce indirgemekle sonuçlanıyor gibi görünüyor.") Katı olan her şey buharlaşıyor, diye yazmıştı *Komünist Manifesto*'da; şimdi *Das Kapital*'de ise gerçekten insani olan her şey eriyip şaşılası bir hayat ve canlılık kazanan cansız nesnelere dönüşüyordu.

Bu sefer başka bir zorluk ortaya çıkar ve Marx bu sorunu cepheden karşılamaya isteklidir: İşçiler neden yarattıkları nesnelerin baskısı altına girerler ve onlardan yabancılaşırlar? Bir metadaki değeri emekçiler yaratıyorsa, neden onlar bu tam değeri elde edemezler? Gelişmemiş bir ekonomide çoğu zaman elde ederler, diye yanıt verir. "Hem toprağın sahiplenilmesinden hem de sermaye birikiminden önceki bu özgün durumda," diye yazmıştı Adam Smith *Ulusların Zenginliği*'nde, "emeğin bütün ürünü emekçiye aittir. Onu paylaşması gereken ne bir efendisi ne de toprak sahibi vardır." Bir marangoz bir masa satar ve eline geçen parayı bir çuval buğday satın almak için kullanırsa, bu işlemler M-P-M formülü ile gösterilebilir – metalar (M) paraya (P) dönüşür, bu para da başka metalara çevrilir. Fakat sanayi kapitalizminde gittikçe egemen olan başka bir meta dolaşımı biçimi vardır, bu da P-M-P şeklinde yazılabilir. Kapitalist yeni bir meta üreten çeşitli metalar –emek gücü, hammaddeler, makineler– almak için parayı kullanır, sonra da bu yeni meta satılır.

Bu devrelerin (dairelerin) her ikisi de aynı antitez evrelerine bölünebilir: M-P (satış) ve P-M (alış). Bunları ayır-

deden şey öncelik sırasıdır: Birinde hareketin başlangıç ve bitiş noktası metalardır, ikincisinde ise paradır.

> M-P-M dolaşımında, para sonunda bir kullanım-değeri olarak hizmet eden bir metaya çevrilir; dolayısıyla bir kerede ve hepten harcanmıştır. Tersine, P-M-P biçiminde ise alıcı, satıcı olarak onun parayı geri alabilmesi için para harcar... Parayı elden çıkarır, fakat sadece onu geri almak gibi kurnazca bir niyetle yapar bunu. Dolayısıyla para harcanmamıştır, sadece ileri sürülmüştür.

M-P-M ile temsil edilen "basit meta dolaşımı"nda aynı miktar paranın iki kez yerdeğiştirmesi onun bir elden ötekine kesin transferini sağlarken, P-M-P'de aynı metanın iki kez yer değiştirmesi paranın başlangıç noktasına geri akmasına sebep olur.

Başlangıçtaki yatırım değişmeden geri gelseydi tüm bu karmaşık prosedürden geçmenin bir anlamı olmazdı. Onun için Marx formülü P-M-P olarak yeniden yazar, burada P' başlangıçtaki miktar ve bir artışı temsil eder. "Başlangıçtaki değerin üzerindeki bu artış ya da fazlalığa ben 'artı-değer' diyorum." P'den P'ye doğru bu hareket parayı sermayeye çeviren şeydir. Elbette, Marx kabul eder ki, "M-P-M'deki iki ucun, diyelim buğday ve elbise, nicel olarak farklı değer büyüklüklerini temsil edebilmesi mümkündür. Köylü buğdayını değerinin üstünde satabilir ya da elbiseyi değerinin altında satın alabilir. Öte yandan, elbise tüccarı tarafından dolandırılabilir de." Fakat değerdeki böylesi farklar "tamamen tesadüfidir" ve iki formül arasındaki temel farkı geçersiz kılmaz. Basit meta dolaşımı –satın almak için satış– bir

amaca varmak için, yani bir gereksinimi karşılamak için bir araçtır. Paranın sermaye olarak dolaşımı ise kendi içinde bir amaçtır.

Parayı sermayeye çeviren artı-değerdir. Fakat artı-değer nereden gelir? Marx bu gizemi Moneybags* adında bir çırak kapitalistin perspektifinden inceler. Dolaşımın her bir aşaması –P-M ve M-P– eşdeğerlerin bir mübadelesidir sadece. Mallar gerçek değerleri üzerinden mübadele edilirse Moneybags'in kâr etmesi olanaksızdır. Daha da şaşırtıcı olanı, belki de, gerçek değer üzerinden mübadele edilmeseler bile aynı şeyin geçerli olmasıdır:

> Varsayalım... açıklanamaz bir çeşit ayrıcalık satıcıya mallarını değerlerinin üstünde satmaya, 100 edeni 110'dan satmaya izin versin. Dolayısıyla yüzde 10'luk nominal bir fiyat artışıyla satsın. Bu durumda satıcı 10 birim miktarında bir artı-değeri cebine indirir. Fakat kendisi malını sattıktan sonra alıcı haline gelir. Üçüncü bir mal sahibi şimdi ona satıcı olarak gelir ve o da kendi payına mallarını yüzde 10 daha pahalı satma ayrıcalığını yaşar. Dostumuz [Moneybags] bir satıcı olarak kazandığı 10 birimi alıcı olarak tekrar kaybeder. Gerçekte net sonuç şudur ki tüm mal sahipleri mallarını birbirlerine değerlerinin yüzde 10 fazlasına satarlar, bu da onları gerçek değerlerinde satmış olmakla aynı şeydir... Her şey eskisi gibi kalır.

Bazı özel durumlar olabilir – örneğin, iflah olmaz biçimde ahmak bir kapitalist metaları değerinin üstünde satın almaya ya da onları çok ucuza satmaya kandırılabilir, fakat bu

*Para kesesi. (ç.n.)

bütün sistemin altında yatan temel ilke olamaz. Artı-değer elde etmek için dostumuz Moneybags tüketildiğinde gerçek maliyetinden daha fazla değer yaratacak özellikte bir meta bulmalıdır. Şansa bakın ki Moneybags bu benzersiz niteliğe sahip bir meta keşfeder – emek-gücü, ki o "kendisine değer eklemek gibi gizemli bir yeteneğe sahiptir. Canlı bir yavru doğurur ya da en azından altın yumurtalar yumurtlar."

Emek-gücü, Marx'a göre, bir metadır – bu durumda onun değeri de öteki metalar gibi onu üretmek ve yeniden üretmek için gereken emek-zamanı ile ölçülür. ("İnsan talebi, öteki metalarda olduğu gibi insan üretimini de zorunlu olarak yönetir" diye yazmış olan Adam Smith'ten bir yankı daha). İnsanların değerini konserve fasulyeymişler gibi ölçmek pek kaba görünebilir, fakat Marx'ın kastettiği tam da budur: Moneybags için emek piyasası meta piyasasının bir şubesinden başka bir şey değildir. Öyleyse Moneybags bu özel metanın değerini nasıl ölçer?

> Emek-gücünün sahibi, bugün çalışıyorsa, yarın da, aynı süreci, sağlık ve kuvvet bakımından aynı koşullarda tekrar edebilmelidir. Dolayısıyla onun geçim araçları, çalışan bir birey olarak normal durumunu sürdürmesine yeterli olmalıdır. Yiyecek; giyecek, yakıt, barınak gibi doğal gereksinmeler, yaşadığı ülkenin iklimi ile diğer fiziksel koşullara göre değişir. Öte yandan, zorunlu denilen gereksinmelerinin sayısı ve kapsamı, tıpkı bunları karşılama şekilleri gibi, bizzat kendileri tarihsel bir gelişmenin ürünleridir... Bu nedenle, başka metalarda olduğunun tersine, emek-gücünün değerinin belirlenmesi, tarihsel ve manevi bir öğe de içerir. Bununla birlikte, belli bir ülkede, belli bir dönemde işçi için gerekli olan geçim araçlarının ortalama miktarı bilinen bir *veri*dir.

İşçi ölümlü olduğuna göre bu miktar şunları içermelidir: "İşçinin yenilenmesi için gereken araçlar, yani onun çocukları, ki böylece bu özel meta sahipleri ırkı piyasadaki varlığını sürdürebilsin." Bu miktar ayrıca bir öğe, –"sıradan emek-gücü örneğinde aşırı derecede küçük bir miktarda olan"– eğitim ve staj öğesini de içerebilir.

Marx geçim için gereken toplam miktarın günde altı saatlik emeğe eşdeğer olduğunu hesaplar. Fakat Moneybags işçilerinin altı saatlik zorunlu emeğin sonunda çıkıp gitmelerine izin verecek midir? Elbette hayır. Ücretlerini kazanmak için işçilerin beş altı saat daha çalışmaları gerekir, böylece onun kârını yaratan "artı emeği" sağlarlar. "Varlığını ödenmemiş emeğe borçlu olmayan tek bir [artı] değer atomu yoktur" sonucuna varır Marx ve bu sömürüyü "fethettiği yerdeki kişilerden çaldığı para ile onlardan mallar satın alan fatihlerin yüzyıllık faaliyetine" benzetir. Önceki çağlardan tek fark soygunun kurbanlardan hile ile saklanmasıdır.

Sırra vakıf olduktan sonra Moneybags doğal olarak bu altın kazlardan daha da fazla yumurta toplamak ister. En bariz yöntem onları daha uzun süre çalıştırmaktır ve Marx *Das Kapital*'in 10. bölümünde ("İş Günü") kişisel değilmiş gibi görünen bu formülün insani maliyetini gösterir.

1850 Fabrika Yasası İngiliz iş haftasını altmış saatle sınırlamıştı. (Altmış saatlik fiili çalışma diye eklemek gerek: Kahvaltı için yarım saat ve öğle yemeği için bir saat ile birlikte bu Pazartesi'den Cuma'ya 12 saatlik bir vardiya ve Cumartesi günü de sekiz saat demekti). Yasa küçük bir fabrika müfettişleri ordusu da yaratmıştı ve bunların altı aylık raporlarının sunduğu, "kapitalistlerin doymak bilmeyen artı emek iştahlarına" ilişkin ayrıntılı kanıtlar Marx'ı silahlan-

dırmıştı. İşçilerin yemek araları ve dinlenme vakitlerinden sayısız küçük hırsızlıklar yapılıyordu ki bunlar şişkin bir yekun tutuyordu: Bir fabrika sahibi bir müfettişe yemek aralarını günde on dakika kısaltmanın "yılda cebine bin pound koyduğunu" söyleyerek övünmüştü. Burjuva basını daha başka cephaneler sunuyordu. Nottingham'daki iplik ticareti üzerine *Daily Telegraph* bir raporunda şöyle yazıyordu: "Dokuz on yaşlarındaki çocuklar sabah saat ikide, üçte, ya da dörtte pis yataklarından sürüklenerek akşam saat on, on bir ya da on ikiye dek karın tokluğuna çalışmaya zorlanıyorlar, kolları bacakları tutmuyor, gövdeleri küçülüyor, yüzleri soluyor ve insanlıktan çıkmış, dehşetengiz bir biçimde taş gibi bir ruhsuzluğa batıyorlar."

Burada Friedrich Engels'in *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* (1845) adlı eserinin güçlü bir yankısı vardır. Bu eser kişisel gözlemlerle gazete haberleri, parlamento komisyonları, fabrika müfettişleri ve parlamento zabıtlarından kahredici bilgileri iç içe dokumuştu. "Muhaliflerinin tanıklığına bayılıyorum" diye yazmıştı Engels, İngiliz kurulu düzeninin kendi aleyhinde o kadar çok kanıtı yayınlamış olmasına mutlu bir biçimde şaşırarak. *Das Kapital*'deki hükümetin "mavi kitap"larından ve *Economist* makalelerinden alıntılar Karl Marx'ın bu teknikten ne çok şey öğrenmiş olduğunu gösterir.

Kitaptaki en uzun bölümlerden biri olan iş günü üzerine olan bölüm, Marx'ın gayet uygun bir biçimde Gotik bir üslupla anlattığı dehşet öykülerinin bir derlemesidir. "Sermaye vampir gibi ancak canlı emeği emerek yaşayan ölü emektir ve ne kadar çok emerse o kadar çok yaşar" diye yazıyor giriş paragraflarında. Yetmişten fazla sayfa ileride, bir

kan ziyafetinden sonra, "vampir tuttuğunu bırakmayacak" sonucuna varır. Bu kan emiciden kendilerini korumak için, işçiler "kafa kafaya vermeli ve bir sınıf olarak bir yasa çıkarılmasını zorlamalıdırlar, bu yasa sermaye ile gönüllü bir sözleşme yoluyla kendilerini ve ailelerini köleliğe ve ölüme satmalarını önleyecek her şeye gücü yeten bir toplumsal bariyer olmalıdır." Fakat Marx böyle bir yasanın kendi içinde Moneybags ve yoldaşı kapitalistleri yenmeye yetmeyeceğini, çünkü onların üretkenliği ve dolayısıyla artı-değeri artırmak için başka bir yollarının olduğunu kabul eder.

Emek-gücü gerçekten eşsiz değerde bir meta ise, işverenlerin kendi aralarında ücretleri yükseltmek için rekabet etmelerini bekleyebiliriz – ve tam istihdam zamanlarında bu gerçekten de böyle olabilir. Ancak emeğin maliyeti yükseldikçe, Moneybags bir zamanlar ekonomik görünmeyen emek tasarruf eden makinelere yatırımın şimdi mali olarak anlam kazandığını keşfeder, özellikle de iş gününü uzatamıyorsa. Marx'ın yazdığı gibi, "Sermaye... metaları ucuzlatmak ve metaları ucuzlatmak suretiyle işçinin kendisini ucuzlatmak için emek üretkenliğini artırma yönünde içsel bir dürtüye ve sürekli bir eğilime sahiptir."

Teorik olarak, makineler emekçinin yükünü hafifletebilir. Kapitalist bir üretim sisteminde, Marx'a göre, makinelerin etkileri değişmez bir biçimde kötüdür – Bay Moneybags için hayli yararlı olmasına rağmen. (Sanayi makineleri üzerine olan bölüm John Stuart Mill'in *Siyasal İktisadın İlkeleri* adlı eserinden bir alıntı ile başlar: "Şimdiye dek yapılmış tüm mekanik icatların herhangi bir insanın günlük çalışmasını hafifletmiş olduğu tartışmalıdır.") Makine, kendi müthiş üretken gücünü bağımsız insan gücünün yerine

koyarak, işçiyi giderek daha çok sermayeye tabi halde bırakır. Tam da otomatların gayri insani becerisinden ötürü o vasıfsızlaşır ve öteki işçilerle birleşerek –örneğin meslek sendikaları yoluyla– konumlarını savunma kabiliyeti azalırken makinelerin kendisi gittikçe büyüyen bir güç haline gelmektedir. *Das Kapital*'de sık sık olduğu gibi, bu bir dehşet öyküsünden bir sahnedir: "Burada yalıtılmış makinenin yerine, gövdesi koca fabrikaları dolduran ve ilk başta dev organlarının yavaş ve ölçülü hareketlerinin gizlediği şeytani gücü nihayet işleyen sayısız organının hızlı ve hummalı dönüşünde patlayan bir mekanik canavar var karşımızda." Makine insan kasına gereksinimi ortadan kaldırdığı ölçüde çocukları istihdam etmenin de bir aracı haline gelir, çünkü çocukların fiziği daha zayıftır ancak kolları bacakları daha esnektir ve böylece makine işçi ile kapitalist arasındaki sözleşmede bir devrim yapar:

> Metaların mübadelesini temel alırsak, ilk varsayımımız işçi ile kapitalistin birbirinin karşısına özgür kişiler olarak, biri paraya ve üretim araçlarına, öteki de emek gücüne sahip bağımsız kişiler olarak çıktığı idi. Fakat şimdi kapitalist çocukları ve gençleri satın almaktadır...

Marx, çocuk işçi ilanlarının çoğu kez eskiden Amerikan gazetelerinde çıkan zenci köle ilanlarına benzediğini kaydeder ve bir İngiliz fabrika müfettişinin raporunda geçen bir ilanı aktarır: "13 olarak kabul edilebilecek yaşın altında olmayan 12 ila 20 genç insan aranıyor. Ücretler haftada 4 şilin." Burada "13 olarak kabul edilebilecek yaş" ibaresinin anlam ve önemi şuradan kaynaklanıyordu ki, Fabrika

Yasası'na göre bu yaşında altındaki çocuklar günde yalnız altı saat çalışabilirdi. Resmi olarak atanmış bir doktorun çocukların yaşını teyit etmesi gerekiyordu ve Marx'ın gözlemine göre 1850'ler ve 1860'larda sanayide çalışan on üç yaşın altındaki çocukların sayısındaki görünürdeki düşüş, "bizzat fabrika müfettişlerinin raporlarına göre, çocukların yaşlarını kapitalistin sömürme açgözlülüğüne ve ebeveynlerin bu ticaretle uğraşma gereksinimlerine uygun bir biçimde ayarlayan yaş tespit edici doktorların işiydi büyük ölçüde."

Teknolojinin kapitalist uygulaması bir devridaim hareketi biçimi üretir. Bir makinenin yedi buçuk yıl boyunca günde on altı saat çalışarak ürettiği miktar ile aynı makinenin on beş yıl boyunca günde sadece sekiz saat çalışarak ürettiği miktar aynıdır. Nihai ürüne daha fazla artı-değer katmasa da kapitalistin bu kârı iki kat daha çabuk elde etmesine izin verir. Dolayısıyla vardiyaları uzatmak yoluyla makineleri bir günde olabildiğince fazla kullanmak için güçlü bir sebep vardır ve işçiler direnecek konumda değildir çünkü otomasyon Marx'ın "yedek sanayi ordusu" dediği bir işsizler kitlesi yaratmak yoluyla iş bulma rekabetini de şiddetlendirmiştir. Bu fazla işçi nüfusu sınai kapitalizmin zorunlu bir yan ürünü değildir yalnızca; o, aynı zamanda, "her zaman sömürüye hazır bir insan malzemesi" sağlamak suretiyle kapitalist birikimin de bir *kaldıracı* haline gelir. Bir pazar hızla genişlediği ya da yeni şubeler açtığı zaman, demiryollarında olduğu gibi, "başka alanlardaki üretimin ölçeğine hiçbir zarar vermeksizin büyük insan kitlelerini birdenbire belirleyici alanlara atıverme olanağı olmalıdır. Fazla nüfus bu kitleleri sağlar." Modern sanayinin çevrimsel modeli

–bir ortalama etkinlik dönemini izleyen yüksek baskı altında üretim, bunalım ve durgunluk– yedek sanayi ordusunun sürekli oluşumu, soğurulması ve yeniden oluşturulmasına dayanır. Bu çevrimin çeşitli evreleri fazla nüfusu istihdam eder fakat aynı zamanda onun yeniden üretiminin enerjik organları haline de gelir.

Artı emek ise ücretlerin genel hareketlerini düzenler. Marx'ın yazdığı gibi:

> Yedek sanayi ordusu, durgunluk ve ortalama refah dönemlerinde, çalışan işçi ordusunun üstüne bir yük gibi biner; aşırı üretim ve hummalı çalışma dönemlerinde de onun taleplerine kısıtlamalar koyar. Dolayısıyla göreli artı nüfus emeğin arz ve talep yasasının işlediği arkaplanıdır.

Marx arz ve talep yasasının kutsal sayılan simetrisi hakkında hiçbir yanılsamaya kapılmıyordu. Emek talebi, sermaye arzındaki bir artışa özdeş değildir, çünkü "durum iki bağımsız gücün birbirini etkilemesi durumu değildir. Zarlar hilelidir." Marx burada "iktisadi mazeretçilerin büyük başarılarından birine" güçlü bir darbe indirir – yani Kraliçe Victoria döneminin (1839-1901 – ç.n.) ortalarındaki bazı iktisatçıların pazarladığı, yeni makinelerin konmasının ya da eskilerinin genişlemesinin işçileri bir biçimde "özgürleştirdiği" anlayışına. Evet onlar özgürleşir, der Marx, ancak tümden işini kaybetmek anlamındadır bu, "ve iş gücü için çevresine bakınan her türden yeni sermaye onların durumundan yararlanır." İşçiler nihayet iş bulduklarında yedek sanayi ordusuna katılma korkusu onları artık sömürü için daha olgun hale getirir. Dolayısıyla, emek üretkenliği ne ka-

dar büyük olursa, yedek sanayi ordusunun "göreli kitlesi" de o kadar büyük olur sonucuna ulaşır. Bu nedenle toplumsal refahta bir artışın sonucu resmi yoksullukta bir artıştır. "*Bu, kapitalist birikimin mutlak genel yasasıdır*," diye güzelce italik yazılmış bir tantanayla ilan eder – fakat hemen ardından gelen cümlede bilindik bir klişeyle bu cümlenin altını oyar: "Tüm öteki yasalar gibi, bu yasa da işleyişi sırasında birçok koşullara bağlı olarak değişir, ancak bu koşulların çözümlemesi burada bizi ilgilendirmiyor."

Bütün itirazları bertaraf ettikten sonra Marx *Das Kapital*'in en kötü şöhretli iddialarından birini yapar: yani kapitalizmin proletaryanın gittikçe artan biçimde "sefilleşmesine" ya da yoksullaşmasına yol açtığı iddiası. Sayısız allame bunu kapitalizmin artan refahının işçilerin ücretlerinde ve yaşam standardında mutlak bir azalma sayesinde gerçekleşeceği şeklinde anlamış ve kolayca alay edilebilecek bir şey olarak görmüştü. Bugünkü işçi sınıfına bir bakın, otomobilleri ve mikrodalga fırınları var: Pek sefilleşmiş sayılmazlar değil mi? Amerikan iktisatçısı Paul Samuelson Marx'ın bütün eserlerinin rahatça bir kenara atılabileceğini, çünkü işçilerin sefilleşmesinin basitçe asla gerçekleşmediğini söylemiştir ve Samuelson'un ders kitapları hem İngiltere'de hem de ABD'de kuşaklar boyunca üniversite öğrencilerinin demirbaş kitabı olduğu için bu görüş kazanılmış bir bilgelik haline gelmiştir.

Fakat bu görüş, birinci cildin 25. bölümündeki "Kapitalist Birikimin Genel Yasaları"nın yanlış okumasına dayanan bir efsanedir. "Yoksulluk," diye yazar Marx, "kapitalist üretimin ve zenginlik artışının bir koşulunu oluşturur. Kapitalist üretimin üretken olmadığı halde zorunlu olan maliyet-

leri arasında yer alır: Ancak, sermaye, genelde bunu kendi omuzlarından kaldırıp, işçi sınıfı ile küçük burjuvazinin omuzlarına yüklemeyi bilir." Bu bağlamda Marx açıkça tüm proletaryadan değil fakat sürekli işsizler, hastalar, çulsuzlar gibi toplumun "en aşağı katmanından" söz etmektedir. Bu katman bugün de mevcuttur ve şimdi çoğu zaman alt sınıf olarak adlandırılmaktadır. (Başka bir dışlanmış Yahudi "yoksullar her zaman yanınızdadır" demişti, fakat hiçbir iktisatçı ebedi sefaleti öngörmesinden dolayı İsa'nın öğretilerinin tümüyle itibardan düştüğünü henüz önermemiştir. Marx'ın yirminci yüzyıldaki en etkili eleştirmenlerinden biri olan Leszek Kolakowski bile "maddi yoksullaşma, ücretli emeğin yol açtığı gayri-insanileşmeye ilişkin Marx'ın çözümlemesinin ya da onun kapitalizmin kaçınılmaz yok oluşuna ilişkin tahmininin zorunlu bir öncülü değildi" demiştir.)

Marx'ın gerçekte dediği şey, kapitalizmde ücretlerde mutlak değil, *göreli* bir düşüş olacağı idi. Bu bariz bir biçimde doğrudur: Artı-değerde yüzde 20 bir artışa sahip olan hiçbir firma işgücüne ücretlerde yüzde 20 zam yaparak kazancı bölüşmez. "Bu nedenle," der Marx, sermaye biriktiği oranda işçinin ücreti yüksek de olsa düşük de olsa durumunun kötüleşeceği sonucu çıkar." Buradaki kritik ibare "ücreti yüksek de olsa düşük de olsa"dır: İşçiler ne kadar otomobil ve mikrodalga fırın sahibi olsa da emek gittikçe daha çok sermayenin gerisinde kalmaktadır.

Ayrıca, Marx aynı paragrafta kendi yoksulluk tanımının (İsa'nınki gibi) paranın çok ötesinde olduğunu bol bol açıklamaktadır: Bu yoksulluk insan ruhunun ezilmesi hakkındadır. İşçi "Hephaestus'un çivilerinin Prometheus'u kayaya

bağladığından daha sıkı bir biçimde" sermayeye zincirle bağlı iken, bazılarının sefaleti başkalarının zenginliği için gerekli bir koşul haline gelir:

> Kapitalist sistem dahilinde, emeğin toplumsal üretkenliğini artırmaya yönelik tüm yöntemler birey işçinin zararına olarak uygulamaya koyulur... bu yöntemler işçiyi kısmi bir insana çevirir, onu bir makinenin bir uzantısı düzeyine düşürür, onun emeğini bir çileye dönüştürerek fiili içeriğini yok eder, emek sürecinin içine bağımsız bir güç olarak bilimin katıldığı oranda işçiyi emek sürecinin entelektüel potansiyeline yabancılaştırır; çalışma koşullarını kötüleştirir, emek süreci sırasında işçiyi adiliği ile daha da nefret edilen bir şey olan bir despotizme tabi kılar, işçinin ömrünü çalışma zamanına dönüştürür ve karısını ve çocuğunu sermaye tanrısının tekerlekleri altına sürükler... Dolayısıyla, bir kutuptaki zenginlik birikimi, aynı zamanda öteki kutupta, yani kendi ürününü sermaye olarak üreten sınıfın tarafında, sefaletin birikimidir, emeğin çilesidir, kölelik, cehalet, vahşileşme ve ahlâki yozlaşmadır.

Son cümle tek başına alınırsa işçilerin mutlak mali yoksullaşmasına dair bir diğer tahmin gibi sunulabilir, fakat bu cümleden önceki gök gürültüsüne benzeyen polemiği okuduktan sonra ancak bir yarım akıllı –ya da bir iktisat hocası– bu yoruma bağlı kalabilirdi.

1970'lerde otomasyon sayesinde pek az çalışacağımız bir "boş zaman çağının" yaklaştığından çok söz ediliyordu ve umutsuz uyuşuklar haline gelmeksizin yeni boş vaktimizi nasıl dolduracağımız üzerinde ciddi ciddi düşünen bir dizi kitap vardı. Bugün sahaflarda bu unutulmuş türün kitapla-

rından birine rastgelen birisi inanmayıp gülecektir. Şimdi ortalama bir İngiliz çalışanı iş hayatı boyunca 80.224 saat çalışıyor, oysa 1981'de bu rakam 69.000 saat idi. İş etiğini kaybetmek şöyle dursun, iyice onun kölesi olmuş görünüyoruz. Birçok insanın çalışmak ve uyumanın ötesinde hiçbir şeye vaktinin olmadığı bir çağda yeni moda endişeli bir biçimde nasıl bir "iş ve hayat dengesi" kurabileceğimizi soran kitaplardır.

Bu durum Karl Marx'ı şaşırtmazdı. *Das Kapital*'in 12. bölümünde, "bir sayfada, işçinin üretkenliğini geliştirdiği için sermayeye minnet borcu olduğunu, çünkü gerekli olan emek zamanının böylece kısalmış olduğunu, bir sonraki sayfada ise işçinin gelecekte 10 saat yerine 15 saat çalışarak minnettarlığını kanıtlaması gerektiğini okuyabiliriz" dediği orta Victorian dönem iktisadi risalelerinin kirli çamaşırlarını ortaya serer. Kapitalist üretimin hedefi, der, iş gününde bir kısalma değil, fakat bir metayı üretmek için gereken emek-zamanını en aza indirmektir. "İşçinin emek üretkenliği artırıldığı zaman eskisine göre on kat daha fazla meta üretmesi ve böylece her meta üzerinde on kat daha az emek-zamanı harcaması, onun eskiden olduğu gibi günde 12 saat çalışmasını ya da bu 12 saat içinde 120 yerine 1200 madde üretmesini asla engellemez. Gerçekte onun 14 saatte 1400 madde üretmesi için aynı zamanda iş günü de uzatılabilir." Bu sürecin amacı, "iş gününün içindeki işçinin kendisi için çalıştığı kısmı kısaltmak ve böylece iş gününün kalan kısmında kapitalist için bedava çalışmakta serbest olduğu öteki kısmını uzatmaktır."

Fakat bütün bu ekstra metalar pazarları doldururken (tüketici rolündeki) işçiler eskisinden daha zengin değil-

lerse, o zaman kapitalist koca bir yığın satılmamış mallarla kalacaktır. O zaman ne olacak? Daha 1848 *Komünist Manifesto*'sunda Marx dikkat çekmişti: "Ticari bunalımlar dönemsel olarak ortaya çıkıp her seferinde daha tehdit edici bir biçimde tüm burjuva toplumunun varlığını sınava tabi tutarlar. Bu bunalımlarda yalnızca mevcut ürünlerin değil, fakat aynı zamanda daha önceden yaratılmış üretici güçlerin de büyük bir bölümü periyodik olarak yok edilir. Bu bunalımlarda öyle bir salgın hastalık patlak verir ki daha önceki tüm çağlarda saçma görünürdü – bu aşırı-üretim salgınıdır." Burjuva toplumunun koşulları, Marx'a göre, yarattıkları zenginliği içermek için basitçe çok dar idi. Kapitalizmin sorunu aşmak için iki yolu vardı: "Bir yandan, bir üretici güçler kitlesinin zorunlu tahribi yoluyla, öte yandan yeni pazarlar fethetme ve eski pazarları daha derinden sömürme yoluyla. Yani, daha kapsamlı ve daha yıkıcı bunalımların yolunu açarak ve bunalımları önleme araçlarını azaltarak."

Bu durum, hükümetlerin hep kaçınmaya çalıştıkları "canlanma ve iflas" çevrimidir. Marx'a göre kapitalizm var olduğu sürece hiçbir kaçış mümkün değildi: Genişleme ve resesyon şeklindeki gel-git ritmi, aşırı-üretim yönünde doğal bir eğilimi olan sistemin bir parçası idi. "Kapitalist üretimin gerçek bariyeri," diye yazdı *Das Kapital*'in üçüncü cildinde, "sermayenin kendisidir." Sermayenin değerinin muhafazası insan kitlelerini sömürmeye ve yoksullaştırmaya dayanıyorsa, o zaman bu, sermayenin üretkenliğin sınırsız ve koşulsuz olarak genişlemesi yönündeki eşzaman güdüsü ile her zaman çatışmaya girecektir. "Bütün gerçek bunalımların son sebebi daima şu olarak kalır ki kitlelerin yoksulluğu ve kısıtlı tüketimine karşılık kapitalist üretim

üretici güçleri öyle bir biçimde geliştirir ki sadece tüm toplumun mutlak tüketim gücü onların limiti olur."

Kapitalizm böylece kendi silahlarından ölümcül yara alma tehdidi altındaydı. 1848 ayaklanmalarının başarısızlığa uğramasının ardından Marx yeni bir devrimin "ancak yeni bir [iktisadi] bunalımın sonucunda" mümkün olduğunu savunmuştu ve o zamandan beri sabırsızca felaketin gelmesini bekliyordu. 1851 Noel'inde "en geç gelecek güzün patlak vermesi gerek... Ticari bir bunalım olmaksızın hiçbir ciddi devrim olmayacağına her zamankinden daha çok ikna oldum" diye öngörmüştü. Piyasalardaki her çırpıntı ve iflaslar dizisi buna benzer sevinçli tahminler getiriyordu. "Bütün bunların üstüne gittikçe yaklaşan ve ilk semptomları her yerde patlak veren ticari bunalım var. *Les choses marchent*"* (1852). "Bugünkü koşullar... bence kısa sürede bir depreme yol açmalıdır" (1853). Beklentileri kapitalizmin kalesindeki ajanı olan Friedrich Engels tarafından sürekli pekiştiriliyordu, Engels 1856'da ona gelecek yıl için şunların haberini veriyordu: "Daha önce hiç görülmemiş bir gazap günü olacak; Avrupa'nın bütün sanayisi harap olacak, tüm piyasalarda aşırı stoklar olacak... tüm mülk sahibi sınıfların başı belada, burjuvazinin tam iflası, savaş ve n'inci dereceden sefahat." 1857-58 kışında, görmüş olduğumuz gibi, Marx *Grundrisse* adını alacak olan iktisadi defterler üzerinde hummalı bir biçimde çalışıyordu "ki en azından *tufan*dan önce anahatları ortaya koyayım." *Das Kapital*'in birinci cildinin ikinci basımına (1873) diyalektik üslubunu savunmak için bir sonsöz yazarken bu konuya geri döndü:

*Eşyalar yürüyor. (ç.n.)

> Rasyonel biçimi içinde [diyalektik] burjuvazi ve onun doktriner sözcüleri için bir skandal ve iğrençliktir, çünkü o, var olanın pozitif kavrayışı içine aynı zamanda onun yadsımasının, kaçınılmaz yıkımının tanınmasını da dahil eder... Kapitalist toplumun hareketinin çelişkilerle dolu olması olgusu en çarpıcı biçimde modern sanayinin içinden geçtiği ve doruk noktası genel bunalım olan dönemsel çevrimin değişimleri içindeki pratik burjuva üzerinde etkisini gösterir. Bunalım bir kez daha yaklaşıyor...

Geldiği zaman, şunu da ekledi ki, onun yoğunluğu ve evrenselliği "diyalektiği yeni Kutsal Prusya-Alman İmparatorluğunun başındaki türedilerin kafasına bile sokacaktır."

Boş bir umut: Yaklaşık yüz elli yıl sonra bile Marx'ın *Das Kapital*'deki diyalektiği kullanımı ateşli bir tartışma konusu olmaya devam ediyor. Marx'ın yöntemi ilk Hegel incelemelerinden kaynaklanır, Hegel, Zeno'nun paradokslarından Kant'ın eleştirisine değin önceki birçok diyalektik biçimin sentezini yaparak, en iyi biçimde kendi kendi üreten bir akıl süreci olarak özetlenebilecek olan bir sentez yarattı. Hegel'in kendisi buna "karşıtların aralarındaki birlik içindeki ya da olumlu olanın olumsuz olan içindeki kavranışı", çelişkilerin aranması ve yeni ve daha tam fikirlere dahil edilmeleri dedi. Her fikir o fikrin daha az gelişmiş bir evresinin bir ürünüdür, fakat içinde daha ileri bir kavramın tohumunu içerir.

Bunun Marx'ın kendi iktisadi ilerleme kavrayışı ile ilgisi yeterince açıktır – her ne kadar materyalist değil idealist olan Hegel tekniğinin tersine çevrilmesini kuşkusuz protesto ederdi ise de. Hegel için, gerçek dünya, "idea"nın bir ifadesinden başka bir şey değildir, Marx içinse, idea insan

beynine yansıyan ve düşünce biçimlerine dönüşen maddi dünyadan başka bir şey değildir. "Hegel'in diyalektiği bütün diyalektiklerin temel biçimidir," diye yazar Marx, "fakat ancak gizemli biçiminden soyulduktan *sonra*, benim yöntemimi ayırt eden tam da budur zaten." 1873 tarihli bu sonsözde Hegel'in diyalektiğinin gizemlileştirici yanını yaklaşık otuz yıl önce, onun hâlâ moda olduğu bir zamanda eleştirmiş olduğunu hatırlatır.

> Fakat tam da *Das Kapital*'in birinci cildi üzerinde çalıştığım sırada, şimdi eğitimli Alman çevrelerinde iri iri laflar eden huysuz, kibirli ve vasat dalkavuklar Hegel'e... bir "ölü köpek" muamelesi yapmaktan zevk almaya başladılar. Bu nedenle açıkça kendimi bu güçlü düşünürün öğrencisi ilan ettim ve değer teorisi üzerindeki bölümde yer yer ona özgü ifade tarzıyla flört ettim.

Bununla birlikte, Marx'ın bildiği gibi, bu diyalektik cilvelerin fazladan bir kullanım değeri vardı. 1857'deki Hindistan ayaklanması hakkında İngilizlerin yağmur mevsimi başlar başlamaz geri çekilmeye başlayacaklarını iddia eden bir makale yazdıktan sonra Engels'e şu itirafta bulunmuştu: "Kendimi bir aptal yerine koymam olası. Fakat o durumda insan her zaman bir miktar diyalektikle işin içinden sıyrılabilir. Elbette önermemi öyle kaleme aldım ki her iki durumda da haklı olacağım." Böyle uygulandığı zaman diyalektik insanın hiçbir zaman yanlış olduğunu kabul etmek zorunda kalmaması demektir.

Das Kapital'deki görünürde en açık kehanet –kapitalizmin yaklaşan sonu– bile böylece onu yanlışlamaya çalışan-

ların eleştirel oklarından kurtulabilir. Birinci cildin sunuşunda, Marx kapitalistler arasındaki rekabetin üretimi sürekli daha büyük birimlerde yoğunlaştırdığını ileri sürer, bu da emeğin ezilmesini ve sömürülmesini şiddetlendirir, "fakat bununla birlikte işçi sınıfının isyanı da büyür, bu sınıf, sayıları sürekli artan ve bizzat kapitalist üretim sürecinin kendi mekanizması tarafından disipline edilen, birleştirilen ve örgütlenen bir sınıftır... Kapitalist özel mülkiyetin ölüm çanları çalar." Çoğu okur buradan Marx'ın kapitalizmin çoktan ölüm döşeğinde olduğunu düşündüğü anlamını çıkarır, Marx'ın her yeni mali bunalımı felaket tellallarına yakışır bir neşeyle selamladığı düşünülürse, bu mantıklı bir çıkarsamadır. ("Bugünkü koşullar... bence kısa sürede bir depreme yol açmalıdır.") Fakat bu herkesten çok Marx için şaşırtıcı bir varsayım olurdu. Ekonomik üretimin çeşitli tarihsel evrelerine –ilkel-komünal, antik, feodal, kapitalist tarzlara– ilişkin kendi açıklaması her çağın bir sonraki çağa yerini bırakmadan önce yüzyıllarca, hatta bazen bin yıllarca sürdüğünü kaydeder. Ayrıca Marx burjuva kapitalizminin önceki tarzlardan çok daha dinamik ve güçlü olduğunu kabul eder: *Komünist Manifesto*'da yazdığı gibi, burjuvazi Mısır piramidlerini, Roma su kemerlerini ve Gotik katedralleri çok aşan harikalar başarmıştır, tüm eski kavimler göçlerini ve haçlı seferlerini gölgede bırakan keşif gezileri yapmıştır." O zaman nasıl olur da o bu müthiş gücün sadece bir iki yüzyıl sonra sönüp gideceğine inanabilirdi?

Belki de inanmıyordu. Cilt I kapitalizmin ölüm çanları gibi çalmış olabilir, fakat Cilt II'nin son bölümünde varsayımsal hesaplamalara ait bir "şematik sunum", tekrarlanan bunalımlar olmaksızın istikrarlı bir biçimde büyüyen

ve teoride sonsuza dek gidebilecek bir kapitalist ekonomi modeli sunmaktadır. Marx kapitalizmin çöküşünü ve sömürüye son verilmesini dilemekle birlikte –ki bu dilek bazen insanın kanını donduran kıyamet kehanetleri şeklinde patlak verir– onun eserini bir bütün olarak incelediğimizde retoriğinin gücü nitelikli ve nüanslıdır. Marx, dünyayı demir yasaların ve kaçınılmaz sonuçların prizmasından gören mekanik bir determinist olarak resmedilir çoğu zaman, ama bu bir karikatürdür. Doğru, *Komünist Manifesto*'da burjuvazinin düşüşünün ve proletaryanın zaferinin "eşit ölçüde kaçınılmaz" olduğunu iddia etti; ancak *Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brumaire*'i'nde (1852) şunları ekledi: "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, fakat onu diledikleri gibi yapamazlar; kendi seçtikleri koşullar altında değil, fakat geçmişten doğrudan gelen, verili olan ve iletilen koşullar altında yaparlar."

Das Kapital'in özgün önsözü "kapitalist üretimin kendilerini demirden bir zorunlulukla dayatan.. doğal yasalarını" özetlemeyi vadeder. Fakat kendisi eski bir hukuk öğrencisi olarak Marx bilir ki örneğin hırsızlığa karşı bir yasanın sadece var olması tüm hırsızlığın sona ereceği anlamına gelmez. Bu durum onun en tartışmalı formülasyonlarından biri olan kâr oranlarının düşme eğilimi yasası örneğinde özellikle görülür.

Bir ekonomi geliştikçe kâr oranının düşeceği fikri, Adam Smith ve David Ricardo dahil olmak üzere tüm klasik iktisatçılarda vardı, her ne kadar bunun *niçin* böyle olması gerektiği konusunda farklı düşünceler var idiyse de. Smith bunu kârlı fırsatların azalmasına bağlıyordu; Ricardo sınırlı bir toprak arzının rantların artmasına sebep olacağını ve

böylece kâr marjlarını düşüreceğini düşünüyordu. Cilt III'te özetlenen Marx'ın versiyonu ise, imalatçılar arasındaki rekabetin onları "değişmeyen sermayeye" (fabrika ve makinelere) daha çok ve dolayısıyla "değişken sermayeye" (ücretlere) oransal olarak daha az yatırım yapmaya zorlayacağı şeklinde idi. Eğer, Marx'ın inandığı gibi, insan emeği mübadele değerinin kaynağı ise, o zaman kâr oranı –fiili toplamı değilse bile– düşmelidir. "Bu nedenle genel ortalama artıdeğer oranının gelişimi içinde kendini düşen bir genel kâr oranı ile ifade etmesi gerektiğinin mantıksal bir zorunluluk olduğu kanıtlanır."

Bu cesur ve az temellendirilmiş iddiaya karşı birçok saldırı olmuştur ve Marx bunları tahmin etmiş görünmektedir. Hemen bir sonraki bölümde pratikte kâr oranının kendi teorisine göre neden düşmemiş olduğunun sebeplerini bulmaya çalışır. Sebeplerden biri dış ticarettir: Ucuza üretilmiş ithal malları daha yüksek bir kâr marjına izin verir. Ayrıca bildik bir nokta olan yedek sanayi ordusu vardır: Artan üretkenlik işçileri fazlalık haline getirir ve ücretleri düşmeye zorlar, böylece insan emeğinin yerine pahalı makineler koyma eğilimini yavaşlatır. Kısacası, "genel yasanın etkilerini azaltan ve iptal eden ve ona sadece bir eğilim niteliğini veren karşı etkiler işlemektedir." Gerçekten de, "genel kâr oranında bir düşme eğilimi yaratan aynı etkiler karşı-etkiler de doğurur, bunlar da bu düşüşü engeller, geciktirir ve kısmen paralize eder." Bir kez daha, sanki her iki durumda da haklı çıkabilmek için önermesini yeniden yazıyor gibidir.

Benzer nitelemeler Marx'ın bölgesel aşırı-üretim (ya da öte taraftan bakarsak, eksik-tüketim) bunalımlarına ilişkin tartışmasında da bulunabilir. Bir resesyonun ilk sonucu,

geldiği zaman, fiyatlarda büyük bir düşüş ve sermayede değer kaybıdır. Fakat bu kâr oranını restore eder ve böylece yatırım ve büyümenin yeniden başlamasını sağlar. Ya da Marx'ın *Das Kapital*'in üçüncü cildinde yazdığı gibi: "Araya giren üretimdeki durgunluk sonraki bir üretim genişlemesinin zeminini hazırlar – kapitalist limitler dahilinde. Böylece tüm daireyi dolaşırız. Sermayenin işlevi durduğu için değer kaybetmiş bir kısmı eski değerini yeniden kazanır. Ayrıca bundan başka, genişlemiş üretim, daha geniş bir pazar ve artmış üretkenlik koşullarında aynı hatalar çevrimi bir kez daha izlenir." Öyleyse bu periyodik titremeleri sistemin düşüşünü hızlandırmaktan ziyade sürekli varlığını sağlayan bir kendi kendini düzelten mekanizma olarak göremez miyiz? Lev Troçki'nin deyişiyle, "kapitalizm bunalımlar ve canlanmalarla yaşar, tıpkı insanların nefes alıp nefes vererek yaşamaları gibi."

Das Kapital'in hiçbir yerinde Marx sistemin nihai olarak kendini niçin ya da nasıl –hele hele ne zaman– yok edeceğini açıklamaz. O bunu sadece kendi kanısı olarak ifade eder: Her yeni resesyon daha büyük bir sermaye yoğunlaşmasına yol açar ve bu tekel üretim tarzı üzerinde bir engel haline gelir, ta ki "üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması sonunda üzerindeki kapitalist kabukla uyuşmaz hale gelir. Bu kabuk yırtılıp atılır... Mülksüzleştirenler mülksüzleştirilir." Marx *Das Kapital*'in birinci (ve tek tam) cildini bu mutlu sonla bitirir.

Daha doğrusu hemen hemen bitirir. Gür sesli sonuç bölümünden sonra Marx, "modern sömürge teorisi" üzerine bir bölüm şeklinde ironik bir son nota eklemeye karar verdi, bu bölüm ücretli emekçiler zincirlerinden kurtulabilirse neler

olacağını göstermek için tasarlanmıştı. İngiltere gibi ülkelerde kapitalist rejim ülkenin kaynaklarını öylesine kendine tabi kılmıştır ki iktisatçılar bunu doğal düzenin bir parçası olarak görürler. Fakat Marx "sömürgelerde durum farklıdır" der, oralarda Bay Moneybags emeklerini kapitalist yerine kendilerini zenginleştirmek için kullanan işçi sınıfı yerleşimcilerinin engeline takılır. (Güney Avustralya'da altın bulunmasından sonra Engels, Eylül 1851'de, "Harika bir şey," diye yazmıştı Marx'a. "İngilizler dışarı atılacak ve sürgün edilmiş katiller, hırsızlar, tecavüzcüler ve yankesicilerin birleşik devletleri maskesiz serserilerden oluşan bir devletin ne harikalar yaratabileceğini göstererek dünyayı şaşırtacak.")

Bu son bölümdeki tanımlayıcı anekdot, İngiltere'den Batı Avustralya'nın Swan nehri bölgesine 50.000 pound nakit para ile 3000 işçi erkek, kadın ve çocuk götüren Bay Peel'in trajikomik öyküsüdür. Bay Peel sadece bir noktayı atlamıştı: işçilerini üretim araçlarından ayrı tutmak gerektiğini. Bu boş bölgede istedikleri kadar sahipsiz toprak bulan işçiler işverenlerini terk ettiler, hatta yanında yatağını yapacak ve ırmaktan su getirecek bir hizmetçi bile kalmadı. "Zavallı Bay Peel," diyor Marx, "İngiliz üretim ilişkilerini Swan nehrine ihraç etmek dışında her şeyi düşünmüştü!"

Marx, Peel'in öyküsünü Edward Gibbon Wakefield adında bir iş adamının kitabında buldu, Wakefield bu öyküyü kendiliğinden ve düzensiz bir sömürgeleştirmenin olumsuz sonuçlarına bir örnek olarak zikretmişti. Wakefield, Swan nehri yerleşiminde "büyük bir sermaye kitlesi, tohumlar, aletler ve sığırlar yığını bunları kullanacak emekçiler olmadığı için mahvoldu ve hiçbir yerleşimci kendi elleriyle kullanabileceğinden çok fazla sermayeyi elde tutmadı" diye

şikâyet ediyordu. Amerika'nın kuzey eyaletlerinde de "halkın onda birinin bile kiralık işgücü tanımına girdiği şüphelidir." Kendilerine bir fırsat verildiğinde işçiler kiralık işgücü olmaktan çıktılar ve bağımsız üreticiler haline geldiler – hatta belki de "eski efendileriyle emek pazarında rakip" bile oldular. Bu şoke edici duruma bir çare bulmak için, Wakefield, işlev ve statü bakımından kölelerden pek farklı olmayan itaatkâr ve bağımlı emekçiler arzının sağlanmasını savundu. Bakire topraklara yapay olarak yükseltilmiş bir fiyat koyarak sıradan ücretlilerin ulaşamayacağı hale getirmek ve böylece onları zavallı Bay Peel için çalışmaya zorlamak yoluyla bu iş kolayca başarılabilirdi.

Marx'ın kapitalizmin gereksinimlerinin bu açık sözlü itirafından neden öylesine zevk aldığını görebiliriz. "E. G. Wakefield'in büyük meziyeti," diye yazar, "sömürgeler *hakkında* yeni bir şey bulmuş olmak değildir; fakat, sömürgelerde iken, anayurttaki kapitalist ilişkiler hakkındaki gerçeği bulmuş olmaktır... Kapitalist üretim ve birikim tarzının ve dolayısıyla kapitalist özel mülkiyetin de esas koşulu, bireyin kendi emeğine dayanan özel mülkiyetin yok edilmesidir, başka bir deyişle, işçinin mülksüzleştirilmesidir." Marx'ın bunu kitabının son cümlesi olarak seçmiş olması onun yazar olarak niyetleri hakkında bize çok şey söyler. Yırtılıp atılan kabuklar ve mülksüzleştirilen mülksüzleştirenler ile bitirmiş olsaydı, *Das Kapital* kapitalizmin kaçınılmaz kaderi hakkında esas olarak kâhince bir eser olarak düşünülebilirdi. Fakat o bunun yerine ezenlere değil kurbanlara geri döner ve baskın olan *motifi* bize bir kez daha ifade eder: Kaderi ne olursa olsun, ister bir yüzyıl, ister bin yıl sürsün, kapitalizm sömürüye dayanır.

Başladığımız yere geri dönmüş bulunuyoruz, Dante'nin *Cehennem*'inin seküler bir versiyonunu andıran dünyevi bir cehennemin içindeyiz. "İnsanların burada neler fısıldadıklarının senin için ne önemi var?" diye sorar Virgilius Dante'ye *Araf*'ın 5. şarkısında. "Beni izle ve bırak ne derlerse desinler. [*Vien retro a me, e lascia dir le genti.*]" Kendine kılavuzluk edecek bir Virgilius'u olmadığı için Marx *Das Kapital*'in birinci cildine önsözünde okurlarını başkalarının önyargılarına hiç ödün vermeyeceği hususunda uyarmak için bu dizeyi biraz değiştirir: "Her zaman olduğu gibi, şimdi de büyük Floransalı'nın özdeyişini benimsiyorum: *Segui il tuo corso, e lascia dir le genti.* [Sen yolunda git, bırak ne derlerse desinler]. O zaman daha başından itibaren kitap aşağı bölgelere doğru bir iniş olarak tasarlanmıştır ve karmaşık teorik soyutlamaların ortasında bile Marx canlı bir mekân ve hareket duyusu aktarır:

> Öyleyse, her şeyin herkesin gözü önünde olup bittiği ve her şeyin açık ve tezgâh üstünde göründüğü bu gürültülü pazar yerini terk edelim. Paranın sahibi ile emek-gücünün sahibini izleyerek üretimin gizli odaklarına gideceğiz, bunun için üzerinde "işi olmayan giremez" yazan büyük kapıdan geçeceğiz. Burada yalnızca sermayenin nasıl ürettiğini değil, fakat aynı zamanda kendisinin nasıl üretildiğini de keşfedeceğiz. Nihayet artı-değer yaratmanın sırrını keşfedeceğiz.

Marx yoluna devam ederken böyle bir gezinin edebi öncülleri çoğu zaman hatırlatılır. İşçilerinin yarısı çocuk ve gençler (bazıları daha altı yaşında) olan ve çalışma koşulları öylesine ağır ki "ancak işçi sınıfının en sefil kesimi, yarı aç

dullar vb çocuklarını buraya verirler" dediği İngiliz kibrit fabrikalarını betimlerken şöyle yazar:

> 12 saatten 14 veya 15 saate dek uzayan bir iş günü, gece çalışması, düzensiz yemek saatleri ve yemeklerin çoğu zaman fosforlu atölyelerde yenmesi karşısında Dante, *Cehennem*'indeki en kötü dehşetleri bu sanayiye göre geri kalmış bulurdu.

Tahayyül edilmiş başka cehennemler Marx'ın ampirik gerçeklik resminin yeni süslerini sunar:

> Her meslekten, her yaştan ve her cinsiyetten, karışık bir işçi kalabalığından, ölmüş ruhların Ulysses'ın çevresinde dolaştığından daha gayretli bir biçimde çevremizde dolaşan, kendilerine baktığımızda –koltuklarındaki Mavi Kitap'ları görmesek bile– üzerlerindeki aşırı-çalışmanın izlerini bir bakışta gördüğümüz bu kalabalıktan, öyle iki kişiyi daha örnek olarak alalım ki bunların çarpıcı tezadı sermaye karşısında bütün insanların aynı olduğunu kanıtlasın: bir kadın şapkacısı ile bir demirciyi.

Bu, Mary Anne Walkley hakkındaki bir öykünün ipucudur; Mary Anne, 1863'te Galler Prensesi'nin verdiği bir balonun konukları için kadın şapkaları dikerek yirmi altı saat kesintisiz çalıştıktan sonra "basitçe aşırı çalışmaktan" ölmüş olan yirmi yaşında bir kız idi. Mary'nin işvereni (Marx'ın iğneli bir biçimde kaydettiği gibi, "Elise gibi hoş bir adı olan bir hanımefendi") kızın elindeki dikmekte olduğu işi bitirmeden öldüğüne şaşıp kalmıştı.

Bu karakterler var olmasaydı, Charles Dickens onları icat etmek durumunda kalabilirdi. *Das Kapital*'in birçok yerin-

de Dickensvari bir doku vardır ve Marx ara sıra sevdiği bir yazara başıyla selam verir. Örneğin işte, teknolojinin belirli uygulamalarına yönelik eleştirilerinin onun makinelerin kullanılmasını hiç istemeyen bir toplumsal ilerleme düşmanı olduğunu gösterdiğini iddia eden burjuva mazeretçilerine indirdiği darbe:

> Bu, ünlü katil Bill Sikes'ın usavurmasının aynıdır: "Sayın jüri üyeleri, bu gezginci tüccarın gırtlağı kuşkusuz kesilmiş. Ama kabahat bende değil, bıçakta. Böyle arızî münasebetsizlikler oluyor diye, bıçağın kullanılmasını büsbütün ortadan kaldıralım mı yani? Düşünün bir kez! Bıçaksız tarım ve ticaret nerede olurdu? Bıçak, anatomide becerikli bir araç olduğu gibi, cerrahlıkta da sağlığa yararlı değil midir? Ayrıca ziyafet masalarının da gönüllü bir yardımcısı değil midir? Eğer bıçağı ortadan kaldırırsanız, bizi barbarlığın uçurumlarına fırlatıp atmış olursunuz."

Oliver Twist'te Bill Sikes böyle bir söylev vermez: bu Marx'ın yergisel söylevidir. "Onlar benim kölelerim," derdi bazen raflardaki kitaplarına işaret ederek, "bana istediğim gibi hizmet etmeliler." Bu ücreti ödenmemiş işgücünün görevi kendi amaçlarına uygun olarak şekil verebileceği hammaddeler tedarik etmekti. "Konuşması tek bir çizgide gitmiyor, fakat kütüphanesindeki ciltler kadar çeşitli konularda geziniyor," diye yazdı Marx'ı 1878'de ziyaret eden *Chicago Tribune*'den bir röportajcı. "Bir insan genelde okuduğu kitaplara göre yargılanabilir ve ben size şöyle bir bakışta Shakespeare, Dickens, Thackeray, Moliere, Racine, Montaigne, Bacon, Goethe, Voltaire ve Paine'i; İngiliz, Amerikan, Fransız mavi kitaplarını; Rusça, Almanca, İspanyolca, İtal-

yanca siyasal ve felsefi kitaplar vs vs gördüğümü söylersem kendi yargınızı oluşturabilirsiniz." Gerçekten de, vesaire: 1976'da Profesör S. S. Prawer tamamen Marx'ın edebi referanslarına ilişkin 450 sayfalık bir kitap yazdı. *Das Kapital*'in birinci cildi İncil'den, Shakespeare'den, Goethe'den, Milton'dan, Voltaire'den, Homer'den, Balzac'tan, Dante'den, Schiller'den, Sofokles'ten, Eflatun'dan, Thucydides'ten, Xenophon'dan, Defoe'dan, Cervantes'ten, Dryden'den, Heine'den, Virgilius'tan, Juvenal'den, Horace'tan, Thomas More'dan, Samuel Butler'dan alıntılarla birlikte kurt adamlar ve vampirlere ilişkin dehşet hikâyeleri, Alman cep kitapları, İngiliz romantik romanları, popüler baladlar, şarkılar ve melodiler, melodramlar ve komediler, efsaneler ve atasözleri içerir.

Peki *Das Kapital*'in kendi edebi statüsü nedir? Marx bunun ikinci elden, sadece başkalarının çiçeklerini göstererek kazanılamayacağını biliyordu. Birinci ciltte, "edebi-tarihsel bir bilgiçlik geçidi altında ya da ilgisiz bir malzeme yığını ile kendi bilimsel iktidarsızlık duygularını ve bizzat kendilerinin gerçekten yabancı bir konu saydıkları bir şeyi başkalarına öğretmek durumunda olmalarının ürkütücü bilincini gizleyen" iktisatçıları küçümser. Kendisinin de bu kabahati işlemiş olması korkusu, onun ikinci basıma sonsözdeki şu endişeli kabulünü açıklayabilir: "*Das Kapital*'in edebi eksiklerini benden daha kuvvetli kimse hissedemez." Öyle de olsa, pek az kişinin kitabı bir edebiyat eseri olarak görmüş olması şaşırtıcıdır. *Das Kapital* Marx'ın emek değer teorisini ya da düşen kâr oranları yasasını çözümleyen sayısız metin türetmiştir, fakat sadece bir avuç eleştirmen Marx'ın –Engels'e gönderdiği birkaç mektupta– beyan etmiş oldu-

ğu, bir sanat eseri üretmek şeklindeki kendi ihtirasına cidden dikkat etmiştir.

Bir caydırıcı etken belki de *Das Kapital*'in çok katlı yapısının kolayca kategorize edilmeye gelmemesidir. Kitap, kahramanları kendi yarattıkları canavar tarafından köleleştirilen ve tüketilen büyük bir Gotik roman olarak okunabilir ("Baştan ayağa kan içinde ve her gözesinden kan sızdırarak dünyaya gelen sermaye"); ya da Victoria dönemine ait bir melodram olarak (S. E. Hyman 1962 tarihli *The Tangled Bank: Darwin, Marx, Frazer and Freud as Imaginative Writers* adlı eserinde bu dram için uygun bir başlık bile önerir: "Emek-gücü Üzerindeki İcraya Verilmiş İpotek"); ya da bir kara mizah olarak (kahramanca görünüş ile utanç verici gerçeklik arasındaki farkı açığa vurmak için metanın "hayalet benzeri nesnelliğini" çürütürken Marx komedinin klasik yöntemlerinden birini kullanmaktadır, yani şanlı şövalyenin zırhını kaldırarak altındaki don giymiş kısa boylu şişman adamı ortaya çıkarmaktadır); ya da bir Yunan trajedisi olarak ("Odipus gibi Marx'ın tarihsel anlatısındaki aktörler de ne yaparlarsa yapsınlar kendini açımlayan amansız bir zorunluluğun pençesindedirler" diye yazıyor C. Frankel *Marx and Contemporary Scientific Thought* [Marx ve Çağdaş Bilimsel Düşünce]'de. "Fakat yine de onları bu kadere bağlayan tek şey, çok geç oluncaya dek olguları görmelerini önleyen kendi trajik körlükleridir, kendi saplantılarıdır"). Ya da belki de *Gülliver'in Seyahatleri*'ndeki Houyhnhnm'ler ülkesi gibi yergisel bir ütopyadır, bu ülkedeki her şey hoştur, sadece insan kötüdür: Marx'ın kapitalist toplum versiyonunda, tıpkı Jonathan Swift'in yarattığı sahte at cennetinde olduğu gibi, sahte İrem sıradan insanları iktidarsız,

yabancılaşmış Yahoo'lar statüsüne indirerek yaratılır.

Kapitalizmin akıl hastası mantığına adil davranmak için Marx'ın metni ironi ile doludur – son 140 yılda çoğu biliminsanının dikkatinden kaçmış bir ironi. Bunun bir istisnası Amerikalı eleştirmen Edmund Wilson'dur, Wilson, *To the Finland Station: a study in the writing and acting of history* (1940) adlı çalışmasında Marx'ın soyutlamalarının –metaların dansı, değerin matrak çapraz dikişi– değerinin esas olarak ironik olduğunu, bu ironilerin kapitalist yasaların pratikte yarattığı sefalet ve kirliliğin iyi belgelenmiş yaman sahneleri ile yan yana konmuş olduğunu savunmuştur. Wilson *Das Kapital*'i klasik iktisadın bir parodisi olarak değerlendirdi, "ve onu bir kez okuduğumuz zaman, artık iktisat üzerine geleneksel eserler asla bize aynı şekilde görünmez: Onların argümanları ve rakamlarının ardındaki amaçları veya etkileri maskelemek olan ham insan ilişkilerine ilişkin gerçeklikleri görebiliriz." Ona göre, insan doğasının başkalarından kendimiz için bir şeyler elde etme şansına sahip olduğumuz zaman onlara çektirdiğimiz acıları unutma ya da kayıtsız kalmaya ilişkin sınırsız kapasitesine hiç kimse o kadar ölümcül bir psikolojik bakış atmamıştı. "Bu temayı ele alırken Karl Marx yerginin en büyük ustalarından biri haline geldi. Marx kesinlikle Swift'ten beri en büyük ironisttir ve Swift'le ortak birçok yönü vardır."

Bu şükran borcu ödeme öylesine abartılı ya da düpedüz inanılmaz görünmektedir ki destekleyici deliller gerekebilir. O nedenle gelin Marx'ın ölümünden sonra yayınlanan ve *Das Kapital*'in dördüncü cildi olarak anılan *Artı-Değer Teorileri*'ne dönelim, burada Marx klasik iktisatçıların "üretken" ve "üretken olmayan" emeği birbirinden ayırt etmeye

yönelik çeşitli girişimlerini anlatır. İkinci sınıfa Adam Smith "kilise adamları, avukatlar, doktorlar, her türden kalem erbabı, oyuncular, palyaçolar, müzisyenler, opera şarkıcıları, opera dansçıları, vs"yi dahil etmişti, bunların hepsi "*başka insanların çalışmasının* yıllık ürününün bir kısmı ile geçiniyor" idi. Fakat bu ayrım gerçekten o denli berrak ve basit midir? Marx akla gelebilecek her mesleğin üretken *olabileceğini* önerir ve bunu kanıtlamak için görünürde saçma bir örnekle yola koyulur:

> Filozof fikir üretir, şair şiir, rahip vaiz, profesör kitap vs. Bir mücrim cürüm üretir. Bu son üretim dalı ile bir bütün olarak toplum arasındaki bağlantıya biraz daha yakından bakarsak birçok önyargıdan kurtulacağız. Mücrim yalnızca cürüm değil fakat aynı zamanda ceza hukukunu ve onunla birlikte ceza hukuku dersi veren profesörü ve buna ek olarak bu aynı profesörün derslerini "meta" biçiminde piyasaya sürme aracı olan kaçınılmaz kitabı üretir...

Mücrim ayrıca tüm polisi ve ceza hukukunu, yargıçları, infaz memurlarını, jürileri, vb üretir ve toplumsal işbölümünün aynı sayıdaki kategorilerini oluşturan bütün bu farklı iş kolları insan ruhunun farklı kapasitelerini geliştirir, yeni gereksinimleri ve onları karşılamanın yeni yollarını yaratır. Tek başına işkence bile en akla gelmez mekanik icatlara yol açmıştır ve aletlerini üretmekte çok sayıda saygıdeğer zanaatkârı istihdam etmiştir.

Mücrim, duruma göre, kısmen ahlâki kısmen de trajik bir izlenim üretir ve bu şekilde kamunun ahlâki ve estetik duygularını uyandırarak bir "hizmet" verir. Yalnızca ceza

hukuku kitapları değil, yalnızca ceza yasaları onların yanı sıra bu alandaki yasa koyucuları değil, fakat aynı zamanda sanat, edebiyat, romanlar ve hatta trajediler üretir, tıpkı yalnızca Müllner'in *Schuld*'u ve Schiller'in *Räuber*'ini değil, *Oedipus* ve *III. Richard*'ı üretmesi gibi. [Bugün yazıyor olsaydı, cürüm olmadan, bir John Grisham da, Müfettiş Morse da, Tony Soprano da hatta James Bond bile olmazdı diye eklerdi]. Mücrim (suçlu) burjuva hayatının tekdüzeliğini ve günlük güvenliğini bozar. Bu suretle onu durgunluktan kurtarır ve onsuz rekabetin mahmuzunun bile köreleceği o rahatsız gerilim ve çevikliğe yol açar...

> Mücrimin üretken gücün gelişimindeki etkileri ayrıntılı olarak gösterilebilir. Hırsızlar olmasaydı acaba kilitler bugünkü mükemmellik derecesine erişebilecek miydi? Kalpazanlar olmasaydı banknot yapımı bugünkü mükemmellik derecesine erişebilecek miydi?... Ve özel cürüm alanını terk edersek: Ulusal cürüm olmasaydı dünya pazarı hiç var olur muydu? Gerçekten, uluslar bile ortaya çıkar mıydı? Ve ta Adem'den beri Günah Ağacı aynı zamanda Bilgi Ağacı olmamış mıdır?

Edmund Wilson'un dediği gibi, bu sözler Swift'in İrlanda'nın sefaletini açlık çeken yoksulları fazla bebeklerini yemeye ikna etmek suretiyle tedavi etmek şeklindeki mütevazı önerisiyle karşılaştırılabilir.

Ancak nihayetinde Wilson bile yolunu şaşırmaktadır. Marx'ın keskin psikolojik bakışını övdükten ve onu yergi dehaları katına yükselttikten sadece birkaç sayfa sonra "Marx'ın dünya görüşünün altında yatan psikolojik motivasyonun hamlığını" protesto eder ve *Das Kapital*'de savu-

nulan teorinin "basitçe, tıpkı diyalektik gibi, Marx'taki iktisatçıya karşı asla tahttan feragat etmeyen metafizikçinin bir yaratısı" olduğundan şikâyet eder. Bu şikâyet birinci cilde ilişkin olarak Marx'ı "Hegelci safsata" ile suçlayan Alman eleştirmenlerin yazılarına çok benziyor – Marx bu suçlamaya pek itiraz etmezdi, *Das Kapital*'de Hegel'in ifade tarzı ile flört ettiğini kabul ediyordu. Edmund Wilson'u o denli gücendiren diyalektik o denli hayran olduğu ironi ile aynı türdendir: Her iki teknik de görünen gerçekliği suçlu sırlarını ifşa etmek için altüst eder. Amerikan filozofu Robert Paul Wolff'un 1984'te verdiği bir seminerde kaydettiği gibi, "bir yazara Swift'ten beri en büyük ironist demek ve sonra da onun en ciddi entelektüel çabalarını çatlak metafizik saymak pek garip bir övgüdür."

Marx'ın ironik edebi söylemi ile burjuva toplumuna ilişkin "metafizik" açıklaması arasındaki bağlantı nedir o zaman? Ya da Wolff'un sorduğu gibi: "Marx kendi önüne koyduğu entelektüel görevi başaracaksa, neden öyle yazmalıdır ki?" Düz bir klasik iktisat metni üretmek isteseydi öyle yapardı – ve aslında yaptı da. Haziran 1865'te verdiği ve sonradan *Ücret, Fiyat ve Kâr* adıyla yayınlanan iki konferans metalar ve emek hakkındaki teorilerinin kısa ve özlü bir özetini verir: "Kendi doğrudan kullanımı ve kendi tüketimi için bir madde üreten bir insan, bir *ürün* üretir fakat bir *meta* üretmez... Metanın bir değeri vardır, çünkü o *toplumsal emeğin bir kristalizasyonu*dur... Kendi başına *fiyat değerin parasal ifadesinden* başka bir şey değildir.. İşçinin sattığı şey doğrudan *emeği* değil, fakat *emek gücü*dür, o bu gücün geçici tasarrufunu kapitaliste devreder..." Vesaire. Bunların iktisadi çözümleme olarak değerini her akıllı çocuk anlaya-

bilir: Burada hiçbir metafor ya da metafizik yoktur, insanı şaşırtan konudan sapmalar, felsefi gezintiler ve edebi gösterişler yoktur. Öyleyse aynı zemini kapsayan *Das Kapital* neden öylesine farklı bir üslupla yazılmıştır? Marx birdenbire dosdoğru konuşma yeteneğini mi yitirdi? Açıktır ki hayır: Bu konferansları verdiği sırada *Das Kapital*'in birinci cildini de tamamlıyordu. Bir ipucu *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da yaptığı az sayıdaki analojilerden birinde bulunabilir, bu analojiyi kârların genelde sanıldığı gibi metaların değeri üstüne bir şey eklemekten değil, onları "gerçek" değerinden satmaktan doğduğuna olan inancını açıklarken kullanır. "Bu bir paradoks gibi ve günlük gözlemlere zıt gibi görünür," diye yazar. "Dünyanın güneşin etrafında dönmesi ve suyun çabuk alev alan iki gazdan oluşması da paradokstur. Nesnelerin yalnızca aldatıcı doğasını yakalayan günlük gözlemlerle yargılanırsa bilimsel doğrular daima paradokstur."

Metaforun işlevi yeni bir şeyin niteliklerini başka bir şeye aktararak, bilineni bilinmeyene çevirerek ya da tersini yaparak bizi bu şeye baktırmaktır. Marx'ın Meksikalı bir eleştirmeni, Ludovico Silva, "metafor"un bir aktarma (transfer) anlamındaki etimolojisine dayanarak kapitalizmin kendisinin bir metafor olduğunu, hayatı özneden nesneye, kullanım değerinden mübadele değerine, insani olandan canavara aktaran bir yabancılaştırıcı süreç olduğunu savunmuştur. Onun okumasına göre, Marx'ın *Das Kapital*'de benimsediği edebi üslup, tıpkı kalın bir tost üzerindeki reçel gibi, öteki türlü renksiz bir iktisadi serimleme tablosu olan tabloya sürülmüş renkli bir cila değildir; "şeylerin aldatıcı doğasını" ifade etmek için tek uygun dildir, siyasal iktisat, antropoloji ya da tarih gibi mevcut bir edebi türün sınırları ve gelenek-

leri içine hapsedilemeyecek bir ontolojik girişimdir. Kısaca, *Das Kapital* tamamen *nevi şahsına münhasır*dır. Ondan önce ve sonra ona uzaktan olsun benzeyen hiçbir şey olmamıştır – belki de o kadar çok ihmal edilmesinin ya da yanlış kavranmasının sebebi budur.

Bölüm 3

Marx'tan Sonra

Yayınlanmasından bir yüzyıl sonra, İngiliz başbakanı Harold Wilson *Das Kapital*'i hiç okumamış olmakla övündü. "Ancak ikinci sayfaya kadar gelebildim – buradaki dipnot neredeyse bir sayfa uzunluğunda. Ana metinden iki cümle ve bir sayfa dolusu dipnot bana çok fazla geldi." *Das Kapital*'in birinci cildine bir göz atmak bu sözlerin insafsız bir abartma olduğunu açığa vurur: Gerçekten de ilk sayfalarda birkaç dipnot vardır, fakat hiçbiri birkaç cümleden daha fazla değildir. Bununla birlikte, Wilson, kitabın algılanan ya da fiili "zorluğundan" gözü yılan başka birçok okurun yerine konuşmuş sayılabilir.

Marx yazdığı önsözde bu tepkiyi öngörmüştü. "Birinci bölümün, özellikle de metaların çözümlemesini içeren kesim... en zor kesimdir. Değerin özü ve büyüklüğü ile ilgili pasajları olabildiğince popülarize ettim." Değer-biçimi, Marx'a göre, çok basitti. "Bununla birlikte, onu tam derin-

liğine anlayabilmek için insan beyni 2000 yıldan çok uğraştı... Dolayısıyla, değerin biçimi üzerine olan kesim hariç, bu cilt zorluk konusunda suçlanamaz. Elbette ben yeni bir şey öğrenmeye ve dolayısıyla kendi başına düşünmeye istekli bir okurdan bahsediyorum."

Engels bile buna ikna olmamıştı. Kitap dizgide iken, teorik argümanları ayrı başlıklar altında daha kısa kesimlere bölerek açıklamamanın ciddi bir hata olduğu hususunda Marx'ı uyardı. "Kitap bir çeşit ders kitabı gibi görünecekti fakat çok kalabalık bir okurlar sınıfı onu önemli ölçüde daha kolay anlaşılır bulacaktı. *Populus** ve hatta biliminsanları bile artık bu türden bir düşünme tarzına alışık değil ve işi onlar için olabildiğince kolaylaştırmak lazım." Marx prova nüshaları üzerinde gerçekten de bazı değişiklikler yaptı, fakat bunlar marjinal düzeltmelerden fazla bir şey değildi. "Kitabın *dış* yapısını nasıl şimdiki haliyle bırakabildin!" diye sordu Engels umutsuzca, son düzeltmeleri gördükten sonra. "Dördüncü bölüm neredeyse 200 sayfa uzunluğunda ve sadece dört alt başlığı var... Ayrıca düşüncelerin akışı ikide bir örneklerle kesiliyor ve örnekle anlatılacak nokta örnekten sonra *hiçbir zaman* özetlenmiyor, öyle ki insan *bir* noktanın örneklenmesinden sonra doğrudan ikincisine atlıyor. Müthiş yorucu ve kafa karıştırıcı da."

Başka hayranlar da ilk baştaki soyut ve bulanık bölümlerle boğuşurlarken gözlerinin donuklaştığını fark ettiler. Marx, Hanover'deki arkadaşı Kugelmann'a, "Lütfen karına 'İşgünü', 'İşbirliği, İşbölümü ve Makineler' ve nihayet 'İlkel Birikim' üzerine olan bölümlerin hemen okunacak bölüm-

*Halk. (ç.n.)

ler olduğunu söyle. Anlaşılmaz gelen her terminolojiyi ona açıklamalısın. Başka şüpheli noktalar varsa seve seve yardım ederim," diye yazdı. Büyük İngiliz sosyalisti William Morris *Das Kapital*'i okuduğu zaman, "tarihsel kısımdan çok zevk aldı", fakat şunu da itiraf etti: "Bu büyük eserin saf iktisadi kısımlarını okurken kafamın karışmasından dolayı beyin sancıları çektim. Yine de okuyabildiğim kadarını okudum ve umarım okuduklarımdan geriye birtakım bilgiler kalacaktır." (Aslında bu her anlamda iyi bir yatırım olduğunu kanıtladı: Morris'in satın aldığı süslemeli deri ciltli birinci cilt Mayıs 1989'da açık artırmada 50.000 dolara satıldı.)

Siyasal düşmanlıktan ziyade düpedüz anlama yoksunluğu *Das Kapital*'in ilk baskısına karşı sessiz tepkiyi açıklayabilir. "Kitabım hakkındaki suskunluk beni yiyip bitiriyor" diye sinirleniyordu Marx. Engels takma adla Alman gazetelerine düşmanca eleştiriler yazarak kamuoyunun ilgisini uyandırmaya çalıştı ve Marx'ın öteki arkadaşlarından da aynısını yapmalarını istedi. "Esas olan kitabın her ne şekilde olursa olsun tekrar tekrar tartışılmasıdır" dedi Kugelmann'a. "Eski dostumuz İsa Mesih'in dediği gibi, güvercinler kadar masum ve yılanlar kadar bilge olmalıyız." Kugelmann birkaç Hanover gazetesine makaleler yazarak elinden geleni yapmaya çalıştı, fakat kendisi kitabı zaten zar zor anladığı için bu makaleler pek aydınlatıcı değildi. "Kugelmann her gün daha da bönleşiyor" diyordu Engels.

Birinci baskının 1000 adet nüshasının satılması dört yıl aldı. Marx ikinci baskıya (1872) yazdığı sonsözde "*Das Kapital*'in Alman işçi sınıfının geniş çevrelerinde hızla kazandığı takdir emeğim için en iyi ödüldür" diye iddia etse de bu cildin çok sayıda işçiye ulaşmış olması muhtemel de-

ğildir – her ne kadar Joseph Dietzgen sosyalist *Demokratisches Wochenblatt* gazetesine yazdığı bir dizi makalede kitabın ana temalarını işçilere tanıtmış olsa bile. Jenny Marx, "Daha zor koşullarda yazılmış pek az kitap olabilir," diye yazdı. "Eğer işçiler sadece onlar için ve onların uğruna yazılmış olan bu eserin tamamlanması için gerekmiş olan özverilerin birazcık farkında olsaydılar, belki de biraz daha fazla ilgi gösterirlerdi." Fakat kitabın uzunluğu, yoğunluğu ve yabancı gelen konusu karşısında bunu nasıl yapabilirlerdi ki? Bizzat Marx'ın belirttiği gibi, "Almanya'da siyasal iktisat yabancı bir bilim olarak kalmakta" idi.

Bununla birlikte, başka yerlerde ilgilenme belirtileri başlamıştı. Daha Ocak 1868'de, yayınlanmasından iki ay sonra, Londra'da çıkan *Saturday Review* yeni çıkmış olan Alman kitapları arasına *Das Kapital*'i de dahil etti. "Yazarın görüşleri bizim onları algıladığımız kadar zararlı olabilir," diyordu, "fakat, mantığının akla yatkınlığı, retoriğinin gücü ve siyasal iktisadın en kuru sorularına kattığı cazibe su götürmez." Beş ay sonra *Contemporary Review*'da çıkan bir not Alman iktisadını yurtseverlik adına küçümserken ("Karl Marx'ın bize öğretecek çok şeyi olduğundan şüpheliyiz") yine de yazara "insani çıkarı – bilimin altında yatan 'açlık ve susuzluk çıkarını'" unutmadığı için iltifat ediyordu.

1872 baharında *Das Kapital*'in Rusça bir çevirisi çıktı. Çarlık sansürcüleri kitabın Rusya'ya uygulanamayacağını ve dolayısıyla yıkıcı olamayacağını düşünerek basılmasına izin verdiler (yine de bir kişi kültü doğurmasından korkarak yazarın bir fotoğrafını kitaptan çıkardılar). Onlar için bu metin öylesine nüfuz edilemez bir biçimde idi ki onu "çok az insan okur ve daha da azı anlardı", fakat 3000 adet-

lik baskının çoğu bir yıl içinde satılmıştı. Marx'ın kitabı Batılı kapitalist ülkelerin çoğunda bulunmaz ve bilinmez iken pre-kapitalist Rusya'da gazeteler ve dergiler olumlu eleştiri ve tanıtma yazıları yayınlıyordu. "Yirmi beş yıldır kendileriyle mücadele ettiğim Rusların daima bana hami olmak istemeleri kaderin bir ironisi değil mi? Salt açgözlülükten dolayı Batı'nın önerebileceği en aşırı fikirlerin peşinde koşuyorlar" diye yazdı Marx Engels'e. Özellikle *Sankt Peterburgskie Vedemosti*'de yazısının "olağandışı canlılığının" övülmesi hoşuna gitmişti. "Bu bakımdan yazar... kitaplarını sıradan ölümlülerin kafalarını çatlatacak kadar kuru ve karanlık bir dille yazan... Alman bilginlerinin çoğunluğuna hiç benzemiyor."

Fransızca baskıyı hazırlamak daha sorunlu idi. Bu hususta çalışmalar, Almanca baskının hemen ardından 1867'de başladığı halde sonraki dört yıl içinde tam beş çevirmen denendi ve reddedildi. Sonunda Marx Bordeaux'lu bir öğretmen olan Joseph Roy'a onay verdi. Ancak ilk bölümleri denetledikten sonra Roy'un "genelde iyi yapmış" olmakla birlikte sık sık aşırı harfiyen çevirdiğine karar verdi. "Dolayısıyla bazı pasajlara tat vermek için tamamen yeniden yazmak durumunda kaldım." Marx'ın onayı ile yayıncı kitabı tefrika halinde basmaya karar verdi. Böylece kitap "işçi sınıfı için daha kolay erişilir" olacaktı. İlk tefrika Mayıs 1875'te çıktı.

Marx'ın ikinci yurdunda ilk baştaki umut vadeden eleştirilerin yerini uzun bir sessizlik aldı. Avukat Sir John MacDonnell Mart 1875'te *Fortnightly Review*'da şöyle yazdı: "Marx İngiltere'de uzun süredir yaşıyor ise de burada neredeyse adının bir gölgesi. İnsanlar ona hakaret edebilirler fakat okumazlar." Marx, "duygusuz bir taşkafalı olma özel

yeteneğinin" her İngilizin doğuştan gelen hakkı olduğuna inanıyordu ve o yaşarken kitabının hiçbir İngilizce baskısının yapılmamış olması önyargısını doğruluyordu. "Mektubunuza çok teşekkür ederiz," diye yazdılar MacMillan & Co. yetkilileri Engels'in arkadaşı Manchester Üniversitesi'nde organik kimya profesörü Carl Schorlemmer'e, "fakat *Das Kapital*'in bir çevirisini yayınlama fikrine sıcak bakmıyoruz." Kitabı okumak isteyen az sayıdaki Britanyalı, Almanca, Rusça ya da Fransızca versiyonuyla boğuşmak zorundaydı. *National Reformer*'ın yayıncısı radikal İngiliz gazeteci Peter Fox, kitabın Almanca baskısını eline aldığı zaman kendini bir fil sahibi olmuş, fakat onunla ne yapacağını bilemeyen bir adam gibi hissettiğini söyledi. İskoçyalı bir işçi, Robert Banner, Marx'a kaygı dolu şu yardım çağrısını gönderdi:

> Kitabın çevrilmesi için hiç umut yok mu? İngilizcede emekçi kitlelerin davasını savunan hiçbir eser yok, biz genç Sosyalistlerin bulabildiği her kitap Sermaye'nin lehine, bu ülkede davamızın geri kalmışlığı da işte bu yüzden. Sosyalizmin bakış açısından iktisadı ele alan bir eser olsaydı, bu ülkede bu piç şeyin külahını eline verecek bir hareketi çabucak görürdünüz.

Kitaba en çok ihtiyacı olanlar onu en az anlayabilecek olanlar idi, onu okuyabilecek olan eğitimli elitin ise böyle bir niyeti hiç yoktu. İngiliz sosyalisti Henry Hyndman'ın yazdığı gibi: "Bugünlerde, özellikte İngiltere'de olduğu gibi, o zaman da meçlerimizin ucunda büyük yumuşak düğmelerle eskrim yapmaya alışık olduğumuz için, Marx'ın hasımlarına karşı çıplak çelikle yaptığı müthiş saldırı öylesine uygunsuz görünüyordu ki bizim kibar yapmacık dövüşçü-

lerin ve zihinsel jimnastikçilerin, bu amansız tartışmacının, sermayeye ve kapitalizme öfkeyle saldıran bu adamın gerçekten zamanımızın en derin düşünürü olduğuna inanmaları olanaksız idi."

Hyndman'in kendisi kuralın bir istisnası idi. 1880'in başlarında, *Das Kapital*'in Fransızca çevirisini okuduktan sonra yazarına o denli büyük övgüler yağdırdı ki Marx onunla tanışmak zorunda hissetti. Fakat Hyndman kendisini "öğrenmeye istekli" diye tanıtmasına rağmen en çok konuşan o idi: Marx bu "kendini beğenmiş geveze"nin ziyaretlerinden kaçmaya başladı. İlişkilerindeki kaçınılmaz kopuş Haziran 1881'de geldi, bu tarihte Hyndman'in sosyalist manifestosu *England for All* içine, izinsiz ve hatta gönderme dahi yapmaksızın büyük ölçüde *Das Kapital*'den intihal edilmiş iki bölüm eklemişti – sadece önsözde şöyle diyordu: "Bölüm II ve III'te yer alan fikirlerin ve yazılanların çoğunu büyük bir düşünür ve özgün bir yazarın eserine borçluyum. Bu eserin kısa sürede yurttaşlarımın çoğunun elinde olacağına inanıyorum." Marx bunun utanç verici biçimde yetersiz olduğunu düşünüyordu: *Das Kapital*'in veya yazarının adını neden anmıyordu? Hyndman'in bunun için ileri sürdüğü aksak mazereti İngilizlerin "sosyalizmden dehşete düştükleri" ve "bir yabancıdan bir şeyler öğrenmekten korktukları" şeklinde idi. Ancak, Marx'ın işaret ettiği gibi, 86. sayfada "sosyalizm rüyasını" anlatarak kitabın bu dehşeti azaltması muhtemel görünmüyordu ve yarı aydın her okur önsözü okuyunca o anonim "büyük düşünürün" bir yabancı olması gerektiğini elbette anlardı. Olay safi ve basit bir biçimde hırsızlık idi – bu hırsızlığı *Das Kapital*'den harfiyen alınmamış olan birkaç paragraftaki aptalca hatalar tamamlıyordu.

Marx bir İngiliz tilmizinden ayrılır ayrılmaz yeni birini buldu – fakat bu sefer bu adamla hiçbir zaman buluşmamak önlemini aldı. 1854 doğumlu Ernest Belfort Bax daha okulda öğrenci iken Paris Komünü ile radikalize olmuştu ve 1879'da entelektüel düzeyi yüksek olan aylık dergi *Modern Thought*'da [Modern Düşünce] Schopenhauer, Wagner ve (1881'de) Marx dahil olmak üzere zamanın entelektüel titanları üzerine uzun bir dizi makaleler yazmaya başladı. Almanya'da Hegelci felsefe okumuş olan Bax, kendi kuşağı içinde diyalektiği yaşamın iç dinamiği olarak kabul etmiş olan muhtemelen tek İngiliz sosyalisti idi. Bax *Das Kapital*'i, "devrimci karakteri ve geniş kapsamlı önemi astronomideki Kopernik sistemi ile ya da mekanikteki yerçekimi yasası ile karşılaştırılabilir ölçekteki bir iktisadi öğretinin ortaya çıkarılmasını temsil eden" bir kitap olarak tanımlıyordu. Marx anlaşılır sebeplerden ötürü bundan çok hoşlandı ve Bax'ın makalesini "yeni fikirlerin kendisine karşı gerçek bir coşkuyu içeren ve İngiliz darkafalılığına karşı cesurca duran türden bir ilk yayın" olarak selamladı.

Aşağılanan Hyndman, bütün hatalarına rağmen, yine de Marx'ın fikirlerini bu darkafalı ulusa yaymak için Bax ya da başka herkesten daha çok iş yaptı. Sadık bir öğrenci olarak kaldı, 1883'te çıkan *The Historical Basis of Socialism in England* [İngiltere'de Sosyalizmin Tarihsel Temeli] adlı kitabında bu sefer adını vererek Marx'tan uzun alıntılar yaptı. Hatta açıkça Marksist bir siyasal parti bile kurdu: Demokratik Federasyon (daha sonra Sosyal Demokrat Federasyon adını aldı). Partinin önde gelen üyeleri arasında Bax, William Morris, Walter Crane, Marx'ın öz kızı Eleanor ve sevgilisi Edward Aveling de vardı. Hyndman'ın Federasyon

toplantılarında *Das Kapital*'i coşkulu bir biçimde savunması, genç İrlandalı yazar George Bernard Shaw'u 1883 güzünü British Museum'un okuma salonunda kitabın Fransızca baskısını okuyarak geçirmeye teşvik etti. Marx'ın kendisi kitabın hammaddesinin çoğunu buradan çıkarmıştı. Shaw daha sonra bu dönemi "Bu benim kariyerimdeki dönüm noktası idi" diye hatırladı. "Marx benim için büyük bir keşif idi... Gözlerimi tarihin ve uygarlığın gerçeklerine açtı, bana yepyeni bir evren kavrayışı verdi, hayatta bir amaç ve bir misyon sundu." Shaw'a göre, *Das Kapital* "bir kitabın yapabileceği en zor işi başardı – okuyanların fikirlerini değiştirdi."

Shaw'un *Das Kapital* tutkusu asla dinmedi, altmış yıldan fazla bir süre sonra yazdığı *Everybody's Political What's What* adlı eserinin ilk sayfasındaki şu karakteristik biçimde cömert övgüsünde olduğu gibi:

> Karl Marx'ın fabrika müfettişlerinin raporlarını kimsenin okumadığı Mavi Kitap'lardan koparıp, kapitalizmi bütün gaddarlığı ile ifşa ettiği zamana, on dokuzuncu yüzyıla değin Karamsarlık ve Kinizm en koyu karanlık dibe ulaşmamıştı. Marx, sermayenin bizim artı-değer diye çevirdiğimiz, onun *Mehrwert* dediği, (rant, faiz ve ticari kârı içeren) şeyin peşinde koşarken acımasız olduğunu ve hiçbir şeyin onu durduramayacağını, hatta insan sevgisinden (filantropiden) yüzde birkaç şilin daha fazla gelir getirmeyi vaat ettiği anda, sakat bırakmak ve katletmek, beyaz ve siyah kölecilik, uyuşturucu ve içki ticaretinden de geri kalmayacağını bütün çıplaklığıyla kanıtladı. Marx'tan önce çok fazla Karamsarlık vardı. İncil'deki Ecclesiastes kitabı bununla doludur. Shakespeare'in *Kral Lear*'i, *Atinalı Timon*'u, *Coriolanus*'u ona

ulaşmış ve orada kalmıştır. Swift ve Goldsmith de öyledir. Fakat onların hiçbiri Marx'ın yaptığı gibi olayı resmi kaynaklardan belgeleyememiştir. Dolayısıyla Marx yalnızca modern Komünizm ve Sosyalizmi esinlendirmeyen, fakat aynı zamanda 1941'de bağnaz muhafazakârları ve kilise adamlarının ortak platformunun sloganı olan "yeni bir dünya" talebini yarattı.

Shaw bu kutsal kitabı 1884'te katıldığı Fabian Society'nin üyelerine yaymakta pek az başarılı oldu. Arkadaşı H. G. Wells, Marx'ı "insan güdülerinin en ucuzu ve en düşüğüne pek iddialı bir felsefi kılık giydirmiş" olan, "kibirli, ben merkezci ve kötü niyetli bir teorist" diye nitelemişti. Fabianlar, baş teorisyenleri Sidney Webb'in etkisi altında İngiliz sosyalizmini sınıf savaşı ve devrim kavramlarından uzaklaştırıp, kadın erkek herkese oy hakkı verilmesi ile mevcut İngiliz devletinin işçi sınıfının refahını ve ekonomik sistemin verimliliğini artıracak sosyal yasaları yürürlüğe koyabileceği inancına çekmişlerdi. Bu aynı zamanda 1900'de kurulan Labour Party'nin [İşçi Partisi] egemen inancı haline geldi. Labour'ın Marx'tan çok Methodizme borçlu olduğu şeklindeki eski şaka abartılı olabilir: Labour'ın destekçileri ve parlamentodaki vekilleri arasında kendilerine Marksist değilse bile Marksiyen diyebilecek birçok kişi vardı ve 1947 yılında parti, "tüm işçi sınıfı hareketinin esin kaynağı olmuş olan iki adam olarak Marx ve Engels'e olan borcunu ifade etmek için" *Komünist Manifesto*'yu yeniden yayınladı. Fakat Labour liderleri Harold Wilson'un Marx'ın mirasının merkez soldaki anayasal bir parti için ilgisiz kaldığı ve hatta belki de ona düşman olduğu yolundaki görüşünü sürekli savundular.

Marx'ın anavatanı Almanya'da Marx'ın fikirleri Sozialistische Partei Deutschlands (SPD)'nin 1891'de Erfurt şehrindeki kongresinde egemen ideoloji haline geldi. Fakat Erfurt programının iki yarısı birbirinden farklıydı, bu durum devrimciler ile revizyonistler arasında uzun bir mücadeleyi önceden haber veriyordu. Marx'ın tilmizi Karl Kautsky tarafından kaleme alınan birinci kısımda tekelleşme ve proletaryanın yoksullaşması eğilimi gibi *Das Kapital*'den tanıdık gelen teorileri yeniden ifade ediyordu; Eduard Bernstein'ın yazdığı ikinci kısım ise daha güncel siyasal hedefleri ele alıyordu – herkese oy hakkı, parasız eğitim, artan oranlı gelir vergisi. Bernstein 1880'li yıllarda Londra'da yaşamış ve ilk Fabian'ların etkisi altına girmişti: Rosa Luxemburg onun "dünyayı İngiliz gözlükleriyle gördüğünden" şikâyet etmişti.

Bernstein Erfurt kongresinden sonraki on yıl içinde Marx'ın mirasının çoğunu açıkça reddetti, Marx'ın değer teorisini, arz ve talep ilişkisini açıklayamayan, "salt soyut bir kavram" diye bir kenara attı. Kautsky ilk başta eski yoldaşını eleştirmekte gönülsüz idi, bazen hatta onu teşvik ediyor bile görünüyordu: "Taktiklerimizi, değer teorimizi, felsefemizi yıktın; şimdi her şey eskisinin yerine koymayı düşündüğün yeninin ne olduğuna bağlı." Yüzyılın sonuna doğru Bernstein'ın niyeti fazlasıyla belli oldu. Kapitalizm, kaçınılmaz ve yaklaşan bir bunalım ile devrilmekten uzaktı, muhtemelen ayakta kalacak ve kitlelere artan ölçüde refah getirecekti. Uygun bir biçimde düzenlenirse, gerçekte toplumsal ilerlemenin motoru olabilirdi:

> Dolayısıyla toplumun bugünkü gelişiminin mülk sahibi sınıfların üye sayılarında göreli veya hatta mutlak olarak bile bir

azalmayı gösterdiğini varsaymak pek yanlış olur. Sayıları hem göreli hem de mutlak olarak artıyor... Sosyalizmin olasılığı toplumsal zenginliğin azalmasına değil artmasına bağlıdır.

SPD kendini devrimci proleter bir örgüt olarak tanımlamaya devam etse de pratikte tedrici gelişme yanlıları ve teknokratların önderlik ettiği gittikçe daha çok ölçüde başarılı bir parlamenter parti haline geldi.

Bir ironi uzmanı olarak, Marx bile kaderine gülümsemek (ya da hiç değilse gülümsemeye çalışmak) durumunda kalırdı: Kendi ülkesinde fazla itibarı olmayan bir peygamber ve ikinci vatanında daha az itibarlı iken, en az umduğu yerde –*Das Kapital*'de pek az adı geçen Rusya'da– kataklizmik bir altüst oluş için esin kaynağı haline gelmişti. Fakat Rusya'yı atlamış olmaktan dolayı, hayatının sonuna doğru pişman olmaya başlamıştı bile: *Das Kapital*'in Rusça baskısının başarısı onu acaba burada her şeye rağmen devrimci bir potansiyel olabilir mi diye düşündürmeye başlamıştı.

St Petersburg'taki çevirmeni Nikolay Danielson aynı zamanda Narodnik hareketin lideri idi, bu hareket Rusya'nın feodalizmden doğrudan sosyalizme geçebileceğine inanıyordu. Marx'ın kapitalizmin yürek yakan etkilerini resmetmesi onları ekonomik gelişmenin bu aşamasından mümkünse hepten kaçınmak gerektiğine ikna etti ve Rusya'nın zaten köylerde rüşeym halinde bir ortak toprak mülkiyeti biçimi var olduğu için de, salt güya kaçınılmaz bir tarihsel yasa uğruna köylü komünlerini parçalamak ve özel toprak ağalarına devretmek ters olurdu. Sosyalizmin koşullarının Rusya sanayileşmeden olgunlaşmayacağını savunan Georgiy Plehanov gibi daha ortodoks Marksistler için bu kendi

kendini kandırmak demekti ve *Das Kapital*'in yayınlanışından sonraki on küsur yıl içinde Marx da böyle düşünüyor gibi görünüyordu. 1877'de determinist tarih anlayışını protesto eden bir Narodnik'e yanıtında Marx, Batı Avrupalı ülkeler örneğinde olduğu gibi Rusya da kapitalist bir ülke olacak ise, "ilkönce köylülerinin önemli bir bölümünü proleterlere dönüştürmeksizin bunu başaramaz ve bir kez kapitalist rejimin koynuna girdikten sonra, öteki fani halklar gibi o da kapitalizmin acımasız yasalarını tadacaktır" diye yazdı.

Ancak Marx kendi teorilerini çürütme tehdidi içeren Rusya'daki gelişmeler üzerinde kafa yormaya devam etti. İsyancı hareket küçük olabilirdi fakat müthiş kararlı ve etkili idi: 1879 ile 1881 arasında Narodniklerden kopup Halkın İradesi* (Narodnaya Volya – ç.n.) adını alan bir grup çar ikinci Aleksandr'a yedi kez suikast düzenledi, sonuncusu başarılı oldu. (Altı yıl sonra Halkın İradesi çar üçüncü Aleksandr'ı da öldürmeye çalıştı; bu suikastte yer aldığı için idam edilenlerden biri Aleksandr Ulyanov idi, onun küçük kardeşi Vladimir İlyiç Ulyanov daha sonra V. İ. Lenin diye tanınacaktı). Bu suikastten sonra gelen tutuklamalar ve idamlar dalgası birçok Rus devrimcisini sürgüne gönderdi. Plehanov, Vera Zasuliç'in de dahil olduğu bazı yoldaşlarıyla birlikte İsviçre'ye taşındı; Zasuliç 1876'da St Petersburg valisini vurmuş ve sonra mahkemede öylesine ustaca bir performans göstermişti ki jüri onu cinayet girişiminden beraat ettirmişti. Kendi siciline rağmen, Zasuliç, *Das Kapital*'de ortaya konmuş olan ekonomik gerekleri gözden kaçırmış

*Narodnaya Volya. (ç.n.)

görünen Rus sosyalizmindeki gittikçe artan ölçüde şiddet yanlısı ve çarı öldürme yanlısı eğilimleri onaylamıyordu. Fakat köylüler ve proleterler sorunu Zasuliç'i ve Cenevre gölü kıyılarındaki sürgün yoldaşlarını düşündürmeye devam etti. Şubat 1881'de Zasuliç yetkin bir ağızdan fikir almak için Marx'a başvurdu. "*Kapital*'inizin Rusya'da çok popüler olduğundan haberiniz vardır" diye yazdı. "Fakat muhtemelen bilmediğiniz şey *Kapital*'inizin bizim tarım sorunu tartışmalarımızda oynadığı roldür." Acaba Marx, "bizim kırsal komünün olası geleceği ve tüm dünya ülkelerinin kaçınılmaz olarak kapitalist üretimin tüm evrelerinden geçecekleri teorisi hakkındaki fikirlerini iletmek suretiyle" tartışmayı bitirebilir miydi?

Marx bu sorun üzerinde birkaç hafta boyunca kıvrandı durdu, yanıt vermek için en az beş taslak karaladı. Sonunda Zasuliç'e kısa bir mektup yazarak "o adla anılan teorisinin" yanlış anlaşıldığını söyledi: Burjuva evresinin kaçınılmazlığı "*açıkça Batı Avrupa ülkeleri* ile sınırlı" idi. Batıdaki feodalizmden kapitalizme geçiş özel mülkiyetin bir türünden ötekine geçişi temsil ediyordu, oysa Rus köylüleri örneğinde "onların komünal mülkiyetleri aksine özel mülkiyete dönüştürülmek zorundadır. Dolayısıyla *Das Kapital*'de sunulan çözümleme kırsal komünün yaşayabilirliği hakkında lehte veya aleyhte bir sebep göstermiyor" idi. Bu yorum dört yıl önceki yorumundan daha teşvik edici idi – fakat yine de Zasuliç'e yazdığı mektubun ilk taslağından çok daha dikkatli idi, bu ilk taslakta Rus köylüsünün Batı Avrupalı köylülerin kaderinden niçin ve nasıl kaçabileceğini açıklıyordu:

> Rusya'da koşulların benzersiz bir kombinasyonu sayesinde hâlâ tüm ülke çapında mevcut olan kırsal komün ilkel özelliklerini yavaş yavaş üstünden atabilir ve doğrudan ülke çapında kolektif bir üretim öğesi olarak gelişebilir... Rus komününü kurtarmak için bir Rus devrimine gereksinim var. Bunun için, hükümet ve "toplumun yeni direkleri" kitleleri tam da böyle bir felakete hazırlamak için ellerinden geleni yapıyorlar. Eğer devrim uygun bir anda gelirse, eğer tüm güçlerini kırsal komüne tam bir alan açacak biçimde yoğunlaştırırsa, bu komün Rus toplumunda bir yeniden doğuş öğesi olarak ve kapitalist sistemin köleleştirdiği ülkeler üzerinde bir üstünlük öğesi olarak gelişecektir.

Marx nihai versiyonunu gönderdikten beş gün sonra Halkın İradesi'nden küçük bir grup St Petersburg'ta çar ikinci Aleksandr'ı arabasına bomba atarak öldürdü.

Devrimin bireysel kahramanlıklar ya da terör eylemleriyle değil, ancak işçi sınıfının kolektif eylemi ile başarılabileceğine olan uzun süreli inancından dolayı Marx'ın "zafer ya da ölüm" diyen bombacılardan ziyade Zasuliç ve Plehanov'dan yana olması beklenebilirdi. Ancak kızı Jenny'e bir mektubunda İsviçre'deki sürgünler için "bunlar sadece doktriner, kafası karışık anarko-sosyalistler ve Rus 'savaş alanı' üzerindeki etkileri sıfır" diye yazdı. St Petersburg suikastçileri ise tersine "melodramatik pozlar vermeyen, sade, pratik, harbici adamlar... Avrupa'ya onların *modus operandi*'lerinin* tıpkı Sakız adasındaki deprem gibi öyle lehte ya da aleyhte ahlâki gerekçeler bulmaya gelmeyen, özgül olarak Rusyalı ve tarihsel olarak kaçınılmaz bir eylem tarzı olduğunu öğretmeye çalışıyorlar."

*Çalışma tarzının. (ç.n.)

Daha genç bir Karl Marx'ın böyle bir tavır alması düşünülemezdi: Uzun yıllarını umudunu *darbelere, suikastlere* ve komplolara bağlayan sosyalistleri itham etmekle geçirmişti. Ancak 1881'e gelindiğinde, hasta ve bitkin idi. O kadar uzun bir süreden beri düzgün bir proleter devrim bekledikten sonra şimdi her türden bir ayaklanma için yorulmuşçasına sabırsızlanıyor görünüyordu. O yılın baharında bir torununun doğumunun ardından şöyle düşüncelere dalmıştı: "Tarihin bu dönüm noktasında doğan çocukların önünde insanların geçirip geçirebilecekleri en devrimci dönem var. Şimdi kötü olan şey görebilmek yerine sadece öngörebilecek şekilde 'yaşlı' olmak."

1917 devriminin bütün mimarları görüşlerinin doğruluğunun tanrısal otoritesi olarak Marx'ı ve özellikle *Das Kapital*'i zikrettiler. Troçki 1900'de Sibirya'da iğrenç, haşerat dolu bir köyde sürgün iken okumuştu kitabı – "hamamböceklerini sayfaların üzerinden süpürüyordum" diye hatırlamıştı. Lenin kitabı 1888'de, on sekiz yaşında bir ergen iken dedesinin evinde mutfakta eski bir sobanın yanında oturarak okuduğunu iddia ediyordu. Daha sonra *Das Kapital*'i –ya da amaçlarına hizmet eden kısımlarını– rakiplerini biçmek için bir kılıç gibi kullandı. (Maksim Gorki Lenin'in konuşmalarında "çelik tıraş bıçaklarının soğuk parıltısı" olduğunu söylemişti). Lenin'in ilk büyük eseri, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* Marx'a bir ek gibi sunulmuş ise de burada *Das Kapital*'in ironisinden ve öfkesinden eser yoktu. Edmund Wilson'un dediği gibi, "Lenin'in tüm yazıları işlevseldir; güncel bir amacı elde etmeye yöneliktir... O sadece ikna etmek isteyen bir adamdır." *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nin doğrudan amacı yoldaşlarını, 1880'lerde ve 1890'larda de-

miryolları, kömür madenleri, çelik fabrikaları ve tekstil fabrikalarının hızla yayılması sayesinde ülkelerinin çoktan feodalizmden çıkmış olduğuna ikna etmekti. Doğru, bir sanayi proletaryası sadece Moskova'da ve St. Petersburg'ta var idi, fakat bu onun başka yerlerdeki köylülerin ve zanaatkârların dertlerini ifade eden öncü bir sınıf olarak hareket etme görevini güçlendiriyordu. Yeni fabrikalarda, Lenin yazıyordu, "sömürü tamamen gelişmiştir ve hiçbir kafa karıştıran ayrıntı olmaksızın saf biçimde ortaya çıkmaktadır. İşçi sermaye tarafından ezildiğini görmeden edemez... İşte bu nedenle fabrika işçisi tüm sömürülen nüfusun en önde gelen temsilcisinden başka bir şey değildir." Fakat daha sonraki broşürü *Ne Yapmalı?*'da işçilerin gerçek devrimci bir bilinç geliştirmek açısından kendi ekonomik mücadeleleriyle gereğinden fazla meşgul olduklarını ekledi:

> Kendiliğindenlikten çok söz ediliyor. Fakat işçi sınıfı hareketinin kendiliğinden gelişimi onun burjuva ideolojisine tabi olmasına yol açıyor; çünkü kendiliğinden işçi sınıfı hareketi sendikacılıktır (trade unionism) ve sendikacılık işçilerin burjuvaziye ideolojik olarak köleliği demektir. Dolayısıyla bizim görevimiz, Sosyal Demokrasi'nin görevi, kendiliğindenlikle mücadele etmektir, işçi sınıfı hareketini burjuvazinin kanatları altına girme yönündeki bu kendiliğindenci, sendikacı çabadan uzaklaştırmak ve onu devrimci Sosyal Demokrasi'nin kanatları altına getirmektir.

Marx'ın *Das Kapital*'de savunduğu, daha iyi koşullar ve daha kısa iş günü için kitlesel kampanyalar Lenin tarafından vakit israfı diye bir kenara atılıyordu. Bunun yerine,

işçiler onun gibi profesyonel devrimcilerin emrine girmeliydiler: "Çağdaş sosyalist hareket ancak derin bir bilimsel bilgi temelinde var olabilir... Bu bilimin taşıyıcısı proletarya değil, burjuva aydınlarıdır." İnsan bu cümlelerde sonunda canavarca bir tiranlık haline gelen şeyin rüşeym halindeki biçimini görebilir.

On Emir'in kerameti kendinden menkul taşıyıcısı olarak Lenin yoldaşlarına düşük entelektüel statülerini hatırlatmaktan hoşlanıyordu. "Hegel'in *Mantık*'ının *tamamını* derinlemesine okuyup anlamaksızın Marx'ın *Das Kapital*'ini ve özellikle ilk bölümlerini anlamak mümkün değildir" diye yazdı *Felsefe Defterleri*'nde. "Bu nedenle, yarım yüzyıl sonra Marksistlerin hiçbiri Marx'ı anlamıyor." Kendisi hariç, elbette. Fakat tüm okumalarına ve yazmalarına rağmen, Lenin'in kendi "bilimsel bilgisi" gerektiğinden daha fazla derin değildi. İşte Lenin'i yakından gözlemlemiş olan Troçki'den keskin bir değerlendirme:

> Marx'ın bütünü *Komünist Manifesto*'da, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da, *Das Kapital*'de görünür. Marx'ın kaderinde Birinci Enternasyonal'in kurucusu olmak hiçbir zaman olmasaydı bile, o yine de tüm zamanlar için yine bugün bildiğimiz figür olarak kalırdı. Öte yandan Lenin'in tamamı devrimci eylemde görünür. Onun bilimsel eserleri sadece eylem için bir ön hazırlıktır.

Belki de bir ön hazırlık bile değil. "İktidarın ele geçirilmesi," diye yazdı Lenin 1917'de, "ayaklanmanın hedefidir. Siyasal görevi ise iktidarın alınmasından sonra netleşecektir." Tarihçi Bertram Wolfe'nin belirttiği gibi, bu Marx'ı baş

aşağı çevirir: Nihai olarak ekonominin siyaseti belirlediği şeklindeki Marksist inanç, "Lenin'de, yeterli ölçüde kararlılık ile, bizzat iktidarın, çıplak siyasal iktidarın ekonomiyi belirlemede tamamen başarılı olacağı görüşüne dönüşür." Sovyetler Birliği'nde egemen olan ideolojinin sadece Marksizm yerine Marksizm-Leninizm adını almasına şaşırmamak gerekir. Marx'ın gözde özdeyişi *de omnibus dubitandum* idi ("her şey sorgulanmalıdır"), fakat Komünist Rusya'da bunu uygulamaya kalkan hiç kimse uzun süre yaşamadı. Marx'ın kendisinin uyguladığı şekliyle Marksizm, bir ideoloji olmaktan ziyade, eleştirel bir süreç, sürekli bir diyalektik tartışma idi; Lenin ve sonra Stalin ise onu bir dogma halinde dondurdu. (Elbette, tıpkı onlardan önceki başka sosyalistlerin yaptığı gibi. Mayıs 1894'te Engels New York'taki bir Alman göçmeni olan Friedrich Adolph Sorge'ye, "Buradaki Sosyal Demokratik Federasyon ile sizin Alman-Amerikan Sosyalistler Marksist gelişme teorisini katı bir ortodoksiye indirgemeye çalışan tek partiler olma ayrıcalığını paylaşıyorlar," diye şikâyetini yazmıştı. "İşçileri kendi sınıf içgüdüleri sayesinde onun düzeyine çıkarmaya çalışmak yerine bu teori bir inanç maddesi gibi bir kerede ve tamamen onların boğazlarından içeri tıkılmak durumundadır. İşte bu nedenle her iki gurup da sadece birer tarikat gibi kalmak zorundadır ve Hegel'in dediği gibi, hiçbir şeyden gelip hiçbir şeyden geçerek hiçbir şeye ulaşırlar.") Hatta Sovyetler Birliği'nin en hakiki Marksist başarısının kendi çöküşü olduğunu savunmak mümkündür: Merkezileşmiş, sırlarla dolu ve bürokratik bir komuta ekonomisi yeni üretim güçleriyle uyumsuz olduğunu kanıtlayarak üretim ilişkilerinde bir değişimi tetikledi. Mihail Gorbaçov 1987'de yayınlanan kitabı *Perestroyka*'da bunları itiraf etti:

Otuzlu ve kırklı yıllarda biçimlenen yönetim sistemi giderek ekonomik ilerlemenin talepleri ve koşullarıyla çelişmeye başladı. Olumlu potansiyeli tükenmişti. Gittikçe bir engel haline geldi ve daha sonra bize çok zarar veren frenleme mekanizmasına yol açtı....

İşte bu koşullardadır ki sosyalizmde meta-para ilişkilerinin ve değer yasasının rolüne karşı önyargılı bir tavır gelişti ve bunların sosyalizme ters ve yabancı oldukları iddiası sık sık ifade edildi. Tüm bunlar kâr zarar muhasebesinin küçümsenmesiyle birleşti ve fiyatlamada kargaşa ve para dolaşımına karşı bir kayıtsızlık üretti... İnsanın tüm halkın mülkiyetinden yabancılaşmasının, kamu çıkarı ile çalışan insanın kişisel çıkarları arasında eşgüdüm eksikliğinin işaretleri gittikçe arttı.

Rusya'dan sonra kendini Komünist ilan eden ilk büyük ülke, 1949'da bir "Halk Cumhuriyeti" haline gelen Çin oldu. Marx ve Lenin kentli proletarya üzerinde odaklanmış iken, Mao Zedung, kendisi gibi "doğru" önderler tarafından yönetilirse köylülerin bir devrimci güç olabileceğini savundu. Sovyetlerin acil sanayileşme modelinden kaçınan Mao kırsal gelişmeyi baş sıraya koydu ve böylece kayda değer hiçbir sanayisi olmayan Üçüncü Dünya ülkelerindeki birçok Marksiste esin kaynağı oldu. Fakat Maoist program Çin köylülüğü için bir felaket idi: Tarımı kolektifleştirme ve küçül ölçekli kırsal sanayileri teşvik etme yönünde bir proje olan Büyük Atılım kitlesel açlık getirdi ve 1960'ta başlangıcından sadece iki yıl sonra terk edildi. Nikita Kruşçev'in Büyük Atılım ile alay etmesi ve buna karşılık Mao'nun da ona "kapitalist yolcu" demesi üzerine Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin bozulması da buna eklendi. Ancak Bü-

yük Serdümen'in 1976'daki ölümünden beri Çin'in kendisi kapitalist yola girdi ve dünyanın en hızlı büyüyen sınai ekonomisi haline gelirken yine de aslında şimdi "sosyalizmin ilk aşamasına" ulaştığını iddia etti. Mao'nun bütün ilkelerini terk etmiş olmakla birlikte Pekin'deki hükümet kendini Marksist-Leninist olarak tanımlamaya devam ediyor, oysa "Market-Leninist" daha doğru bir tanımlama olurdu.

Sayısız rakip tarikatları olan Hıristiyanlık gibi Marksizm de birçok çarpıcı ölçüde farklı ve açıkça uyumsuz kılıkta görünmektedir – Bolşevikler ve Menşevikler, Spartakistler ve revizyonistler, Stalinistler ve Troçkistler, Maocular ve Kastrocular, Avrupa Komünistleri ve varoluşçular. Marx'ın kendisi, öldükten ve protesto edemez hale geldikten uzun yıllar sonra adının "Marksistler" tarafından boş yere kullanılacağını öngörmüş ve öfkelenmişti. Yoldan sapmış tilmizlerden dolayı kapıldığı umutsuzluğu ifade eden en ünlü sözü 1870'lerdeki Fransız sosyalistlerine ilişkin idi: "Eğer onlar Marksistse," dedi, "tek bildiğim benim Marksist olmadığımdır." Ve belki de gerçekten de değildi. Yirminci yüzyıl tarihi Marksist devrimin ileri bir sanayi ekonomisi, kapitalist bir sınıfı ya da büyük bir ücretli proleterler ordusu olmayan ülkelerde meydana gelmesinin en muhtemel olduğunu ortaya çıkardı. Dolayısıyla, Marksiyen biliminsanı David McLellan'ın dünyanın neredeyse yarısının hâlâ Marx'ın mirasçıları olduğunu iddia eden rejimlerce yönetildiği 1983'te kaydettiği bir paradoks var:

> Marksizmin Batı'da zafer kazanamamış olması olgusunun kendisi, onun resmi bir ideolojiye dönüştürülmemiş olduğu ve dolayısıyla hükümet denetimleriyle engellenmeyen ciddi incele-

melerin konusu olduğu anlamına gelir. Tam da Batı Avrupa ve Amerika'dadır ki –yani kapitalist ülkelerde– Marx en dikkatli biçimde okunur. Gerçekten, Batı'da "Marksist" denilen ülkelerin çoğundakinden daha fazla sayıda gerçek Marksist olduğunu söylemek adildir.

Arnavutluk'tan Zimbabve'ye Komünist devletlerde Marksizmin yerel tanımı hükümet tarafından yapılmıştı ve daha fazla tartışma gerekli değildi (ve gerçekte buna izin de verilmiyordu). Batı'da ise Marksizmin anlamı hem keskin tartışmanın hem de ince ayarların konusu oldu. Frankfurt Okulu'nun –Max Horkheimer, Theodor Adorno ve Herbert Marcuse dahil olmak üzere– 1930'lardaki çalışmaları "eleştirel teori" olarak bilinen yeni bir tür Marksist felsefeye yol açtı, bu akım Lenin ve Bolşeviklerin ekonomik determinizmini reddediyordu. Franfurt Okulu ve dönemin Antonio Gramsci gibi başka düşünürleri, proleter sınıf bilincine ilişkin geleneksel Marksist tavırları da sorguladılar. Gramsci'ye göre kapitalizm hegemonyasını işçi sınıfını burjuva kültürünü norm olarak kabul etmeye, belli değerleri ve pratikleri onaylarken ötekilerini dışlamaya kandırmak ya da zorlamak yoluyla sağlıyordu. Bu konsensüse meydan okumak ve balondan iddialarını patlatmak için, işçiler yeni halk eğitimi sistemleri aracılığıyla kendilerine ait bir "karşı-kültür" geliştirmeliydi.

Dolayısıyla Batılı Marksistler Marx'ın üstyapı dediği şeyin –kültür, kurumlar, dil– siyasal süreçteki önemini çok daha fazla vurguladılar, öyle ki bazen ekonomik altyapının incelenmesi tümden ortadan kayboldu. Dünyayı değiştiremedikleri için, onu "kültürel çalışmalar" olarak bilinen şey ara-

cılığıyla yorumlamakta yoğunlaştılar, bu çalışmalar yirminci yüzyılın son on yıllarında birçok üniversite kampüslerinde kendi hegemonyasını kurdu ve tarih, coğrafya, sosyoloji, antropoloji ve edebiyat incelemelerini dönüştürdü. Libido bile Marksist incelemeye tabi tutuldu. Psikiyatrist Wilhelm Reich, işçilerin cinsel baskıdan ve geleneksel aile yapılarının tiranlığından kurtarılmadıkça gerçekten özgür olamayacaklarını önererek Marx ile Freud'u uzlaştırmaya çalıştı (her ne kadar Marx'ın kendisi serbest aşkı, "genel fuhuşa" denk bir "hayvani" eğilim olarak damgalamış idiyse de). Yeni Sol'un bir guru'su olan Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*'da (1964), "Seks çalışmaya ve kamu ilişkilerine entegre olmuştur ve böylece (denetlenen) tatmine daha yatkın hale getirilmiştir" diye yazmıştı. "Teknik ilerleme ve daha konforlu yaşam, libidinal bileşenlerin meta üretimi ve mübadele âlemine sistematik olarak dahil edilmelerine izin verir."

Bu âlem Marx'ın hayal ettiğinden çok daha geniş bir biçimde tanımlanıyordu. Her türden kültürel metayı içeriyordu – bir çift winklepicker* ayakkabı, bir gazete fotoğrafı, bir pop plağı ve bir paket kahvaltılık gevreğin hepsi de "okunabilecek" türden "metinler" idi. Frankfurt okulundan etkilenmiş ilk teorisyenlerin kitle kültürü eleştirisinin yerini yavaş yavaş insanların bu günlük metinleri farklı biçimlerdeki algılama ve yorumlamalarının incelemesi aldı. Kültürel çalışmalar "dilbilimsel bir dönüşe" girdikten sonra –yapısalcılık, post-yapısalcılık, yapısöküm ve sonra da postmodernizm şeklinde evrilerek– çoğu zaman politikadan tamamen kaçınmanın bir yolu gibi göründü, her ne

*İngiltere'de 1950'lerde rock'n roll hayranlarının giydiği uzun ve ince burunlu ayakkabı ve botlar. (h.n.)

kadar bu akımın temsilcilerinin çoğu kendilerine Marksist demeye devam etse bile. Bu insanların hiçbir kesinlik ya da gerçeklik olmadığı yolundaki oyunbaz ısrarlarının mantığı nihayetinde hem Amerikan pop kültürünü hem de ortaçağ boş inançlarını hiç rahatsız olmaksızın kutlayabilen bir tür yüzer-gezer, değerlerden arınmış görececiliğe (relativizme) yol açtı. Bunların büyük tarihsel anlatıları ve genel doğa yasalarını küçümsemelerine karşın birçoğu kapitalizmin dayanıklı başarısını hayatın değiştirilemez bir olgusu olarak kabul etmiş görünüyordu. Yıkıcı içgüdüleri galiplerin egemenliğinin daha az güvende göründüğü marjinal alanlarda sığınak aradı: UFO komplo teorilerinden sado-mazoşist fetişlere uzanan ekzotik ve açıklanamaz olan şeylere olan coşkulu ilgileri de buradan gelir. Tüketimin zevkleriyle (TV dizileri, alışveriş merkezleri, kitlesel kitsch) büyülenmişlik, maddi üretimin koşulları üzerindeki geleneksel Marksist odaklanmanın yerini aldı. Sonuç, Marksist eleştirmen Terry Eagleton'un sözleriyle, "muazzam bir dilsel enflasyon oldu, çünkü siyasal gerçeklikte artık düşünülemez görünen şeyler söylem ya da göstergeler ya da metinsellik alanlarında neredeyse mümkün idi. Metnin ya da dilin özgürlüğü, bir bütün olarak sistemin özgürlükten yoksunluğunu telafi eder hale geldi." Eagleton'a göre yeni düşman şunlardı: "Her türden tutarlı inanç sistemleri – özellikle bir bütün olarak toplumun yapılarını çözümlemeye ve onu etkilemeye çalışan her türden siyasal teori ve örgütlenme biçimi. Çünkü tam da bu politika başarısızlığa uğramış görünüyordu." Kapitalizmin kendisi, tıpkı hakikat, adalet, hukuk ve öteki tüm "dilsel inşalar" gibi bir kurgu olduğu için tekelci kapitalizmin hiçbir sistematik eleştirisi yapılamazdı.

Bütün bunların, tam da böylesi bir sistematik eleştiriyi üretmeye çalışmış olan Karl Marx'ı nerede bıraktığını insan merak edebilir. Televizyon reklamlarını ya da ambalaj kâğıtlarına mutlu mutlu yapısökümü uygulayan teorisyenlerin neşterlerini *Das Kapital*'in metnine vurmakta nedense gönülsüz oldukları görülüyordu, belki de edebi bir baba katili olmaktan korktukları için. Postmodernist tarihçi Dominick LaCapra, kitabın "yazarın salt tekil sesine göre ayarlanmış, doğrudan, harfiyen bir okumadan ziyade, yeniden okumayı gerektiren kanonik bir metne ilişkin en göze batan örnek" olduğunu söylüyor.

Bu bağlamda en kayda değer yeniden değerlendirme Louis Althusser ve bazı öğrencilerinin makalelerinden oluşan bir derleme olan *'Kapital'i Okumak* (1965) oldu. Eser niyetini şöyle ifade ederek başlar:

> Elbette hepimiz "Kapital"i okuduk ve hepimiz gerçekten okumaktayız. Neredeyse bir yüzyıldan beri onu her gün tarihimizin dramlarında ve düşlerinde, tartışmalarında ve çatışmalarında, tek umudumuz ve yazgımız olan işçi hareketinin yenilgilerinde ve utkularında saydam bir biçimde okuyabildik. "Dünyaya geldiğimiz" için *Kapital*'i sürekli onu iyi ya da kötü bizim için okumuş olan ölü ve dirilerin yazılarında ve konuşmalarında okuduk, Engels, Kautsky, Plehanov, Lenin, Rosa Luxemburg, Troçki, Stalin, Gramsci, işçi örgütlerinin önderleri, onların destekçileri ve muhalifleri: filozoflar, iktisatçılar, siyasetçiler. Konjonktürün bizim için "seçtiği" "fragmanlar"dan okuduk onu kısmen. Hatta biz hepimiz Birinci Cildi az çok okuduk, "metalar"dan "mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesi"ne kadar.
>
> Fakat bir gün "*Kapital*"i harfiyen okumak gerek. Metnin kendisini okumak...

Her okur gibi Althusser de kendi reçetesine uyan bir gözlük takarak bu kanıya varmaktadır. 1840'ların Marx'ı ile yirmi yıl sonraki *Das Kapital*'i yazan adam arasında aşılmaz bir uçurum –bir "epistemolojik kopuş"– olduğunu ilk kez iddia eden de oydu. İnsanın özgürleşmesinin bir tarihi olarak kendi Marksizm formülasyonu için Marx'ın erken dönem felsefe yazılarında zengin esin kaynakları bulan Jean Paul Sartre'ın aksine Althusser genç Marx'ın etik, yabancılaşma ve "insan failliği" üzerine olan ilgisini küçümsedi. Althusser'e göre, tarih "öznesi olmayan bir süreç" idi ve dolayısıyla incelemeye ya da çözümlemeye değmezdi: Kolektif olarak bile bireyler Devletin İdeolojik Aygıtları'nın, egemen inanç sistemini üreten ve sürdüren, kişisel olmayan güçlerinden –eğitim, din, aile– asla kaçamaz veya onlara meydan okuyamazdı.

Althusser Marx'ı Lenin ve mirasçılarının dayattığı ekonomik determinizmden kurtarıp sadece aynı ölçüde dar olan başka bir cekete hapsetti. *'Kapital'i Okurken*'de Marx'ın başyapıtını (*magnum opus*'unu) Hegelci etkilerle kirlenmemiş, saf bilimsel bir esere indirgedi – oysa yazarın kendisi, özellikle metalar üzerine olan ilk bölümlerde Hegel'e olan borcunu sevinçle kabul etmişti. Althusser'in elinde Marksizm siyasetten, tarihten ve deneyimden boşanmış, sadece yapısal pratiklerin bir teorisinden ibaret hale geldi.

Althusser'in anti-hümanizminin mantığı insanların eylemlerinden dolayı sorumlu tutulamayacakları idi – bu savı yıllar sonra karısını öldürdüğü zaman kendisini her türlü suçtan aklamak için kullandı. Daha büyük bir ölçekte ise bu sav (uzun zamandan beri üyesi olduğu) Komünist Parti'yi aklamaya hizmet etti: Sovyetler Birliği'ndeki kitlesel cina-

yetler bir cürüm değildi, sadece teorik bir hataydı – ya da Althusser'in Stalinizm için kullandığı iğrenç bir hafifletici ifade ile, "'aklın rasyonel olmayan varoluşu'nun yeni biçimi" idi. Marksist tarihçi E. P. Thompson'ın canlı polemiği *The Poverty of Theory*'de (1979) [Teorinin Sefaleti] yazdığı gibi: "Althusserciliğin ideoloji içinde genel bir polis eyleminin dışavurumu, Stalinizmi teori düzeyinde yeniden inşa etme girişimi olarak yükselişini görebiliriz." Thompson, Althusser'in tarih ya da deneyim tarafından kirletilmemiş, bütünüyle kavramsal bir Marksizmdeki ısrarının onu "tarihsel pratikle yalnızca raslantısal bir tanışıklığı olan" bir adam olarak ifşa ettiğini ekledi – çünkü gerçek dünyada, defalarca, "deneyim kapı çalmaksızın içeri girer ve ölümleri ve öze ilişkin bunalımları ilan eder." Bu Thompson'ın fark ettiğinden daha doğru idi. Althusser'in cehaletinin tam boyutları ölümünden sonra yayınlanan anılarında açığa çıktı, *Gelecek Uzun Sürer*'de (1994) bazen amaçlarına uygun alıntılar icat eden "bir üçkâğıtçı ve aldatıcı" olduğunu itiraf etti. "Gerçekte, metinlere ilişkin felsefi bilgim pek sınırlı idi. Ben... biraz Spinoza biliyordum, Aristo, Sofistler ve Stoikler hakkında hiçbir şey, Platon ve Pascal hakkında epey şey, Kant hakkında hiçbir şey, Hegel hakkında biraz ve nihayet Marx'tan birkaç pasaj."

Peki bunlarla nasıl idare etti? Göz boyayıcı hilesine ilişkin açıklaması irkiltici bir biçimde samimidir:

> Benim başka bir özel yeteneğim vardı. Küçük bir ibareden yola çıkarak okumadığım bir yazarın ya da kitabın özgül fikirlerini değilse bile, en azından genel eğilimini ya da yönünü belirleyebileceğimi sanıyordum (ne ham bir hayal!). Açıkçası, bir

yazarın fikirleri olduğunu sandığım şeyleri, bu yazarın muhalif olduğu yazarlar temelinde yeniden inşa etmeme olanak veren belli birtakım sezgisel güçlerim ve bağlantıları görme konusunda belirli bir yeteneğim, ya da teorik muhalefetler kurma kapasitem vardı. Kendiliğinden zıtlıklar ve ayrımlar çizerek başlıyordum ve sonra da bunu desteklemek için bir teori geliştiriyordum.

Bu sezgisel güçler sayesinde, Althusser Marx'tan sadece birkaç pasaj okumuş olmasına rağmen, *Kapital'i Okumak* arada bir çakan zihin açıcı şimşeklerle aydınlanır. Althusser, *Das Kapital*'in "*hiçbir yerde sorulmamış olan bir soruya* verilmiş önemli bir yanıt olarak, Marx'ın ancak onu ifade etmek için gereken imgeleri çoğaltmak koşuluyla formüle etmeyi başardığı bir yanıt" olarak görülmesi gerektiğini öneriyor... Marx'ın içinde yaşadığı çağ, ona ürettiği şeyi düşünme aracı olabilecek yeterli bir kavram sunmuyordu ve Marx yaşadığı sürece bu kavramı edinemedi: *bir yapının öğeleri üzerindeki etkinliği kavramı*."

Başka bir deyişle, Marx zaman ayarlı bir bubi tuzağı kurmuştu ve birilerinin kendisinin zaten yanıtlamış olduğu bir soruyu sormasını bekliyordu. Bu durum 1867'de birinci cildi tamamladıktan kısa süre sonra Engels'e göndermiş olduğu bir mektupta doğrulanıyor, burada Marx "vülger iktisatçıların" *Das Kapital*'e itirazlarını öngörmektedir: "Bu türden tüm itirazları *peşinen* çürütmek isteseydim, tüm diyalektik serim yöntemini bozmuş olurdum. Tersine bu yöntemin iyi yanı bu adamlara sürekli tuzaklar kurması, böylece onları kendi aptallıklarını zamansız bir biçimde göstermeye kışkırtıyor." Bir kez daha, Balzac'ın *Bilinmeyen Şaheser*'inin ironik iğnesini hatırlamadan edemiyoruz: Res-

samın karmaşık, biçimsiz ve görünürde felaket şaheserinin tek hatası onun yüzyıl kadar önceden yapılmış olmasıydı, çünkü o gerçekte yirminci yüzyıl soyut sanatının bir eseriydi. Edmund Wilson'un yazdığı gibi, Marx mülksüz sınıfların savunuculuğunu yaparak ve burjuva öz-tatmin kalesini kuşatarak iktisata "kendi zamanındaki değeri tam da ona yabancılığı oranında olan" bir bakış açısı getirdi.

Ancak *Das Kapital*'in yayınlanmasından yarım yüzyıl kadar sonra vulgar iktisatçılar Marx'ı çürütmeye pek az ilgi gösterdiler, daha ziyade onu görmezlikten gelmeyi yeğlediler. Kapitalist sistemi kendi içinde kendi ölümcül hastalığının tohumlarını taşıyan geçici bir tarihsel evre olarak değil de, daimi bir zorunluluk olarak gördüler. Marx faiz, kâr ve rantı ödenmemiş emek olarak ele alırken, akademik iktisatçılar sermaye sahiplerinin elde ettiği faizi "çekinmenin ödülü" olarak değerlendirdiler. Geç Victoria ve Edward dönemleri İngiliz iktisadının önde gelen ismi Alfred Marshall için sermayelerini harcamak yerine biriktirenler bir "bekleme özverisinde" bulunmaktadırlar ve dolayısıyla erdemli kısıtlamaları için bir telafiyi hak etmektedirler.

Ortodoks iktisat, Marx'ın kapitalizmin temel bir özelliği olarak gördüğü aşırı üretimin var olamayacağını savundu basitçe. Say'in Piyasalar Yasası'na göre, arz kendi talebini yaratıyordu: Belli metaların üretimi ve satışından elde edilen gelir başka metaları almak için gereken satın alma gücünü sağlıyordu. Bu kendi kendini doğrulayan aynı mekanizma işsizliğin de kısa, tesadüfi bir hastalıktan öteye gidemeyeceğini garanti ediyordu. İşsiz insanlar daha az ücrete razı olacaklardı, bunun sonucunda ücretlerdeki düşüş onların ürettikleri metaların fiyatını düşürecekti, bu da mallara

olan talebi ve satışlarını artıracaktı ve böylece tam istihdam yeniden kurulacaktı.

İki dünya savaşı arasındaki iktisadi dalgalanmalar ve ağır işsizlik bir yeniden değerlendirmeyi zorunlu kıldı ve nihayetinde kapitalizmin sistematik kusurlarının olabileceğinin gecikmiş bir kabulünü getirdi. Bazı iktisatçılar kapitalizmin gerçekten ebedi ve değişmez olup olmadığını bile sorgulamaya başladılar. Profesör John Hicks, 1939 tarihli çalışması *Value and Capital*'de [Değer ve Sermaye], yatırımı sürdürecek kadar güçlü yeni icatların yokluğunda, "insanın kapitalist sistem gibi bir şeyin uzun vadeli ömrüne güvenebileceğine" kuşku ile bakıyordu. Hicks, "belki de son iki yüz yılın tüm Sanayi Devrimi'nin uzun bir canlanma çağından başka bir şey olmadığı düşüncesini bastırmak mümkün değil" diye de ekledi. Marx'ın öldüğü yıl doğmuş olan J. M. Keynes, *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*'nde (1936) şöyle yazdı: "Kapitalizmin *rantiye* yönünü, işini bitirdiği ortadan kaybolacak olan geçici bir evre olarak görüyorum."

Yirminci yüzyılın en etkili iktisatçısı olan Keynes, *laissez-faire* kapitalizminin doğal bir dengeye gelme eğilimi olduğu anlayışına meydan okudu. İşsizliğin ücretleri düşürdüğü ve böylece tam istihdamı yeniden sağladığı fikri tekil şirketlerde ya da sanayilerde doğru olabilirdi. Fakat eğer *tüm* ücretler düşürülseydi, o zaman *tüm* gelirler düşerdi ve talepte durgunluk olurdu, bu da işverenleri yeni işgücü kiralamak için teşvik edici olmazdı. Keynesçi iktisatçı Joan Robinson'un deyimiyle, "bir kalabalıkta herhangi biri sandalyenin üzerine çıkarsa etrafı daha iyi görebilir. Fakat herkes sandalyelere çıkarsa o zaman hiç kimse daha iyi göremez."

Keynes'ten önce, çoğu iktisatçılar kapitalizmin arada bir

olan bunalımlarını ihmal edilebilir sapmalar olarak görüyordu. Keynes bunalımları istikrarsız bir sistemin kaçınılmaz ritmi olarak gördü – tıpkı Marx'ın gördüğü gibi. Ancak Keynes, Marx'ı "iktisadi düşüncenin yeraltı dünyasından" gelen tuhaf bir tip, teorileri "mantıksız, modası geçmiş, bilimsel olarak yanlış ve modern dünyayla ilgisi veya uygulaması olmayan" biri olarak niteledi. Marx'ın klasik iktisatçılara yönelik eleştirisi ile Keynes'in onların neo-klasik mirasçılarına yönelik kendi eleştirileri arasındaki benzerlik göz önüne alındığında, Keynes'in Marx'ı reddedişindeki bu şiddetli ifadeler şaşırtıcıdır. Joan Robinson'un 1948'de yazdığı gibi:

> Her ikisinde de işsizlik önemli bir rol oynar. Her ikisinde de kapitalizmin kendi içinde kendi çürümesinin tohumlarını taşıdığı görülür. Olumsuz tarafta, Keynes ve Marx'ın sistemleri birlikte ortodoks denge teorisine karşı durur ve şimdi ilk kez Marksist ve akademik iktisatçılar arasında tartışmayı mümkün kılmak için yeterli ortak zemin vardır.

Kuşkusuz bazılarının gözü Marx'ın saydam olmayan üslubundan dolayı yılmaktaydı. Robinson'un kendisi Marx'ın *Das Kapital*'in ikinci cildindeki bunalımlar teorisinin Keynes'le yakın bağları olduğunu düşünmesine rağmen daha sonra şunları itiraf etti: "Aradaki benzerliği abartmış olabilirim. *Kapital*'in son iki cildi... son derece muğlak ve birçok yoruma tabi tutulmuş durumda. Sular bulanık ve sanki kim oraya bakarsa kendi yüzünü görüyor."

Fakat Marx ile Keynes arasındaki bağı görmezden gelmenin –daha doğrusu Marx'ı tümden ihmal etmenin– esas sebebi muhtemelen siyasi idi. Keynes'in kendisi sosyalist

olmaktan ziyade, "sınıf savaşı beni eğitimli burjuvazinin yanında bulacaktır" ifadesini gururla beyan etmiş bir Liberal idi ve Keynesçilik yirminci yüzyılın ortalarında Batılı iktisatçılar ve siyasetçiler için yeni ortodoksi haline geldi – tam da Soğuk Savaş'ın Marx'ın adını düşmanla eşanlamlı kıldığı bir zamanda. Marksist olmayanların pek azı böyle bir etiketle lekelenmek istemiştir.

Bunun büyük istisnası Avusturya doğumlu iktisatçı Joseph Schumpeter idi. Birçok Amerikan girişimci için bir kahraman olarak kalan Schumpeter'den daha ateşli bir kapitalizm taraftarı olmamıştır, fakat onun ünlü eseri *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (1942) tıpkı Marx'ın *Komünist Manifesto*'da burjuvaziye yaptığı övgüler kadar beklenmedik biçimde cömert olan, 54 sayfalık bir Marx'ın başarılarının değerlendirmesi ile başlar. Schumpeter Marx'ın bir peygamber olarak, özellikle işçilerin artan sefaleti tahmininde "yanlış vizyon ve hatalı çözümlemeden" muzdarip olduğunu kabul eder. Ancak, der, "Marx, sınai değişim sürecini kendi dönemindeki öteki iktisatçılardan daha berrak bir biçimde gördü ve bunun önemini onlardan daha tam olarak kavradı" ve böylece "iktisat teorisinin nasıl tarihsel çözümlemeye dönüştürülebileceğini ve tarihsel anlatının *histoire raisonnée*'ye çevrilebileceğini gören ve öğreten ilk önde gelen iktisatçı oldu." Birkaç sayfa sonra ise "kapitalizm yaşayabilir mi?" sorusunu sorar ve yanıt verir: "Hayır. Yaşayabileceğini sanmıyorum." Girişimci ruhunun güçlü bir savunusu için tasarlanmış bir kitapta bu tuhaf bir yorum olarak görülebilir ve elbette Schumpeter –Marx'ın aksine– bundan hiçbir zevk almıyordu. ("Bir doktor hastasının yakında öleceğini tahmin ediyorsa bu demek değildir ki onun ölmesini

istiyor"). Schumpeter'e göre, kapitalist yenilik –yeni ürünler, yeni üretim yöntemleri– bir "yaratıcı yıkım" gücü idi, bu güç nihayetinde kendisi için gereğinden fazla başarılı ve dolayısıyla fazlasıyla yıkıcı olabilirdi.

Yirminci yüzyılın son on yılına gelindiğinde, hem Schumpeter'in hem de Marx'ın kâhince uyarıları karışık görünmeye başladı. Komünizm son nefesini verirken liberal Amerikan tarzı kapitalizm şimdi rakipsiz bir biçimde hüküm sürebilirdi – belki de sonsuza dek. "Tanık olduğumuz şey," diye ilan etti Francis Fukuyama 1989'da, "sadece Soğuk Savaş'ın sonu ya da savaş sonrası tarihin belli bir döneminin geçişi değildir, fakat bizzat tarihin sonudur: yani insanlığın ideolojik evriminin son noktasıdır." Fakat tarih kısa bir süre içinde öç almak üzere geri döndü. Ağustos 1998'e gelindiğinde, Rusya'da ekonomik erime, Asya'da döviz krizleri ve dünya piyasalarındaki panik *Financial Times*'ı "on yıl içinde küresel kapitalizmin zaferinden bunalımına" mı ilerlemişiz diye hayret etmeye itti. Makalenin başlığı "*Das Kapital*'e Dönüş" idi.

Sistemden en çok kazananlar bile onun yaşayabilirliğini sorgulamaya başladılar. Hem Asya hem de Rusya felaketlerinden dolayı suçlanmış olan milyarder spekülatör George Soros, *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered* adlı kitapta (1998), sermaye sahiplerinin sürü içgüdüsünün önüne gelen herkesi ayaklar altına almadan önce kontrol edilmesi gerektiği uyarısını yaptı:

> Kapitalist sistem kendi kendine hiçbir denge eğilimi göstermez. Sermaye sahipleri kârlarını maksimize etmeye çalışırlar. Kendi başlarına bırakıldığında, onlar durum dengeden çıkıncaya

değin sermaye biriktirmeye devam ederler. Marx ve Engels 150 yıl önce kapitalist sistemin çok iyi bir çözümlemesini yaptılar, bunun klasik iktisadın denge teorisinden bazı yönlerden daha iyi bir çözümleme olduğunu söylemeliyim... Onların felaket kokan tahminlerinin gerçekleşmeyişinin temel sebebi demokratik ülkelerdeki karşı siyasal müdahalelerdi. Ne yazık ki bir kez daha tarihin derslerinden yanlış sonuçlar çıkarma tehlikesi içindeyiz. Bu sefer tehlike komünizmden değil piyasa köktenciliğinden geliyor.

Komünist devletlerin Marx'ın eserine –tamamlanmış ve yanılmaz– bir kutsal kitap gibi tapındıkları Soğuk Savaş yıllarında mücadelenin öteki yanındakiler de onu şeytanın bir ajanı olarak taşladılar. Ancak Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile birlikte Marx en umulmadık yerlerde yeni hayranlar kazandı. "Marksizmle birlikte Marx'ın da yenilgisi üzerine birbirimizi kutlamakta çok acele etmemeliyiz," diye yazdı sağcı iktisatçı Jude Wanniski 1994'te. "Dünya toplumumuz onun zamanında olduğundan çok daha akışkan, fakat yenilenme süreci garanti altında değil. Onun doğru bir biçimde tanımladığı gerici güçlerin birbirini izleyen her kuşak tarafından alt edilmesi gerekiyor, bu bizi bekleyen anıtsal bir görevdir." "Arza dayalı iktisat" (*supply-side economics*) terimini icat etmiş olan Wanniski, refahın anahtarının talepten ziyade üretim olduğuna dair teorisinin ana esin kaynağı olarak *Das Kapital*'i zikretti. Serbest ticaretin ve altın standardının bir taraftarı, bürokrasinin bir düşmanı ve Klondike ruhunun bir hayranı olarak Marx "klasik teori ve pratiğin titanlarından biri" idi – ve aynı zamanda dahi bir öngörücü idi. Kapitalizmin kendi yıkımının tohumlarını ektiği önermesinde "hakikate son derece yaklaşmış" idi: "Yani, kapitalizm

acımasız rekabet istiyorsa ve fakat kapitalistler rekabeti yok etmek için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlarsa, o zaman içsel olarak sürdürülemez bir sistemle karşı karşıyayız demektir – tıpkı kendi yavrularını yiyen hayvanlar gibi."

Ekim 1997'de *New Yorker*'ın ekonomi muhabiri John Cassidy New York'ta çalışan bir İngiliz yatırım bankacısı ile röportajını yayınladı. Bankacı şöyle diyordu: "Wall Street'te ne kadar çok vakit geçirirsem, Marx'ın haklı olduğuna o kadar çok ikna oluyorum. Marx'ı diriltecek ve tutarlı bir teori haline getirecek iktisatçıyı bir Nobel ödülü bekliyor. Marx'ın yaklaşımının kapitalizme bakmak için en iyi yol olduğuna mutlak olarak ikna oldum." Merakı uyanan Cassidy Marx'ı ilk kez okur ve arkadaşının haklı olduğuna karar verir. Cassidy "küreselleşme, eşitsizlik, siyasal yolsuzluklar, tekelleşme, teknik ilerleme, yüksek kültürün gerilemesi ve modern varoluşun insanı güçsüzleştiren doğası hakkında ilginç pasajlar – iktisatçıların bazen Marx'ın ayak izlerini takip ettiklerini fark etmeksizin yeniden ele aldıkları konular" buldu. James Carville'in Bill Clinton'un 1992'deki başkanlık kampanyası için icat ettiği ünlü sloganı ("Aptal, önemli olan ekonomi") aktaran Cassidy, şöyle dedi: "Marx'ın bu teori için kendi bulduğu terim "materyalist tarih anlayışı" idi ve şimdi bu anlayış o kadar geniş bir kabul görüyor ki Carville gibi her türden siyasal görüşten analistler hiçbir atıfta bulunmaksızın onu kullanıyorlar. Muhafazakârlar refah devletinin özel işletmeyi boğduğu için başarısızlığa mahkûm olduğunu ya da Sovyetler Birliği'nin Batı kapitalizminin etkililiğine yetişemediği için çöktüğünü savundukları zaman, Marx'ın ekonominin insani gelişmenin itici gücü olduğu argümanını benimsemiş oluyorlar."

Kırk yıldan fazla bir süredir farkında olmadan nesir konuştuğunu büyük bir şaşkınlıkla keşfeden Moliere'in burjuva soylusu gibi, Batı burjuvazisinin çoğu da hiç farkına varmaksızın Marx'ın fikirlerini benimsemişti. Mali gazeteci James Buchan'ın *Frozen Desire: an inquiry into the meaning of money* [Donmuş Arzu: Paranın Anlamı Üzerine Bir Araştırma] adlı parlak eserinin (1997) esin kaynağı gecikmiş bir Marx okuması idi. Buchan'ın açıkladığı gibi:

> Marx bizim Batılı düşünce kalıplarımıza öylesine nüfuz etmiştir ki ona olan borcunun farkında olan insanlar bile pek azdır. Benim tanıdığım herkes şimdi tavırlarının bir ölçüde kendi maddi koşullarının bir yaratımı olduğuna inanıyor –Marx'ın yazdığı gibi, "aksine, toplumsal varlıkları onların bilinçlerini belirliyor"– ve şeylerin üretim biçimlerindeki değişikliklerin insanlığın ilişkilerini atölye ya da fabrika dışında bile derinden etkilediğine inanıyor.
>
> Siyasal iktisattan ziyade büyük ölçüde Marx sayesindedir ki bu kavramlar bize kadar ulaşmıştır. Aynı şekilde, tanıdığım herkes tarihin sadece bir şeyin ardından gelen başka bir lanet şey olmadığı... fakat bir tür insani bir şeyin –Özgürlük? Mutluluk? İnsani Potansiyel? Her ne ise, hoş bir şey– gittikçe daha güncel hale gelmesi süreci olduğu yönünde duygulara sahip. Marx bu duyguyu icat etmedi fakat güncel kıldı.

Economist dergisinin gazetecileri, turbo-kapitalizmin gönüllü amigoları John Micklethwait ve Adrian Wooldridge bile borçlarını kabul ettiler. "Sosyalizmin peygamberi olarak Marx yenilmiş olabilir," diye yazdılar *A Future Perfect: The Challenge and Hidden Promise of Globalization* (2000)

adlı eserlerinde, "fakat küreselleşmeye onun verdiği adla 'ulusların evrensel karşılıklı bağımlılığı'nın bir peygamberi olarak hâlâ şaşırtıcı derecede güncel görünebilir... onun küreselleşme tanımı bugün de 150 yıl önce olduğu kadar keskin." En büyük korkuları, "küreselleşme ne kadar başarılı olursa kendi tersini de o kadar hızlandırıyor görünmesi" idi, yani, Marx'ın "modern sanayinin gelişimi... burjuvazinin üzerinde ürünleri ürettiği ve malettiği temelin kendisini yıkmaktadır. Dolayısıyla burjuvazinin ürettiği, her şeyden önce kendi mezar kazıcısıdır" demekle haklı çıkması idi. Tüm muzafferane edalarına rağmen, Micklethwait ve Wooldridge küresel kapitalizmin beraberinde getirdiği yaratıcı yıkımın "doğal bir durma noktası olmasından, insanların daha fazlasını alamayacakları bir anın gelmesinden" tedirgin edici bir biçimde kuşkulanıyorlardı.

Burjuvazinin düşüşü ve proletaryanın zaferi henüz gelmedi. Fakat Marx'ın hataları ya da kapitalizm hakkındaki gerçekleşmemiş kehanetleri, onun canavarın doğasını ortaya koymaktaki delici kesinlik tarafından gölgede bırakılmış ve aşılmıştır. Katı olan her şey hâlâ buharlaşırken, *Das Kapital*'in hayatlarımızı yöneten güçlere –ve bunların ürettikleri istikrarsızlık, yabancılaşma ve sömürüye– ilişkin canlı portresi asla rezonansını veya dünyayı odağımıza koyma gücünü yitirmeyecektir. 1997'deki *New Yorker* makalesinin sonuçta söylediği gibi: "Kapitalizm sürdükçe onun kitapları okumaya değecektir." Berlin Duvarı'nın enkazı altına gömülmek şöyle dursun, Marx ancak şimdi asıl önemiyle gün yüzüne çıkıyor olabilir. Marx hâlâ yirmi birinci yüzyılın en etkili düşünürü olabilir.

DAS KAPİTAL
KARL MARX

Kaç kişi Karl Marx'ı büyük yazarların ve sanatçıların bir listesine dahil etmeyi düşünürdü? Postmodern çağımızda bile *Das Kapital*'in parçalı anlatısı ve radikal kopuşu birçok potansiyel okur tarafından biçimsizlik ve anlaşılmazlık olarak yanlış anlaşılıyor. Benim kitabımın ana hedefi, bu okurların en azından bir kısmını yeniden bakmaya ikna etmektir: Beethoven, Goya ya da Tolstoy ile uğraşmaya istekli olan herkes *Das Kapital*'in bir okumasından "yeni bir şey öğrenebilmelidir" –çünkü onun konusu hâlâ yaşamlarımıza hükmediyor. Marshall Berman'ın sorduğu gibi: Sermaye var olmaya devam ettikçe *Das Kapital* nasıl bitebilir ki? Katı olan her şey hâlâ buharlaşırken, *Das Kapital*'in hayatlarımızı yöneten güçlere –ve bunların ürettikleri istikrarsızlık, yabancılaşma ve sömürüye– ilişkin canlı portresi asla rezonansını veya dünyayı odağımıza koyma gücünü yitirmeyecektir.

versus